

DEL 3. ET APARTE LAND

(1965-1975)

I ET TV-INTERVJU 10. januar 1972 omtalte Trygve Bull Norge som «et aparte land»: «Selv om Norden som helhet har et avgjort særpreg vis à vis Europa for øvrig, og det både geografisk, sosialt kulturelt og politisk, fremstår Norge – ikke minst når det gjelder den sosiale og politiske tradisjon – som det *mest* nordiske, det *mest* originale, om en vil det *minst* europeiske av alle de nordiske statene.»¹ Hendelsene i politikk og offentlighet dette året og året etter skulle styrke påstanden. Det begynte med valget i 1969 – kanskje allerede med regjeringsskiftet i 1965.

Den borgerlige valgseieren i 1965 gned Arbeiderpartiets nederlag i 1961 ytterligere inn. De borgerlige fikk like mange mandater som Arbeiderpartiet tapte. SF fortsatte med to mandater på tross av nesten tre ganger så mange stemmer som i 1963. Partiet var ikke lenger på vippen og ble mindre interessant: «Presse og kringkasting ble mindre interessert i oss og refererte lite av hva vi sa og gjorde.»² Selv om det fremdeles var avgitt flere sosialistiske enn borgerlige stemmer, innebar 1965-valget en solid borgerlig seier for første gang siden 1930-årene. Hadde vi bare hatt en samlet arbeiderbevegelse, skriver Gerhardsen, ville posisjonen holdt lenger.³ Gerhardsen og Halvard Lange møtte i Stortinget. Partiformann Trygve Bratteli ble gruppeleder. Nå var det Per Borten som skulle håndtere en bred koalisjon, en opposisjon og en offentlig mening.

Nettopp et tveetydig forhold til offentligheten kjennetegnet Bortenregjeringen. Per Borten hadde et godt lag med folk flest, men et langt vanskeligere forhold til presse og kringkasting. Borten var uten det samme ønsket om sterk kontroll som hadde kjennetegnet Gerhardsen. Borten var riktignok forpliktet til å svare for alle fire partier i koalisjonen, og var meget klar over at han måtte veie sine ord. Samtidig lå det for ham å holde en jordnær og uformell tone til pressens og kringkastingsens

folk. Lenge gikk det bra, selv om han hadde blandede følelser overfor fjernsynet. Fjernsynet er upersonlig, sa han til Programbladet i desember 1969. Den som taler, ser bare en reaksjonsløs maskin: «Det er også uvant: å tale uten egentlig å ha noen å tale til. Man vet at mange mennesker hører og ser en, men føler det ikke.»⁴ Men på pressekonferansene var det mange kjente fjes fra Stortingets presselosje han utvungent henvendte seg til.

En pressekonferanse

Likevel gikk det slik at «regjeringens, og kanskje særlig statsministerens forhold til presse og kringkasting etter hvert ble noe anstrengt».⁵ Til Bortens pressekonferanser knyttet det seg «en viss engstelse», skriver Lyng: «Statsministeren pleide å være nesten mer enn vanlig folkelig og elskverdig. Han ville nødige skuffe noen, han prøvde å gi imøtekomende svar på alle spørsmål, han ville så gjerne gjøre alle til lags. Likevel hendte det som regel et eller annet under disse seansene. Særlig når spørsmålene angikk omstridte eller politisk kontroversielle saker. Da oppsto det ofte strid om hva statsministeren hadde sagt, eller hva han egentlig hadde ment å si. Selv mente statsministeren at han ved slike anledninger stadig ble misforstått. Ifølge journalistene skyldtes dette at han selv så ofte uttalte seg direkte tvetydig. [...] Derimot lar det seg ikke nekte at hans uttalelser svært ofte var åpne for tolkninger, endog for motstridende tolkninger. Og da lyttere og lesere jo har en tendens til å fortolke etter eget ønske og behov, var det forbausende hva man kunne få ut av enkelte av Per Bortens mer vellykte pressekonferanser. Dette var årsaken til at disse konferansene etterhånden hadde vunnet en sentral plass i vårt parlamentariske forlystelseliv.»⁶

Logikken her var som ofte ellers hva den svenske medieforskeren Mats Ekström kaller de- og rekontekstualisering:⁷ Hendelser i mediene, som en pressekonferanse eller et politisk intervju, a) brytes ned i sine enkelte bestanddeler (ytringer) og b) settes inn i en annen referanseramme eller kontekst, og c) blir til en ny nyhet. I tilfellet Borten ble flere av hans ytringer trukket ut av sin sammenheng og til ressurser i nye historier om Bortens særegne form for politisk adferd. Enda mer ble det av dette utover på 1980- og 1990-tallet, ikke minst med Brundtland og Jagland

i hovedrollene. I voksende grad skjedde også det Ekström kaller dobbel medialisering: Journalistikken dekker ikke bare hendelser i tekst, foto og film for å rapportere, men for å samle opp potensielle ytringer og situasjoner som kan inngå i senere oppslag.

Kristelig Folkepartis Kåre Kristiansen var statssekretær i den første Borten-regjeringen og skriver at flere statsråder ga statsministerens pressesekretær, Odd Bye, noe av ansvaret. Bye kom til Borten som statssekretær fra Senterpartiets pressekontor i 1965. John Lyng omtalte Bye (og Borten) på denne måten: «Bye var en mester i å sette sammen sindige selvfølgeligheter som gled så naturlig inn i Bortens egen tankeverden.»⁸ Kåre Kristiansen kommenterte senere: «At Lyngs kritikk ble fremført med hans etter hvert berømte understatement og langsomtdrepende sarkasme, bidro sterkt til blodtrykksøkning og tilsvarende opphisselse hos den annen part. Sterkest virket det kanskje at Lyngs språkføring og ordvalg alltid holdt seg innenfor de stringente krav til høflighet og saklighet.»⁹

I 1969 var det tid for skatterreform med innføring av moms. Mer skatt på forbruk og mindre på inntekt skulle stimulere til sparing. Slik var trenden i Vest-Europa.¹⁰ På pressekonferansen om momsreformen 21. mai 1969 indikerte Borten på spørsmål fra Per Vassbotn at han ville ta det med stor ro om Stortinget ønsket å utsette skattereformen. Han antydte også at spørsmål knyttet til innføringen av moms ikke var godt avklart. En frustrert finansminister Ole Myrvoll satt ved siden av Borten. Ifølge Aftenposten sa Borten at utviklingen i flere andre land hadde vist at det var problemer med å gå over til moms. Det kunne virke som om Borten ikke syntes hans egen reform var noen god sak i valgkampen.

Trygve Bratteli tok opp saken i Stortinget noen dager senere. Var det slik at Borten ønsket å utsette reformen? Svaret var i Bortens ånd. John Lyng skriver at Borten først filosoferte litt i sin alminnelighet rundt pressekonferanser og referater i massemediene: «Det er jo det som er det farlige med slike konferanser, at det blir gjengitt tilfeldige utsnitt som går ut gjennom massemedia, og det gir ikke det fulle bilde av det som foregår under debattene eller konferansene. I dette hadde Borten ganske rett, men dette var ganske sikkert ikke tid og sted for en analyse av pressens virkemåte.»¹¹ Bratteli var klar og prinsipiell, men etter Lyngs mening var det «dessverre [...] umulig å gi denne karakteristikken av

Bortens innlegg. Om det saklige nivå i hans innlegg ikke nådde de store høyder, hadde det på den annen side stor underholdningsverdi. Borten ga en blomstrende og ordrik beskrivelse av pressekonferanser i sin alminnelighet og beklaget seg over hvor misforstått en velmenende statsminister hadde blitt ved denne anledningen.» I sin replikk sa Trygve Bratteli at «Stortinget vil med forståelse lytte til [statsministerens] utsagn om at pressekonferanser kan være farlige».¹²

Guttorm Hansen og Odvar Nordli hadde i en uformell samtale med Borten fått bekreftet at det var andre i regjeringen som hadde det travelt. I replikkordskiftet luftet de gjentatte ganger Arbeiderpartiets forslag om en melding i håp om at Borten skulle røpe sin egen holdning. Statsministeren antydet til slutt at han for sin del ikke hadde hatt noe imot en stortingsmelding først. Dermed gikk han imot sin egen regjering. Regjeringens proposisjon lå allerede til behandling i Stortinget. Hansen forteller: «Finansminister Ole Myrvoll ble helt kvit og dratt i ansiktet. Bent Røiseland glei mellom stolradene som en røyskatt og bort til finansministerens plass der det ble en lang konferanse.»¹³

Saken om skattereformen handlet om uheldige formuleringer fra en tvetydighetens mester, og pressens utnyttelse av dem i kløften mellom posisjon og opposisjon. Aftenpostens Egil Sundar skriver at det ble noe «bortimot et fast mønster at hver gang statsministeren uttalte seg om kontroversielle spørsmål, førte dette til 'misforståelser' og påfølgende behov for oppklaringsrunder. Det stående spørsmål ble som regel: Hva mente 'egentlig' Borten når han formulerte seg slik han gjorde?»¹⁴ Tve-tydigheten ble hans varemerke, skriver daværende politisk redaktør undar i Aftenposten. Der var tålmodigheten med koalisjonen tynnslett. Ny sjefredaktør Hans Vatne lot redaksjonssekretær Sundar forberede oppgjøret. Dagbladet bemerket i januar 1971 at undergangen nærmet seg for regjeringen. Aftenposten og Dagbladet samlet seg i voksende mistro til Senterpartiet.

Saken illustrerer et vanlig syn på Bortens offentlige form. Bortens politiske kolleger følte seg ikke trygge på hva han kunne komme til å si. Pressen angrep Bortens form: Dagbladet gikk foran: «Forferdelse og oppgittthet preget reaksjonene i regjeringspartiene», het det på første side. Arve Solstad på side to: «Sjelden har vi opplevd en flauere forestilling i vårt enkle parlament, sjelden har vi sett en statsminister blitt kraftigere

flådd og irttesatt av så vel egne støttetropper som opposisjonen.» Til overmål ble saken behandlet i en leder på side tre under overskriften «Statsminister uten tillit». Konklusjonen var klar nok: «En framtidig koalisjonsregjering må under enhver omstendighet få en annen leder.» Nå hadde Dagbladet aldri vært noe regjeringsorgan. «Og avisens generelle skepsis kan nok ha bidratt til å skjerpe kritikken over regjeringens sjef i dette spesielle tilfelle. Men også innen norsk presse forøvrig var reaksjonene utpreget kritiske, bortsett fra i Senterpartiets egne aviser.»¹⁵ Lyng kunne ikke dy seg for å referere en overskrift i Kristelig Dagblad i København: «Den viljeløst vimrende statsministerens pressekonferanser er ved at utvikle sig til oppositionens hemmelige våben.»¹⁶ På et vis var det urettferdig, for Borten ville være venner med pressen og var åpnere enn de fleste. «Han hadde den sympatiske egenskap at han nødigg ville skuffe dem han snakket med, og gjerne ville gi et svar på alle spørsmål. Og da kunne jo svarene ofte bli litt improviserte og uklare.»¹⁷

En sidevirkning av den sprikende regjeringskonstellasjonen og statsministerens vinglete ledelse var at koalisjonspartiernes aviser følte seg mindre lojale overfor regjeringen. Drammens Tidende skrev 18. januar 1971: «Det er vel tvert imot tvilsomt om den politiske reportasje noen gang har vært så hensynsløst pågående og så ubundet av partipolitiske vurderinger og regjeringslojalitet som den har vært under regjeringen Borten.» I så måte var disse årene en læreperiode for avisene. Koalisjonen hadde ingen sterk stemme, selv statsministeren fikk kritikk av sine regjeringskolleger når han uttalte seg på vegne av regjeringen. Dermed var det enklere for pressen å slå kiler inn i regjeringsmedlemmenes argumenter. Stavanger Aftenblad skrev på lederplass 10. oktober at «Vi har fortsatt aviser som først og fremst vil bedrive partipolitikk og som fortsatt vil male sitt eget partis fasade hvit og motstandernes svart. Men stadig flere aviser vil bli mer interesserte i å skildre det som foregår bak fasaden enn selve fasaden og bruke et mer variert fargespekter».

Brevsaken (1970)

En pressekonferanse er et kortvarig koblingspunkt mellom politikk og journalistikk, en slags forestilling hvor alt i prinsippet kan skje. Etter EEC-landenes møte i Haag i desember 1969 var det klart at Storbritannia,

Danmark, Irland og Norge kunne forhandle om medlemskap. Senterpartiets landsstyremøte vedtok at alle stridsspørsmål mellom Norge og EEC måtte presenteres for Stortinget. Både ja- og nei-siden måtte leve med dette bemerkelsesverdige partiet som ville forhandle med EEC om medlemskap uten å ønske medlemskap. Stortingsgruppen og partiet var imot de helt grunnleggende premissene ved EEC nedfelt i Romatraktaten, samtidig som regjeringsmedlemmene fra Senterpartiet deltok i forhandlingene. Dette dobbeltløpet kunne partiet profitere på takket være Bortens vaghet og popularitet. Men EEC ble en stadig mer polariserende sak i norsk politikk og offentlighet.

I Dagbladet skrev Arve Solstad at «i øyeblikket står vi overfor det mest storslåtte åpne dobbeltbokholderi i koalisjonens korte historie». ¹⁸ For i behandlingen av utkastet til stortingsmeldingen om EEC var det gjengitt et brev – det såkalte Davignon-brevet – fra Utenriksdepartementet til Ministerrådet. I det gikk det frem at Norge var positiv til «politisk samling». I brevet fra 25. mars hadde regjeringen uttrykt vilje til å delta i konsultasjoner med Davignon-komiteen som skulle utarbeide forslag om utenrikspolitisk samarbeid som ledd i arbeidet for politisk samling i Europa. ¹⁹ Brevet var sendt fra UD noen dager før Lyng gikk av som utenriksminister.

Etter et landsstyremøte i Senterpartiet i juni 1970, som gikk inn for å prøve Romatraktaten mot norske forutsetninger i forhandlingene, holdt Borten en pressekonferanse. Statsminister Borten ble spurt av Dagbladets Per Vassbotn om Senterpartiet kunne slutte seg til regjeringens svarbrev. Borten svarte at dette var verken Senterpartiets eller regjeringens syn. Brevet var ikke behandlet av regjeringen, og det var daværende utenriksminister Lyng som var ansvarlig. Borten visste at dette med «politisk samling» var et kontroversielt poeng, for spørsmålet hadde nettopp vært oppe på landsstyremøtet. Begrepet som egentlig hadde vært benyttet, var «politisk samarbeid», men så oversatt til det franske «unification», og tilbake til norsk som «politisk samling». Borten kritiserte indirekte Lyng for å ha sluppet gjennom brevet. ²⁰

Vassbotn skrev senere at Bortens måte å håndtere saken på, var å «kaste sin tidligere utenriksminister til ulvene for å holde seg inne med sitt parti». ²¹ Lyng skriver at «Per Bortens innlegg var da også langt mere preget av Senterpartiets taktiske behov enn av statsministervisdom. Det var tydelig at hans sterke formuleringer først og fremst hadde adresse

til hans egne partifeller, de var ikke ment som et alment budskap fra regjeringens sjef til det norske folk. Kort sagt, det var partipolitikeren Per Borten som opererte, og ikke den norske statsminister.»²² Lyng satt på hytta med sine memoarer. Willoch skriver at Lyng ble «nokså irritert på Borten, som overspilte de politiske sidene i saken. Lyng skrev et avisinnlegg der han omtalte statsministeren konsekvent som 'herr Borten'. Gradestokken var tydeligvis sunket ned mot nullpunktet og kanskje under det», observerte Willoch.²³

John Lyng er karakteristisk syrlig om episoden: «Det var intet å si på at statsministeren fraskrev seg ethvert personlig ansvar for brevet. Det enkleste og mest bekvemme for ham var selvsagt å velge den minste motstands linje, å legge ansvaret på en annen. Men denne siden ved operasjonen ble fullstendig overspilt. Situasjonen var ikke slik at den ga dekning for antydninger om at noen hadde gitt feilaktige opplysninger om norsk politikk bak regjeringens rygg. ... Så gikk det som det gjerne pleier å gå når en sak er blitt totalt overspilt, og når forventningene er blitt spent altfor høyt ... Aftenposten konstaterte at statsministeren i sin aksjon hadde vært aldeles 'på jordet'. Den 'politiske blunder' han hadde snakket om på pressekonferansen, forelå ikke før statsministeren 'selv åpnet munnen'».

Bergens Tidende pekte på at statsministeren hadde brakt seg selv inn i en tillitskrise som han neppe ville overleve politisk. Stavanger Aftenblad mente at: «Aldri har koalisjonen vært så nær sammenbruddet som i de siste dagene, og ansvaret er ene og alene statsministerens». Morgenposten slo fast at saken var blitt «et sviende nederlag for statsministeren, og den har også resultert i en dyp sprekke i koalisjonssamarbeidet».²⁴

I Stortinget var det uro fordi Borten så glatt hadde lagt skylden på Lyng. Ville Høyre forlate koalisjonen? «Vi hadde kveldsmøte i Stortinget denne 20. juni, og i løpet av kort tid var huset på Løvebakken en maurtue av opphisselse og vantro og raseri, spesielt det siste hos Høyres folk, men også andre reagerte meget sterkt. Utenrikskomiteens formann, Bent Røiseland, var rasende, og han sammenkalte til møte i komiteen og meddelte at han hadde bedt statsministeren om å komme i komiteen og redegjøre for det som hadde skjedd. [...] Møtet i utenrikskomiteen med statsministeren ble en av de merkverdige forestillinger jeg har vært med på. Borten hadde tydeligvis nå mistet nervene og rotet og forklarte. Typisk for ham var at han stadig tok

opp denne ‘oversettelsesfeilen’ og ville vite om komiteen hadde et godt råd å gi når det gjaldt noen som kunne oversette fra fransk til norsk. ‘Det er ikkje komiteen sin sak’, sa en rasende formann. Komiteformannen Røiseland sa at slik kunne ikke Lyng behandles. Det var ukollegialt og ulojalt, sa han.»²⁵ Røiseland var koalisjonens gruppefører og regjeringens sterkeste forsvarer i Stortinget. Nå røyntet det på.

Egentlig ingen stor sak, kommenterer Lyng i sine memoarer. Reaksjonene var nok overdrevet. Men «likevel kunne man dra kjensel på et mønster i hele hendelsesforløpet. Det minner meget om oppstyret i mai 1969, etter statsministerens pressekonferanse og uttalelser om skattereforen. Også den gangen hadde man merket den samme tendens til å velge den minst motstands linje, den samme mangel på aktiv solidaritet overfor medarbeidere som sto i skuddlinjen, den samme ulyst til å skjære gjennom alle taktiske hensyn. ... Og mønsteret ble stadig tydeligere etter som regjeringen nå etterhånden nærmet seg sammenbruddet.»²⁶ Pressen var ganske samlet (Nationen og Østlendingen var unntakene) i konklusjonen at her hadde Borten gjort en fjær til flere høns, og satt regjeringssamarbeidet på prøve.

Saken begynte også denne gang med en pressekonferanse og en våken journalist – den beskrives løpende av pressen sammen med fargelegging og fremtidsvarsler: Aviser varslet om regjeringens avgang. Egil Sundars nyttårskommentar i Aftenposten om regjeringen var hard. I Dagbladet minnet Arve Solstad om Lyngs analogi mellom koalisjonen og et katolsk ekteskap; bare døden kan oppløse dem. Lyng kommenterte: «Han lot til å være litt i tvil om dødsfallet i realiteten allerede var inntruffet. Men hjernen hadde iallfall opphørt å fungere, mente Solstad.»²⁷ Men det var ikke tid for regjeringskrise. Det er ikke mulig å velte en fotball, sa redaktør Arthur Berg i Dagen.²⁸ Forhandlingene om medlemskap med EF skulle begynne straks etter at Stortinget hadde behandlet «markeds-meldingen», og Trygve Bratteli hvilte ut i Italia.

Demokratisk og statsstøttet

En sidevirkning av det vanskelige forholdet mellom den borgerlige regjeringen og pressen var at det som oftere ble kalt «den demokratiske presse» satte dobbeltrollen som journalist og partimenneske forsiktig

under debatt. Pressen var ansett som demokratisk ved at den var knyttet til den partipolitiske pluralismen og trykket meningsinnlegg som kunne debatteres (om ikke i pressen selv). Den var også demokratisk ved at den tok del i den demokratiske kampen om makt. Sto ikke avisen for noe, var den knapt for avis å regne. I 1960-årene ble debatten om pressens virksomhet noe mer åpen i den borgerlige pressen, og det ble trukket inn dilemmaer som ble presentert som *pressetiske*. Nyheten trekkes på et vis inn i journalistikken som gjenstand for refleksjon om en bredere og mer selvstendig journalistikk. Avisjournalistene skjeler til kollegene i kringkastingen. Dette resulterer i mer sofistikert journalistikk og en mer spesifisert presseetikk. Det pekes på at journalistikk er et håndverk, ja, endog et fag. I arbeideravisene er pressearbeid ennå lenge et tillitsverv. Men med fjernsynet, EF-avstemningen og journalistutdanning ses konturene av et sett av konvensjoner og normer som peker i retning av *journalistikken* i entalls form. Politikken på sin side ga journalistikken adskillig mer å bite i.

Stortinget vedtok i 1969 en pressestøtteordning som avlastet partiene og som på lignende vis som koalisjonsregjeringens voksende problemer, etablerte noe mer distanse mellom aviser og partier. Selv om pressen selv hadde få motforestillinger mot å bli understøttet av den makten den skulle overvåke, var debatten på Stortinget lang og intens. Høyre var lenge imot. En fri og uavhengig presse kan ikke gjøre seg avhengig av staten. I debatten om forslaget til pressestøtte i januar 1969, argumenterte Høyre for at den enkelte avis burde kunne dekke og stille seg kritisk til alle partier. Løsningen var etter Høyres mening fristilling av avisene og samtidig en differensiering av det politiske stoffet i hver avis. Innflytelsen fra det nye nøytrale og bredtdekkende fjernsynet lå under.²⁹ Det viste seg også at fristillingen av avisene i kombinasjon med avisdød førte til at Høyres saker og argumenter ble dekket like godt i de gjenværende avisene. Da Stavanger Aftenblad ble enerådende i sin region, fikk Høyres politikk bedre dekning. Høyre var også kritisk til pressestøtte fordi modellen som var foreslått, favoriserte A-pressen. Høyre avvirket støtten til flere aviser, og flere av dem gikk inn.³⁰

Høyre fant etterhånden ut at partiet ikke kunne avvise støtte. Senterpartiets Jon Leirfall sa i debatten at «Det er vel så at alle parti og dei fleste representantar har si sjuke mor som dei vil prøve ein ny medisin på.»³¹ Når

pressen lyktes med å få til en støtteordning, konkluderte presseforskeren og journalistlæreren Thorbjørn Wale, skyldtes det alliansen mellom presse og partiene.³² Og egentlig hadde norsk presse vært statssubsidiert skattemessig og på annet vis siden før journalistikkens oppkomst.

Frem til begynnelsen av 1970-årene var de *formelle* bindingene klart sterke i arbeiderpressen og svake i Venstre-pressen. Bare Arbeiderbladet og Friheten var partiede aviser.³³ Arbeideravisene var godkjent av sentralstyret som også godkjente alle redaktøransettelser. Norsk Arbeiderpresse var deleier i avisene og hadde sin representant i avisenes styre. Bare partimedlemmer hadde adgang til årsmøtet for avisene. I senterpressen gikk representasjonen andre veien: Avisenes folk møtte i partiets styringsorganer. Senterpresselaget hadde representanter i landsstyret og alle redaktører var utsendinger på fylkespartienes årsmøter og landsmøtet. Partiet hadde en av tre styrerepresentanter i Senterpartiets pressekontor. I Høyre-pressen hadde partiet representanter i Norsk Høyrepresse og i Høyres pressebyrå og dekket store deler av byråets utgifter. Den konservative presses forening valgte flere delegater til partiets landsmøte, og formannen i presseforeningen var medlem av sentralstyret og landsstyret. Løsest var altså tilknytningen i Venstre, der formannen i Norges venstrepreselag var medlem av landsstyret. Presselaget valgte også delegater til landsmøtet. Etersom bindingene ble gjenstand for en del kontroverser i 1960-årene og svekket eller avvirket gjennom 1970- og 1980-årene, sto de uformelle tilknytningene tilbake. De to kristne avisene Dagen og Vårt Land var formelt uavhengige av Kristelig Folkeparti.

Lekkasjer

Norsk politikk gikk inn i lekkasjenes tid. Lekkasjer er en bivirkning av politisk svakhet og en mer egenrådig journalistikk. Omstendighetene gjør at denne typen informasjon tillegges ekstra oppmerksomhet. Av den grunn er den ofte lite populær i politikken (om vi holder styrte lekkasjer utenfor) og meget populær i journalistikken. Gjennom lekkasjer til norsk presse ble det sommeren 1970 kjent hvilken holdning landsstyret i Senterpartiet hadde til forhandlinger med EF. KrFs Lars Korvald skriver at «På denne tid hadde 'lekkasjene' blitt et virkelig problem for regjeringen. Avisene kunne bringe referater selv fra hemmelige møter. Det skapte en

atmosfære av utrygghet i hele Regjeringens arbeid.»³⁴ Koalisjonen står svakt i folks bevissthet, sa Helge Seip. Slitasjefenomenet er merkbart. Vi er på en måte kommet inn i en ond sirkel av maktesløshet.³⁵ Senterpartiets partiformann John Austrheim mente uttrykket slitasje var dekkende for samarbeidet. «Jeg håper vi kan unngå situasjoner der regjeringen blir ført opp i rene krisesituasjoner.»³⁶ Han la til: «Vi vil få samme vansker framover om vi ikke får en mer positiv presse. Vi bør alle beflitte oss på å trekke fram det som er positivt i regjeringens virke.» Willoch mente at at man måtte innse at pressen tar det stoffet den ønsker.³⁷

Lekkasjene bekymret statsminister Borten. Bortens biograf Harald Berntsen skriver at Dagbladets avsløringer om bytter i regjeringen var tema på blant annet regjeringskonferansen 30. mai 1970, der Borten minnet om tieplikten i forbindelse med statsrådsskifter.³⁸ Dagbladet var velinformert når Venstre-folk skulle inn i regjeringen, og Aftenposten var like velinformert når Høyre-folk skulle inn. Lekkasjene fortsatte. Mye tydet på at Lars Jacob Krogh i NRK hadde meget god kontakt med Kåre Willoch.³⁹ Bortens presseråd Ole Hoemsnes hevdet senere overfor Borten at Willoch også hadde hatt mye kontakt med Vassbotn.

På en regjeringskonferanse 22. februar 1971, da regjeringens siste dager begynte, ble igjen lekkasjer diskutert. Da hadde NRKs Herbjørn Sørebo hatt et innslag om forhandlingsopplegget for jordbruket, som etter Svenn Strays mening var så korrekt at det var som om Sørebo hadde deltatt på regjeringskonferansen. Men det var presseråd Hoemsnes som hadde orientert Sørebo, og som så på det som en ordinær del av jobben. For fremtiden, sa Stray da, ville Utenriksdepartementet hemmeligstemple EEC-dokumentene med henvisning til straffeloven.⁴⁰

Meningsmålingene ble fulgt med bekymring. De var kime til splid mellom regjeringspartnerne. Lyng skriver at «Det såkalte gallupdemokratiet fikk en slags ny dimensjon. Hver månedlig forskyvning mellom koalisjonens partier ble fulgt med vaksomme øyne på partikontorene. Kunne man være sikker på at partnerne egentlig var helt lojale? Var ikke ens egne representanter på Stortinget og i regjeringen for svake og imøtekomende overfor de andre? Hva kunne man selv gjøre for å skjerpe sin profil og bedre sin stilling ved neste gallup?»⁴¹ Forholdet mellom regjeringen og massemediene var ikke godt. Vi får ikke snudd opinionens holdning til samarbeidet uten en kraftig rekonstruksjon av regjeringen, mente Willoch.⁴²

Hvorfor tonet ikke bare Borten flagg i EEC-saken, og gikk? Egil Aarvik spurte Borten, men bare i sitt indre: «Hvorfor skjærer du ikke igjennom og sier rett ut at du er motstander av EF og tilhører et parti som er imot EF medlemskap – og at jeg derfor ikke ser meg i stand til å lede en regjering dersom dens politikk skal ta sikte på medlemskap! I stedet satt vi der og følte oss frem, drøftet EF-saken som om uenigheten tross alt ikke var så uendelig, og imens kastet vi bort all verdens tid på Nordøk-saken som iallfall for meg følte som en avsporing og som vel neppe noen av oss for alvor trodde på.»⁴³ Den 3. oktober 1970 skrev Dagbladet at partiformannen John Austrheim skulle ha ymtet om det mange antok var strategien – han så helst at et av de andre partiene brøt regjerings samarbeidet.⁴⁴ Det var en pussig situasjon, for regjeringen ble verbalt beskutt fra alle hold: fra «egen» presse, egne partier og fra opposisjonen. Men å bryte samarbeidet ville antakelig være upopulært i «opinionen» og en gavepakke til Arbeiderpartiet.

Borten ønsket intet norsk medlemskap i EF.⁴⁵ Samtidig følte han åpenbart et «folkekrav» om å holde koalisjonen gående. I alle fall ville han ikke ha skylden for at regjeringen falt. «Hverken statsministeren eller vi andre var statsmenn nok til å se sannheten i øynene. Politisk lederskap består ikke i stort annet enn evnen til å se sannheten i hvitøyet – uten å miste evnen til handling. John Lyng hadde sett sannheten, men var gått ut av regjeringen før sannhetens øyeblikk var inne.»⁴⁶ Regjeringen vaklet videre inntil tilfældighetene beseglet dens skjebne.

Bortens fall (1971)

Inn og ut av dører, tilfældigheter, misforståelser, stor ståhei. Et rikelig utvalg av menneskelige svakheter, en statsminister som drives fra skanse til skanse. En festlig komedie med tragisk skjær om den hadde utspilt seg på scenen på Oslo Nye, ikke mellom Stortinget og regjering. Dette var politisk virkelighet. Kåre Willoch har trukket en parallell til storbonden i Johan Bojers roman *Troens magt*, som ender i en hengemyr av løgn.⁴⁷ At ingen ennå har iscenesatt den såkalte lekkasjesaken, må bero på at mer dramatiske ting har skjedd siden. Sikkert er det at komedien ville blitt folkelig.

Offentlighetens betydning antydes av at saken er blitt døpt lekkasjesaken. Noen lekkasjesak var det imidlertid ikke. Derimot var det den

første politikerskandalen etter krigen: «En rekke fremtredende politikere fremholder overfor Aftenposten at dette er en av de største politiske skandaler i norsk historie.»⁴⁸ Den er vår norske og litt tullete Watergate-skandale – tre år før Nixons fall. Dette var *Cover-up* på norsk og bortensk. Mange statsråder har siden gått samme vei som følge av vanskeligheten med å innrømme feil i offentligheten. Men ingen statsminister har slik fått sin skjebne beseglet av både politiske realiteter og pussige tilfeldigheter. «Lekkasjesaken» står i særklasse.

I februar 1971 deltok statsminister Borten på Nordisk Råds sesjon i Folketinget i København. Han reiste hjem en tur i helgen 13. og 14. februar i anledning det internasjonale naturvernåret og fløy tilbake til København mandag den 15. februar. Om morgenen hadde han først et kort møte med daglig leder for Folkebevegelsen mot medlemskap i EF, advokat Arne Haugestad, om bevegelsens statsstøtte, og kort om de pågående jordbruksforhandlingene med EF. Haugestad fisket etter Bortens EEC-strategi. Borten var ullen, men Haugestad fikk inntrykk av at Borten ikke ville bryte regjeringssamarbeidet. Da ville partiet få skylden for bruddet og bli redusert til en politisk sekt, sa Borten. Han satset trolig på at EF brøt forhandlingene med Norge.

Kunne det innebære at han var villig til å føre Norge så nær medlemskap i EF at det kunne være for sent å snu, på tross av holdningen i eget parti? Sammen med Ragnar Kalheim og John Lager i Folkebevegelsen kom Haugestad til at det var bedre at regjeringen falt. Det ville gjøre frontene klarere, og det ville være lettere å mobilisere fagbevegelsen mot EEC under Bratteli enn under Borten. De bestemte seg for å følge det politiske spillet tett, og Haugestad og Lager bestilte billetter til København.

Haugestad og Lager havnet på samme fly som Borten og hans presserådgiver Ole N. Hoemsnes. I vesken hadde Borten et notat fra ambassadør i Brussel, Jahn Halvorsen, om Halvorsens samtale med kommisjonsmedlemmet Jean-Francois Deniau. Deniau sa der at EF neppe ville godta varige unntaksordninger for hele det norske landbruket. Ikke oppsiktsvekkende informasjon, men det gikk inn i den diskusjonen om den norske regjeringens krav i jordbruksforhandlingene med EF. Notatet var som vanlig stemplet «Fortrolig». Borten leste og tenkte på samtalen med Haugestad tidligere på dagen. Han tok rapporten med seg på vei

til toalettet, ga den til Haugestad med bemerkningen «dette vil kanskje interessere deg», og plukket den opp igjen noen minutter senere. Borten har i ettertid poengtert at han gjorde dette for å vise Haugestad at EEC-problemet ville «løse seg selv», dvs. med forhandlingsbrudd.

Også Dagbladets Per Vassbotn var i København for å fange opp nytt fra forhandlingene med EF. Kunsten, forklarer Vassbotn, er å sende ut en strøm av spørsmål til så mange relevante personer som mulig, og så håpe at en og annen napper: en bekreftelse, en avvisning, et vink. Et manuskript kan settes sammen på basis av slike drypp som så kan arbeides videre med sammen med andre kilder.⁴⁹ Presseråd Hoemsnes fikk tirsdag 16. februar erfare at «Journalist Vassbotn hadde en besnærende og velutviklet måte å arbeide på. Han gikk systematisk til verks, samlet opplysninger fra mange kilder – og hadde stadig såkalte avsløringer fra lukkede partimøter.»⁵⁰ Hoemsnes nevnte for Vassbotn visse kritiske holdninger som var kommet fra EF-hold om forhandlingene. Han anbefalte Vassbotn å sjekke saken i UD eller i Brussel. Hoemsnes skriver at «jeg ble imponert over hva han visste, og bemerket det også til ham. Jeg fikk lyst til å hjelpe en kollega med informasjoner – hvis jeg trodde jeg hadde noen. Men Vassbotn visste jo det meste fra før.»⁵¹ Hoemsnes omtaler spenningsforholdet han befant seg i, som mellom ønsket om å hjelpe en «kollega» og å følge påbudet om fortrolighet: «Jeg hadde i og for seg personlig ikke noen problemer med å oppholde meg i dette grenslandet mellom avsender og mottager av viktig informasjon. Det var likevel ikke alltid like behagelig.» Mer enn én gang følte han at han ble mistenkt for å lekke til pressen. Men Stortinget lakk som en sil, konstaterte presseråden.⁵²

Dagen etter støtte Vassbotn igjen på Hoemsnes som fortalte hva Deniau fra Kommisjonen hadde sagt til ambassadør Halvorsen i Brussel; norsk medlemskap var utelukket hvis Norge fastholdt varige særordninger for hele landet.⁵³ På flyturen hadde Hoemsnes skummet raskt gjennom det som sto på første ark.⁵⁴ «Jeg nevnte også for Vassbotn at det trolig var første gang et kommisjonsmedlem ga uttrykk for en slik holdning.»⁵⁵ Dette fikk Vassbotn senere langt på vei bekreftet med finansminister Ole Myrvolls replikk «It rings a bell». Avisens korrespondent i Brussel sjekket detaljer, og dermed hadde Vassbotn det han trengte. I Oslo klargjorde Gudleiv Forr artikkelen og sendte den i trykken.

Under festmiddagen, forteller KrFs Kåre Kristiansen, «står en av Dagbladets stjernereportere, Per Vassbotn, ved bordet vårt. Også han var tydeligvis i utmerket festhumør, han smilte så bredt og uforbeholdent at det ga et lite støkk i oss. [...] Vassbotn viste meg nemlig med synlig stolthet et telegram som han kort tid i forveien hadde sendt til Dagblad-redaksjonen i Oslo. Før jeg hadde lest telegrammet igjennom, var jeg klar over at dette var krutt – ja, en bombe.»⁵⁶

Freitag 19. februar brakte Dagbladet en artikkel overskriften «Medlem av EEC-kommisjonen utelukker norsk medlemskap. Jordbruksproblemene for store – men ministerrådet avgjør»: «Etter det Dagbladet erfarer skal EEC-kommisjonens medlem Jean-Francois Deniau i en samtale med Norges Brussel-ambassadør Jahn Halvorsen ha gitt uttrykk for at Norges jordbruksproblemer er av en slik art at norsk medlemskap ikke kan komme på tale.» Halvorsens rapport, den Borten hadde vist Haugestad, ble oppgitt som kilde, men intet tydet på at Vassbotn hadde lest den. Samtalen mellom Halvorsen og Deniau ble referert kort. Begge var avbildet.

Artikkelen kom midt under tautrekkingen i Brussel omkring forhandlingsopplegget om landbruket, der en radikal avskjermingslinje fremmet av særlig Senterpartiet, sto imot en mer moderat mellomlags- eller kompensasjonslinje. Avskjermingslinjen sto hardt på at landbruket skulle unntas EFs landbruksordning gjennom en særavtale, mens mellomlagslinjen tilsa at norsk landbruk skulle kompenseres for det lavere prisnivået i EF. At kommisjonsmedlem Jean-Francois Deniau sa at avskjermingslinjen ville føre til brudd, måtte oppfattes som et argument for at bare mellomlagslinjen kunne gi medlemskap.

Haugestad kommenterte både til Lars Hellberg i Aftenposten og til Per Vassbotn og Arve Solstad i Dagbladet at han hadde sett rapporten; Borten hadde vist ham den. Haugestad føyde til at det trolig var Borten som var Vassbotns kilde. Vassbotn og Solstad sa ingenting, de visste bedre. Haugestad var ennå ikke klar over det brennbare i hva han hadde sagt til Dagbladet. Den helgen summet det på Tostrupkjelleren: Hvordan hadde Dagbladet fått tak i Jahn Halvorsens rapport? Hvem var kilden? Mandag skrev redaktøren for Rogalands Avis, Per Brunvand, som også hadde vært i København, at Dagbladet lot seg bruke i et spill fra høyeste hold.⁵⁷ UD's pressesjef, Tim Greve, var kilde for Bergens Tidende som

mente at det hadde skjedd et brudd på rikets sikkerhetsbestemmelser. Borten sa til avisen at slike lekkasjer hadde regjeringen lært seg å leve med.

Journalist Olav Garvik i BT fikk Helge Seip til å helle bensin på bålet tirsdag 23. februar. Politietterforskning må vurderes, sa Seip, for det har opplagt skjedd en straffbar handling. Utspillet kom plutselig og høynet temperaturen noen grader. Seip ble også intervjuet av radioens Herbjørn Sørebo: Når hemmeligstemplede dokumenter som gjelder forhandlinger mellom Norge og fremmede land kommer ut, bør det etterforskes av politiet. Offentlig sagt var sagt; dagen etter måtte Seip stå ved dette. Jens Haugland skriver i sin dagbok: «Dei dyktigaste og mest ryggeslause og mest utru tenerane i regjeringa ropte på politi mot sjefen sin.»⁵⁸ Den permitterte Dagblad-redaktøren Seip hadde egen kopi av rapporten og ønsket seg opplagt renvasket.

Sørebo påpeker at «krisa var som skapt for radioen. Vi hadde ikkje søndagsaviser den gongen, og fjernsynet kom med først om kvelden. I radio hadde vi faste sendingar frå morgon til kveld, og vi sank inn alle dei kommentarane vi kunne få. Det balla på seg frå sending til sending.»⁵⁹ Senere la Borten vekten på at pressen jagde saken vidare. Politikerne hadde låst seg i en posisjon den lørdagsmorgenen, og dette styrte saken vidare.

Dermed sto det klart for Arne Haugestad: Spørsmålet er ikke hvem som var Dagbladets kilde. Poenget var at landets statsminister hadde vist et fortrolig dokument til uvedkommende. Haugestad hadde unektelig et visst tak på Borten. Haugestad og Kalheim i Folkebevegelsen besluttet å bruke saken til å ramme regjeringen.⁶⁰ Dermed dryppet Haugestad til NRKs Herbjørn Sørebo – på Tostrupkjelleren – at Borten viste ham rapporten på flyet, men var taus på spørsmålet på om han var Dagbladets kilde. Sørebo hadde ingen åpne kilder og måtte foreløpig la saken ligge.⁶¹ Da Sørebo dagen etter i radioen refererte Bortens erklæring om at han ikke hadde noe kjennskap til hvordan Dagbladet hadde fått saken, visste han at det var bare en del av sannheten.

At Borten trolig var kilden, spredte seg raskt. Morgenbladets redaktør Chr. Christensen skrev at folk flest trolig forstår pressen dit hen at den tror at Borten har lekket. Overskriften kunne ikke mistolkes: «Hvorfor tier han?» Borten forsto at mange kjente til flyepisoden, og i møte med Haugestad,

Vassbotn og Solstad ville Borten at Dagbladet skulle dementere at han var kilden, men Solstad ville ikke skrive noe som helst om sine eventuelle kilder. Men avisen kunne ta inn *Bortens* dementi, som da ville stå for Bortens regning. En pressemelding gikk ut fra Statsministerens kontor:

I anledning av Dagbladets artikler om en rapport fra den norske ambassade i Brussel, og om regjeringens forhandlingsopplegg for jordbruk og fiske, vil jeg gi følgende uttalelse: Den omtalte rapporten gjaldt en vurdering på grunnlag av en samtale med et kommisjonsmedlem. Rapporten var stemplet fortrolig, ikke hemmelig som opplyst i noen aviser. Verken statsministeren eller hans medarbeidere ved Statsministerens kontor er Dagbladets kilde. Statsministeren har ingen kjennskap til hvorfra Dagbladet har sine opplysninger.

Onsdag ettermiddag spurte Hoemsnes forsiktig Borten om han ikke uforvarende hadde kommet i skade for å vise rapporten til noen EF-motstandere som igjen kan ha gått til Dagbladet, men Borten benektet dette. Hoemsnes, som visste at det var usant, bestemte seg for ikke å fortelle om kontakten med Vassbotn i København.

Folkebevegelsen mot EEC forsto at Borten var i ferd med å grave sin egen grav i forsøket på å overleve. Tiden ville gjøre sitt, og Haugestad holdt lav profil. Hva Vassbotn kaller «forhandlinger» fant nærmest løpende sted mellom Borten og Haugestad fra tirsdag 23. til fredag 26. februar. Noen dager kunne det minne mer om «gjemsel». Borten ville at Haugestad skulle stå frem og si at han ikke var Dagbladets kilde. Men i så fall måtte Haugestad bekrefte at Borten hadde vist ham rapporten. Etter å ha vært på Tostrupkjelleren la Haugestad seg inn på Hotel Stefan noen hundre meter fra regjeringsbygningen for ikke å bli ringt opp av Borten. Men det endte med at Haugestad og Hans Borgen fra Folkebevegelsen måtte dra hjem til Borten for å diskutere den erklæringen som Borten ønsket. Borten forsto ikke at Haugestad ønsket regjeringsskriser. Borten gjorde også nye forsøk på å få Dagbladet til å bekrefte det han hadde hevdet i pressemeldingen.

Radioens Herbjørn Sorebø hadde fått vite av Arne Haugestad hva som skjedde på flyet, men hadde ingen kilde. Han måtte få noe til å hende!

Stortinget var en mulighet. Den 24. januar 1971 noterte Jens Haugland i dagboken at «Herbjørn Sørebo frå NRK kom til meg i dag og spurde om ikkje eg som formann i justisnemda mot slutten av stortingsmøtet kunne ta opp den saka som det er blitt så mye bråk om i det siste – saka om koss ein rapport frå ambassadør Jahn Halvorsen i Brussel til norsk UD om tingingane med EEC er komen Dagbladet i hende.»⁶² Haugland ba om et møte med Borten som viste ham det famøse notatet for å vise hvor lite viktig det var. Haugland skriver i dagboken at Borten fortalte at «han ikkje hadde omtala dokumentet til journalister eller andre uvedkomande, og sjøvsagt ikkje late andre få dokumentet. Han visste ikkje koss dokumentet hadde kome på avvegar, og var heller ikkje særleg interessert i å vite det, sa han.»⁶³

Torsdag 25. februar forholdt Borten seg like taus til sine regjeringskolleger om hendelsen på flyet. John Lyng skriver: «Han anså det åpenbart helt usannsynlig at episoden mellom ham og Haugestad noen gang skulle bli kjent. Han fulgte derfor et dobbelt, og dessverre karakteristisk, handlingsmønster. Den minste motstands linje var å forholde seg taus om det hele. Og på det daværende tidspunkt var det åpenbart et viktig ledd i Per Bortens taktikk å tåkelegge sine egne standpunkter nettopp på det punkt. Denne lite lojale taktikk fra statsministerens side var regjeringens store og åpenbare svakhet.»⁶⁴ Biograf og tidligere stortingsrepresentant for Senterpartiet, Bjørn Unneberg, ser det annerledes: Borten ble revet med av det han kaller medieølgen: «For første gang i sitt politiske liv følte Borten seg uten styring over det som hendte rundt ham selv. Flodbølgen i opinionen hadde passert 'the point of no return' Det var en svimlende følelse.»⁶⁵

Fredag kunne «Sjøfarten» melde at lekkasjen hadde funnet sted «ikke i Oslo eller København». Til Stray sa avisen at de ville avsløre Borten på lørdag, men lovet etter sterk oppfordring fra Stray å vente til mandag dersom ingen annen avis kjørte den. Men det ville Aftenposten og Dagbladet gjøre, det sier de til Haugestad.⁶⁶ Aftenpostens Lars Hellberg prøvde å få Haugestad til å bekrefte flyepisoden ved hjelp av en bløff, men Haugestad gikk til Dagbladet, den eneste avisen som *visste* at Borten og Haugestad ikke var Dagbladets kilder. Haugestad fortalte Borten at saken vil være på førstesidene dagen etter. Borten innkalte sine to pressemedarbeidere, Odd Bye og Ole N. Hoemsnes. Dessuten var EEC-tilhengeren Tim Greve i Utenriksdepartementet til stede. De snekret sammen pressemelding nummer to:

Mandag morgen 15. februar hadde høyesterettsadvokat Arne Haugestad etter forhåndsavtale en konferanse med meg på mitt kontor om Folkebevegelsens søknad om statsbidrag. Ved en tilfeldighet kom vi om ettermiddagen til å reise med samme fly til København. Under flyreisen hadde jeg en kort samtale med herr Haugestad. I løpet av denne samtalen gjorde jeg herr Haugestad delaktig i innholdet av en rapport fra den norske ambassade i Bryssel. Det var en selvsagt forutsetning fra min side at rapporten ikke skulle bringes videre. Det faktum at Dagbladet fredag 19. februar hadde en artikkel om nevnte rapport har ført til spekulasjoner i pressen om at Dagbladets opplysninger stammer fra meg. I den anledning fant jeg det nødvendig onsdag 24. februar å sende ut en pressemelding hvor jeg gjorde det klart at verken jeg personlig eller noen av mine medarbeidere ved Statsministerens kontor kunne være Dagbladets kilde. For å forvise meg om at heller ikke herr Haugestad har misbrukt de opplysningene han hadde fått, har jeg i dag hatt en samtale med ham. Under denne samtale har høyesterettsadvokat Haugestad på nytt bekreftet at intet misbruk har funnet sted og at han således ikke er Dagbladets kilde. Slik denne sak har utviklet seg vil jeg sterkt beklage at jeg har gjort meg skyldig i den indiskresjon å la en utenforstående bli delaktig i den omtalte rapportens innhold. Regjeringen vil som tidligere meddelt drøfte sakene videre.⁶⁷

Pressemeldingen ble sendt til NTB og lest opp direkte i NRKs dagsnytt-redaksjon fra Bortens bolig og nådde så vidt Dagsnyttts nyhetssending ved midnatt. For sikkerhets skyld ringte NRK tilbake til statsministerboligen for å få meldingen bekreftet.

Det hadde gått fire dager siden Borten blånektet for alt overfor Jens Haugland, som skriver i sin dagbok: «Det gjorde eit uhyre sterkt inntrykk på meg då det i går blei gjort kjent gjennom radio at Borten hadde vist meldinga frå ambassadør Halvorsen for advokat Haugestad og pressesjef Lager. Borten hadde altså skrøna meg rett opp i andletet sist onsdag under fire auge og på tomannshand. Og den pressemeldinga som kom seinare på onsdagen, var i beste fall misvisande. Det er kanskje det verste med heile saka. Er politikk så umoralsk?»⁶⁸ Haugland syntes likevel synd på Borten som nå trolig ville bli stående som en æreløs mann i norsk

politikk. I en bemerkning som er lagt til etter at sannheten var kommet for dagen, kommenterer Haugland at han var sint da han skrev dette fordi han da trodde at Borten var Dagbladets kilde.⁶⁹

Her var bekreftelsen på det alle i det politiske Norge hadde skjønt. Likevel slo det ned som en bombe, skriver Vassbotn.⁷⁰ Dette vil få konsekvenser, konstaterte Guttorm Hansen til Dagbladet.⁷¹ Helge Seip omtalte pressemeldingen senere som «en av de mest sensasjonelle pressemeldinger som vel har sett dagens lys i det siste kvart hundre år».⁷² De fleste forsto at regjeringskrisen var et faktum. Forsto Borten det? Pressemeldingen var siste anledning Borten hadde til å si alt som det var. Han kunne sagt at han hadde vist rapporten til Haugestad som en del av den rutinemessige håndteringen av politiske saker, og ut fra eget skjønn som statsminister. Nå var toget gått.

Overskriften i Dagbladet lørdag var forvirrende: «Borten viste oss rapporten. – men verken Haugestad eller Lager er Dagbladets kilde.» Endelig fikk Borten også den skriftlige erklæringen fra Haugestad om at han ikke var Dagbladets kilde, en erklæring Borten hadde bedt om siden mandag. Nå var den uten betydning. Kommentarene lørdag morgen fra lederne for regjeringspartiene Høyre og Venstre var klare: Både Kåre Willoch og Helge Seip uttalte at de antok at Borten ville ta konsekvensene av det som hadde skjedd.

På Stortinget hadde Bent Røiseland fått nok: «Vi må ha en ny statsminister», sa han. Senterpartiets formann John Austrheim mente derimot at saken var skapt gjennom uttalelser i massemediene. Borten måtte få anledning til å redegjøre for saken i Stortinget, sa han. Kristelig Folkepartis Kjell Bondevik, samt Høyres Kåre Willoch og Svenn Stray påpekte at spørsmålet ikke lenger var tillit eller mistillit: «Det var det enorme presset fra massemedia som gjorde det nødvendig for statsministeren og dermed regjeringa å søke avskjed.»⁷³ Lørdag morgen søkte pressen og radioen opp en oppbrakt Helge Seip som gikk ut fra at statsministeren selv ville ta de nødvendige konsekvenser. Selv ble Borten intervjuet av radioen mellom to regjeringmøter lørdag, og han beklaget igjen at han hadde vist frem rapporten. Som vanlig var han tvetydig: Han var en angrende synder, men også et offer for andres jakt.

Søndag luktet det svidd i det politiske Norge: Alle regjeringspartiene hadde møter i Stortinget. Særlig spenning var knyttet til møtet i

Senterpartiets sentralstyre og stortingsgruppe på ettermiddagen. Bare Senterpartiet kunne redde et fortsatt borgerlig regjeringssamarbeid, om de ofret Borten. Borten fikk støtte av sentralstyret og stortingsgruppen. I tillegg hadde han fått dynger av blomster og hilsener fra mange som ønsket ham vel. Etter dette møtet viste Borten selvsikkert og smilende V-tegnet. Men Vassbotn så at virkeligheten var ved å synke inn: «I et kort glimt så jeg ham inn i de klare blå øynene. Det var den samme resignerte statsminister jeg hadde truffet i regjeringens møterom onsdag. Oppgitthet over det som hadde hendt, frykt for det som skulle komme, stod å lese i øynene hans.»⁷⁴

Borten og Senterpartiet gikk i møte med de andre koalisjonspartiene i regjeringsbygget straks etter. Olav Brunvand, som da var i AP, beskriver medieinteressen: «Da regjeringsmedlemmene og koalisjonslederne møttes i regjeringsbygget klokken 18, var hele første etasje fylt av et hundretall journalister og fotografer fra presse, radio og fjernsyn. Både fra nordiske land og fra land utenfor Norden var det kommet nyhetshungrige reportere. Det var blitt en temperatur i norsk politikk som hadde vakt oppsikt også utenfor landets grenser.» (...) «Men hva skulle de arme reporterne si til lyttere og seere? Aldri har det vel vært sagt så mye om så lite. Men spenningen ble holdt ved like.»⁷⁵ Først ut på kvelden fikk reporterne en telefon om at statsminister Borten ville avgi erklæring. Presseråd Hoemsnes forberedte seansen. Radio og tv skulle få stille spørsmål først, uten forstyrrelse fra pressen, deretter skulle pressen slippe til. Olav Brunvand forteller: «Så kom statsminister Borten, banet seg vei forbi alle som ventet på ham, og da fjernsynets reporter stakk mikrofonen opp til ham, mumlet han nesten uhørlig: 'Forhandlingene fortsetter'».⁷⁶ «Den dramatiske utgang fra regjeringsbygningen, fortalte adskillig mer enn noe verbalt utsagn fra statsministeren kunne ha gjort.»⁷⁷

Regjeringen måtte gå av, men hvem skulle overta? Mandag 1. mars var overskriften i Bergens Tidende at «Koalisjonen må finne en ny leder», og avisen foreslo at Helge Seip burde bli statsminister. På regjeringskonferansen mandag ble Borten igjen kritisert for ikke å ha tatt regjeringen med på råd. Borten forsvarte seg med at han var blitt offer for angrep fra pressen over lengre tid, og at han i Stortinget måtte få rydde opp i alle rykter og halvsannheter som pressen hadde gjort seg skyldig i. Borten skulle komme med sin erklæring til Stortinget neste dag kl. 1300. Brevet

til stortingspresidenten om at statsministeren ønsket å gi en erklæring om sin avgang, skulle holdes hemmelig frem til talen, men selvsagt var den da kjent i alle aviser. På ettermiddagen informerte Borten kongen.

En kald tirsdags morgen gjensto bare ydmykelsen: «Folk hutret seg av sted til jobben i den kalde nordavinden. I ørene summet ordene 'Borten og regjeringskrise', ord som var blitt terpet om og om igjen, i radio, fjernsyn og aviser i flere dager.»⁷⁸ Foran inngangen til Stortingets galleri var det kø. «Stemningen var til å ta og føle på», skriver Arbeiderpartiets Ragnar Christiansen.⁷⁹ Presselosjen, diplomatlosjen og galleriet var fullsatte. Fjernsynet var til stede og overførte forhandlingene direkte. De borgerlige partilederne hadde godkjent redegjørelsen på forhånd og regnet ikke med noen debatt. De hadde poengtert overfor Borten at han kun måtte gi en personlig fremstilling, ikke regjeringens.

I sin redegjørelse kunne ikke Borten, trass advarsler, la være å avlegge pressen en visitt: «[...] Fra tid til annen har det i pressen kommet ytringer i den retning at Regjeringen måtte rekonstrueres. Det kan ikke være bestemmende for en regjering, for det er ikke pressens reaksjoner de parlamentariske beslutninger skal bygges på. Det må imidlertid nevnes at også ledende politikere innen koalisjonspartiene har kommet med uttalelser med klare ønskemål om at regjeringen måtte få en annen ledelse. Den saken som er redegjort for i dag, er den hendelsen som har utløst den akutte krisesituasjonen. Senterpartiets statsråder har vurdert situasjonen slik at den aktuelle saken ikke i seg selv er av en slik karakter at den betinger at Regjeringen må gå av. Høyres, Kristelig Folkepartis og Venstres statsråder har kommet til den motsatte konklusjon. På bakgrunn av denne kjensgjerning er det bare en naturlig utgang, nemlig at regjeringen leverer Kongen sin søknad om avskjed. Dette vil bli gjort umiddelbart etter dette møtets slutt.»⁸⁰

Trygve Bratteli holdt deretter ifølge Guttorm Hansen et «mesterlig innlegg». Brattelis poeng var at alle nå så resultatet av indre motsetninger i regjeringen. Lekkasjen var bare en utløsende faktor. Uttalelsene provoserte: «Nå sprang den ene etter den andre av regjeringspartienes parlamentariske ledere, samt Svenn Stray, på talerstolen og avgav vitnesbyrd som gikk ut på at ene og alene denne saken var grunnlaget for regjeringskrisen. Ingen som hørte på dette og som hadde levd i den politiske virkeligheten de par siste år, kunne tro at de virkelig mente

det de sa», skriver Arbeiderpartiets Guttorm Hansen.⁸¹ I et tv-intervju senere sa Borten at det verste i hele saken var at kolleger og partiledere tok ordet i dette stortingsmøtet.⁸²

Opplagte indre spenninger var én side, en annen side var mediernes egenlogikk på vegne av offentligheten. Hoemsnes skriver at: «Lekkasjesaken var massemediernes største sak på en årrekke. En politisk thriller med kriminalnovellens islett.»⁸³ Lærdommen fra februarbegivenhetene i 1971, mener Senterpartiets stortingsrepresentant Bjørn Unneberg, er at regjeringskrisen *ble drevet frem*.⁸⁴ «Noen begynte også dette, og for den eller dem som gjorde det sto nær sagt alle norske aviser og massemedier til disposisjon.» Unneberg mener det i første rekke var Helge Seip, men også andre, som konspirerte i kulissene, og fikk med seg Bergens Tidende, NRK-radio, Aftenposten, Morgenbladet, Norges Handels- og Sjøfartstidende ... Da lekkasjesaken brøt løs, ble regjeringen kastet inn i en malstrøm av hendelser, forteller Lars Korvald til Per Øyvind Heradstveit: «Det ene grep det andre i en hektisk atmosfære. Massemediene representerte et trykk som framskyndet gangen i det hele. Det lå et bestemt krav om at det måtte finnes en utløsning på krisen. Man måtte gjøre ett eller annet. Straks!»⁸⁵

Under Borten-krisens kompleksitet presset også journalistenes kommentarer seg lenger frem. «Vi måtte prøve å få ein samanheng i det som hende denne kaotiske perioden», skriver Herbjørn Sørebo.⁸⁶ Radioen gikk foran. Lars Jacob Krogh og Jon Aanerud tolket og spekulerte over hva som antakelig foregikk bak lukkede dører i regjeringsbygningen. Etterpå var det ingen vei tilbake, og kommentarene tvang seg frem på linje med kommentarer på utenriksfeltet. Saken ble brakt inn i en selvforsterkende logikk: Hendelse fulgte hendelse, ytring fulgte ytring. Aktiviteten eskalerte, delhistorier kunne avledes av delhistorier. Avgrunnen kunne mer enn anes.

Også Brattelis biograf Paul Engstad skriver at regjeringskrisen ble en mediebegivenhet: «Foran øynene på landets fjernsynsseere utviklet det seg en spenningsføljetong. De som opptrådte, var ikke skuespillere med manuskript, det var politikere vi kjente fra møter, intervjuer og omtaler, folk fra by- og bygde-Norge med karakteregenskaper som vi mente vi var fortrolige med. Og ingen ante hvordan det hele ville utvikle seg. Det var uhyre spennende å slå på fjernsynsapparatet og lese reportasjene i

avisene, for ikke å snakke om å lytte til radioen, som med sine nyhets-sendinger mange ganger per dag slo alle andre medier når det gjaldt å bringe budskapet ut til det norske folk. Dette var politisk drama av stort format.»⁸⁷

Så vidt vites var John Lyng ukjent med hvem som var Dagbladets egentlige kilde, da han skrev: «I februar 1971 lot det til at Per Borten rent hadde glemt et gammelt ordtak, som nok kunne vært ham til nytte: ‘La den som er på reise være meget varsom med hva slags folk han slipper inn på seg!’»⁸⁸ Lyng hintet her til Haugestad og Lager. Men i flysetet ved siden av Borten satt Ole M. Hoemsnes.

Clearing-sentralen

Tostrupkjelleren spilte en rolle i dette dramaet. John Lyng observerer: «I ethvert lite og anstendig demokrati har man et slags grensefelt mellom journalistikk og politikk, et fritt marked hvor gode og mindre gode forlydender, formodninger og rykter utveksles i fortrolighetens tussmørke. Og det er ikke til å undres over at virksomheten på denne clearing-sentralen akkurat nå fikk et rent hektisk preg.»⁸⁹ Clearing-sentralen var lokalisert flere steder der pressefolk og politikere møttes, og en av de viktigste i denne saken var trolig Tostrupkjelleren. «Det politiske spill som fulgte [Dagblad-]artikkelen», skriver Bjørn Unneberg, «fant ikke sted i Stortinget og heller ikke i regjeringsbygget. Stormsenteret synes å ha vært Tostrupkjelleren.»⁹⁰ Senere skal Trygve Bratteli ha innledet et partimøte med å si at «vi må holde hodet kaldt, og denne gang må ikke Tostrupkjelleren få overta ledelsen slik den hadde gjort da Borten falt».

Tostrup var i flere tiår sentral arena for den offentlige parlamentarismen. En slags parlamentarisk institusjon, skriver Høyres Per-Kristian Foss. Men i 1990-årene tapte den glansen, trolig fordi stedet ble mer og mer preget av folk som *hadde* jobbet i journalistikk og politikk, tror Per-Kristian Foss.⁹¹ Dessuten var det en ny tid for journalister og unge politikere, som nå måtte rekke barnehagen, tv-debatter eller partimøter. Om man ser på Tostrupkjelleren (og fra 1985 Ryktebørsen) som et av flere koblingspunkter mellom journalistikk og politikk, blir det tydeligere at stedet inngår i en historie om fraskillingen av de to virksomhetene. Tostrup var et viktig koblingspunkt eller en «clearing-sentral» i en peri-

ode da presse og politikk skilte lag, men samtidig før de to sektorene var fullstendig profesjonalisert. Siden har den politiske informasjonssektoren og lobbyistene vært en kobling i vekst, som har ivaretatt noen av de samme funksjonene. Nå foregår informasjonsoverføringen mer målrettet og i edru tilstand.

Von/vonbrot (1971)

I politikken produseres forventninger som mest av alt fremkaller skuffelser. Som skaper nye forventninger. Borten-regjeringens sammenbrudd kunne bare skape forventninger om en ny mulighet, og i dette tilfellet overraskende fort. Det var som om nederlaget ikke var fullt ut erkjent. Samme dag som Borten erklærte at regjeringen gikk av, vedtok sentralstyret i Senterpartiet: «Ved å forlange Per Bortens avgang har de tre øvrige regjeringspartier også fjernet grunnlaget for en fortsatt flertallsregjering av de fire ikke-sosialistiske partier og dermed åpnet veien for en mindretallsregjering.»⁹² Det var klar melding. Uten Borten, ingen regjering. Senterpartiets landsstyre kom sammen to dager senere, og i den innledende diskusjonen sluttet de fleste seg til sentralstyret. Kongen måtte henvende seg til opposisjonens leder, Trygve Bratteli. Men hva med reaksjonen i offentligheten dersom Senterpartiet nå trakk seg fra alle forsøk på å danne en ny borgerlig regjering? Nationens redaktør Martin Vårvik påpekte at hvis partiet avslo videre forhandlinger, ville partiet få skylden for at Bratteli dannet regjering. Borten fulgte overraskende opp: Senterpartiet burde anbefale forhandlinger med sikte på en ny regjering ut av den samme koalisjonen. Partiet kunne vanskelig bidra til en Arbeiderparti-regjering. Landsstyret la opp en tospors strategi av typisk Senterparti-merke: Partiet gikk inn for forhandlinger om en regjering som skulle forhandle med EEC, og sa samtidig om Werner-planen (om en fremtidig økonomisk og monetær union) at den umiddelbart måtte diskuteres i Stortinget, «med de følger for forhandlingsforløpet en slik prøving kan få». Underforstått: Den var uakseptabel. Enstemmig sa altså landsstyret både at partiet ville med i en ny regjering som søkte EF-medlemskap og at vidtrekkende overføring av suverenitet fra medlemslandene til sentrale EEC-organer var klart i strid med Senterpartiets politiske mål.⁹³ Hestehandel med sikte på ingen handel.

Med det tvetydige vedtaket i landsstyret skulle Senterpartiet ta del i nye regjeringsforhandlinger. Stortingsrepresentantene til Senterpartiet ble pålagt å forhandle om deltakelse i en regjering og samtidig stemme mot en sak som denne regjeringen ble pålagt å legge frem for stortinget, og som ville avbryte forhandlingene med EF. Ut fra sentralstyrets vedtak og landsstyrets selvmotsigende vedtak, burde det vært klart at regjeringsforhandlinger var umulig. Men både de parlamentariske formennene Seip og Willoch samt stortingspresident Bernt Ingvaldsen overså dette, noe som ble kritisert av Bratteli og Arbeiderpartiets presse. For stortingsgruppen betydde dette at de andre partiene måtte godta at Senterpartiet gikk imot Werner-planen. Nå var regjeringsspørsmålet mer eksplisitt blitt et EEC-spørsmål. Om Werner-planen hadde vært ferdigbehandlet i EEC og klar til å bli behandlet i Stortinget, var det klart at Senterpartiet ville stemt imot og dermed gått imot forhandlingene med EEC, som da måtte blitt avbrutt. Ennå var Werner-planen bare et forslag. Austrheim sa senere at han i det innledende forhandlingsmøtet hadde foreslått et annet forhandlingsopplegg i forbindelse med Werner-planen. Alle involverte var klar over at Senterpartiets landsstyre hadde vedtatt at Werner-planen var i strid med partiets grunnsyn, og derfor rimte dårlig med en søknad om medlemskap. Dette var utgangspunktet for et underlig firedagers svarteperspill om ikke å være den som overlot roret til Bratteli. Senterpartiet tapte, men ikke uten først å ha holdt politisk teater for offentligheten – og for stortingsmann siden 1950, undervisningsminister i Borten-regjeringen, Kjell Bondevik.

Forvirringen oppsto allerede i oppløpet. Fredag 5. mars hadde John Austrheim brukt uttrykket «minimumskrav» om vedtaket i Senterpartiet. På lørdag sa han i radio: «På vårt landsstyremøte dei to føregående dagar diskuterte vi den situasjonen som var oppstått, og også då spørsmålet om vi skulle gå inn i forhandlingar om ei ny firepartiregjering. Eg kan seie at det var etter ei sterk oppfordring frå Per Borten at vi gjorde vedtak om og sa oss villige til å innleie forhandlingar om ei ny firepartiregjering. Og det som då er lagt fram ifrå vår side, er eit forhandlingsgrunnlag som vi vil diskutere i fellesskap med dei fire partia.

NRK: – Så det er altså på det rene at det ikke er noen minimumskrav, det er et forhandlingsopplegg, så å si, dere er kommet med?

Austrheim: – Dersom ein skal gå til forhandlingar, så er det vel vanleg praksis at ein ikkje då kan seie at dette her er minimum osv. – då er det jo ikkje forhandlingar i det heile.»

«Minimumskrav» var blitt «forhandlingsgrunnlag» Men konsekvensene av utsagnet lå i utsagnet selv. Austrheim måtte ta seg inn. I neste radiosending korrigerste han: «Eg har inntrykk av at det har skapt litt uklarhet, det som eg har uttalt nyst – eg vil gjere det klart, slik som eg også sa i går, at det er dei formulerte føresetnadene som kjem til uttrykk i sentralstyret sitt vedtak, som er den fullmakt som partiet sine forhandlarar har for å ta opp tingingar med dei tre andre partia.»⁹⁴ Senterpartiet var tilbake på minimumskrav. Men det hindret ikke forhandlingene.

Ting skjedd i et uvanlig tempo fra lørdag 6. mars. Massemediene løp ved siden av og foran – intenst og jagende. Korvald skriver at «forhandlingene disse dagene foregikk i et for stort tempo og under et konstant press fra presse og kringkasting – som skulle 'ha nyheter'». Mediepresset var ikke lite etter datidens mål. For Austrheim (og Senterpartiet) var det om å gjøre å holde hodet over vannet fra dag til dag inntil det kom en eller annen avklaring. I politikken kan det når som helst oppstå nye åpninger og alternativer som kan dreie sakens gang. Austrheim, og enda mer Borten, kan ha forsøkt å tenke taktisk, men nå var spillet klemt mellom politikken og mediernes tidsforståelser, og mer og mer i ferd med å bli innlemmet i sistnevnte. Omdreiningshastigheten på begivenhetene økte og kolliderte med Senterpartiets velkjente bruk av tid for å håndtere vanskeligheter.

Den innledende runden gjorde det klart at Bondevik var statsministerkandidaten de kunne samles om. Bondevik var et godt valg, og ikke den mørkemannen noen tok ham for å være, skriver Lyng. «Hans politikk var selvsagt preget av hans eget religiøse grunnsyn, det skulle da også bare mangle! Men han var ingen fanatiker. Han var en forsker med vitenskapelig skolering, og med full respekt for andres meninger og standpunkter. I virkeligheten var han langt mere tolerant enn mange av sine skarpeste kritikere.»⁹⁵ Selv hadde ikke Bondevik noe ønske om å bli statsminister. Han hadde informert Borten om at han ville tre ut av regjeringen om bare noen få dager, kanskje på 70-årsdagen. «Nå ville han vie seg til det vitenskapelige arbeidet som politikken hadde satt en

stopper for.»⁹⁶ Men pliktfølelsen sto sterkt hos en mann som Bondevik. Han gjorde klart for partiets stortingsgruppe at han stilte opp for at «vi ikkje skulle svikta den fullmakta veljarane hadde gjeve oss ved sist val».⁹⁷

Problemenes som oppsto, kunne vært unngått. Bondevik stilte tydelige krav før han påtok seg oppdraget. Bare dersom alle fire partier ønsket det, ville han ta jobben. Det skulle dreie seg om reelle forhandlinger. Det måtte ikke «ligge noe bak» hos noen. «Det Bondevik her forlangte, var at forhandlingene skulle føres på fritt grunnlag. Det kom på dette møtet ingen innvendinger mot hans presisering.»⁹⁸ I et intervju med Stavanger Aftenblad sa Bondevik senere at «de fire nikket ja til vilkårene».⁹⁹ «Det kunne jo virke som om Bondevik var unødvendig mistenksom da han ba om en slik forsikring om at ‘det ikke var noen baktanker’. Det viste seg at dette forbeholdet fra Bondeviks side var viktigere enn noe annet, *men* at det dessverre ikke ble tatt alvorlig nok av Senterpartiet.»¹⁰⁰

Bondevik ville også ha klarsignal fra Borten. «Da han kom tilbake, sukket han tungt, men ga klar beskjed: «Jeg skal prøve», sa han «å gjøre så godt jeg kan.»¹⁰¹ Borten hadde gitt sin støtte og Austrheim gjentok kvelden den 5. mars at det var på oppfordring fra Borten at Senterpartiet nå gikk inn i forhandlinger om en ny regjering. Kåre Kristiansen skriver at Borten spilte på to hester: «Etter å ha fulgt Kjell Bondevik så å si skritt for skritt gjennom de dramatiske hendelser dagen etterpå, har jeg vanskelig for å tro at Borten virkelig ønsket å få Senterpartiet inn i en ny samlingsregjering med en annen statsminister.»¹⁰²

Lørdag 6. mars hadde Bondevik møte med de parlamentariske lederne i koalisjonspartiene for å legge opp forhandlingene. Austrheim hevdet senere at han på dette møtet sa at Werner-planen sto i veien for Senterpartiets støtte til en søknad om norsk medlemskap. Ifølge Austrheim var dette også konklusjonen i brevet fra Senterpartiets landsstyre som ga Senterpartiets forhandlere et mandat. En slik konklusjon var det ikke lett å lese ut av brevet for andre enn Senterpartiets folk. Og noe slikt ble ikke sagt av Senterpartiets delegater på møtet mandag 8. mars. Først dagen etter ble det klart at Senterpartiet ikke ville støtte en søknad om medlemskap uansett.

Det politiske Norge fulgte forhandlingene gjennom presse og kringkasting. Dagsordenen var satt. Igjen sørget medier og politikk for sam-

men å fortelle med driv og nerve, med opptur før nedturen. Etter alle forsikringene var Bondevik blitt optimist og sa i et fjernsynsintervju den 8. med et smil at «det er von i hangande snøre».¹⁰³ «Så sikker var Kjell Bondevik på at han skulle lykkes etter møtene lørdag, at han uttalte til pressen: «Det er 100 prosent sikkert at vi skal få til en ny regjering. Han utsatte alle forhandlinger over søndagen, og selv ble han fotografert sammen med fru Bondevik, 'den nye statsminister-fruen'. Bildet av et smilende, kommende statsministerpar ble slått opp i Aftenposten. I etterhånd måtte de begge betrakte dette som pinlig.»¹⁰⁴

En ny regjering var på trappene. Senterpartiet så etter nødutgangen. Spørsmålet for Senterpartiet var hvordan partiet både kunne stå frem som et konstruktivt og styringsvillig parti og bli en del av nei-bølgen som bygde seg opp. Å bare ta avstand fra forsøket på å danne en ny regjering, var utelukket. En vanlig teori, blant annet forfektet av Kåre Kristiansen, er at Senterpartiet gikk inn i forhandlingene med sikte på at de skulle brytes av noen *andre*. Forhalingen ble satt inn for å presse frem et brudd: «Etter hvert viste det seg imidlertid at denne gangen var uthalingen ledd i en bevisst taktikk og strategi. Særlig Odd Bye fulgte opp med konstruksjon av en mengde tenkte problemer og ville om igjen og om igjen ha de øvrige partienes svar på hvordan de ville reagere på hypotetiske situasjoner.»¹⁰⁵

Dermed var spillet i gang. Forhandlingene dro ut, og Bondevik merket at Austrheim gled unna utgangspunktet fra lørdag 6. mars. Han presset på inntil Senterpartiets forhandlere måtte kreve at Werner-planen først skulle prøves mot Grunnloven. Det ville ta flere år. Bondevik, Willoch og Seip pekte på det umulige i dette.

Bondevik ble mer og mer fortørnet over det som opplagt var et skuespill. «Eg skjønar ikkje kvifor ein skal sitja i møte etter møte og diskutera ting, når eg er ført bak lyset på Laurdag, som eg er, for det er det ingen tvil om, og det skal stå i protokollen. Det var ikkje desse tonane på Laurdag da Senterpartiet m.a. ville at eg skulle gjera eit forsøk. Det er heilt nye tonar og ting som kjem fram no, som ikkje vart nemnt då, og det må da vere grunnlag for å bryte forhandlingane. Dersom det er slik at ein står på dei standpunkta som no er komne fram, er det ingen grunn til å halda nytt møte – dersom det er endelege standpunkt. Det er berre til å narre det norske folk.»¹⁰⁶ Austrheim: «Eg

vil gjerne seie at ein viss grunn har statsråden for si utsegn.» Bondevik: «Ja, ikkje berre ein viss grunn, fullstendig grunn har han.»

Da det siste møtet gikk mot sin slutt, var det klart hva resultatet ville bli. Om kvelden 9. mars, etter tre dagers forhandlinger, meddelte Bondevik kongen at oppdraget var mislykket. Så sa han til kringkasting og presse:

Eg er djupt såra og vonbroten over at Senterpartiet, som gjekk sterkt inn for å få meg til å prøva å skipa ei ny regjering, mot mitt personlege ynskje, ikkje sa greitt ifrå om sitt standpunkt. Særleg er det leitt at Senterpartiet gav dei andre partia grunn til ein optimisme som det viste seg ikkje å vera grunnlag for.

Til slutt ga Bondevik uttrykk «for djup sorg over det som no har hendt». «Bondevik fremsto på skjermen som en krenket person. Arbeiderpartiets Guttorm Hansen skriver at «ordene om Senterpartiet kom rett fra hjertet».¹⁰⁷ Bitterheten var tydelig. Partitaktikken hadde tatt overhånd hos Senterpartiet. Forhandlingsviljen var teater og Kjell Bondevik var sammen med mange andre holdt for narr. Bondevik var blitt oppfordret til å prøve å tømre en regjering med offentlighetens øyne rettet mot seg, men Senterpartiet hadde ikke stamina til, etter Bortens fadese, å ta på seg ansvaret for at det ikke ble noen borgerlig regjering. Resultatet ble fire dagers liksom-forhandlinger under ledelse av en sekstiniåring som ønsket seg bort fra politikken. Senterpartiet forsøkte å spre møkka, skriver Guttorm Hansen, men Bondevik hengte bjella på kua.¹⁰⁸

Kåre Kristiansen mener Werner-planen og Davignon-rapporten var stråmenn. Senterpartiet måtte bryte forhandlingene under henvisning til at EEC-planene var så vidtgående i overføring av myndighet at grunnlaget for forhandlingene falt bort.¹⁰⁹ Men disse planene hadde ligget på bordet hele tiden. «Hvorfor hadde de sittet ved forhandlingsbordet i flere møter mens hele folket satt ved tv-apparatene og ventet på resultater, når partiet allerede under landsstyremøtet hadde funnet ut at det ikke var noe som helst grunnlag for slike forhandlinger?»¹¹⁰ Eneste vei ut for Senterpartiet var å stå på at det omtalte landsstyrevedtaket hele tiden hadde betydd at partiet ikke ville ta del i en regjering som opprettholdt medlemskapssøknaden. Dette måtte de stå på selv om alle de tre andre

partene tolket det annerledes, og på tross av Austrheims egne ord til NRK. Dette var mulig fordi, som Kristiansen skriver, så mange kryptiske innlegg hadde svevet over vannene at hva som helst kunne konkluderes.

Situasjonen var såpass uoversiktlig og paradoksalt at Jon Aanerud og Lars Jacob Krogh i NRK igjen fikk anledning til å ta i bruk kommentaren og gjensidige intervjuer og samtaler for å bringe en rikere mening inn i det som foregikk. De nye journalistiske konvensjonene som var benyttet under lekkasjesaken, fikk mer luft under vingene.

Dei lange knivars år (1972)

Trygve Bratteli overtok som statsminister. Problemene sto i kø. Et forvarsel kom da Dagbladet kunne trykke deler av Brattelis tiltredelseserklæring dagen før han holdt den i Stortinget. Det likte Bratteli dårlig. Lekkasjer hadde det vært mange nok av. Jens Haugland skriver at Bratteli «var bitter fordi det var kome ut – til Bortens banemann Per Vassbotn i Dagbladet – store delar av den regjeringsfråsegna som Bratteli la fram på gruppemøtet i går kveld. Ingen veit kor lekkasjen er ... Bratteli sa at ein bør vurdere heile stillinga for pressefolk i Stortinget. Eg gjorde framlegg om ein skal notere namn på alle som er på gruppemøte. Bratteli var samd i dette. Som regel er det eit mylder av bladfolk og sekretærar av alle slag til stades på gruppemøta.»¹¹¹ Arve Solstad i Dagbladet ba statsminister Bratteli om en offentlig redegjørelse som renvasket Dagbladet for mistanker om tyveri, noe han i alle fall delvis fikk.¹¹² Det var bare Per Vassbotn som hadde anvendt sine vanlige metoder.

Da Bratteli tok over etter Bortens fall og Bondeviks ørkengang, var oppdrag nummer én å vinne folkeavstemningen. Så ulikt det enn kunne være Bratteli, innledet han et spill med dårlige odds. Han var ikke klar over hvor dårlige odds han hadde. Folkeavstemningsveien var for lengst avgjort og var dessuten ja-folkets eneste mulighet, fordi medlemskap krevde tre firedels flertall i Stortinget. Da Bratteli kom tilbake etter et halvt års sykdom i oktober 1970, måtte han ta med fatning og sinnsro at hans Rubicon var en folkeavstemning i september 1972.

Bratteli ville kjøre medlemskapsaken til sin ende. Den 12. desember 1971 skriver Jens Haugland i dagboken at Bratteli spiller høyt: «Der-som han tilrår godkjenning på eit tingingsresultat som anten folket ved

avrøysting eller eit fleirtal i Stortinget går mot, er ikkje bare regjeringa ferdig, men partiet vårt vil gå inn i ei alvorlig krise.» Dette var det flere enn Gerhardsen og Haugland som så. Men for partiapparatet og Bratteli var det bare seier som gjaldt. Ved inngangen til det nye året kommenterte Haugland at det lett kunne bli «dei lange knivars år». Bratteli hadde havnet i et politisk spill som han ikke kontrollerte. Det parlamentariske systemet, iberegnet det aller meste av dets presse, var satt ut av spill.

Først Hoem, så Gerhardsen

Ekstraordinært landsmøte i Arbeiderpartiet ble avholdt i april 1972 med EF som eneste viktige sak på dagsordenen. Forhandlingsresultatet ble lagt på bordet i januar, og partiet skulle ta stilling. Bjartmar Gjerde presenterte innstillingen fra flertallet i redaksjonskomiteen om oppfordring til å stemme for medlemskap i folkeavstemningen. Mindretallets syn ble lagt frem av Thorbjørn Berntsen som frarådet norsk medlemskap i EF. En lang debatt fulgte. Avstemningen over regjeringens og partiledelsens EF-standpunkt ble 227 for og 73 mot, et klart tegn på at motstanden på grunnplanet var stor.¹¹³ Nesten alle delegatene fra Nord-Norge stemte ja til medlemskap. For noen tydet dette på sterk støtte selv i fiskerfylkene i nord. Det var konklusjonen i arbeiderpressen, som understreket den store enigheten på landsmøtet. Men for mange andre som kjente forholdene i nord bedre, fortalte tallene om partipisk og en dramatisk skjev representasjon av folkemeningen på landsmøtet. Gerhardsen registrerte allerede da EF-saken kom på dagsorden igjen fra 1967, gapet mellom ledelse og grunnplan. Med adresse Bratteli skriver han: «Etter det en nå vet, feilvurderte partiapparatet stemningen blant partiets medlemmer og velgere. Det samme skjedde i LO. Dette avdekket en alvorlig svakhet ved tillitsmannsapparatet, en svikt i kontakten med den en nå kaller grasrota.»¹¹⁴

På landsmøtet foretok Einar Gerhardsen sin kjente markering, som etter manges mening avgjorde avstemningen. I sin tale la han vekt på det store mindretall av medlemmer som var mot, og at det måtte anses som fullt ut akseptabelt å gå imot medlemskap: «Jeg har sagt at dersom partiet ikke hadde hatt noen kjente medlemmer og tillitsmenn som var mot medlemskap, så burde vi skaffe oss noen, for med det å gjøre klart

for alle at en kan tilhøre Arbeiderpartiet også om en stemmer nei ved folkeavstemningen. ... Vi håper denne debatten og den dissensen som kan komme, vil ha til følge at vi i våre forsamlinger, fra sentralstyret og ut over i alle partiorganisasjoner heretter skal akseptere alle, at de er gode partifeller, de som gjør møtene våre gode og verdifulle, de som engasjerer seg skal ha lov til å tenke fritt, lov til å gi uttrykk for sine oppfatninger, skal respektere hverandre for det syn vi har, for de meninger vi gir uttrykk for.»¹¹⁵ Dette var ord som sank inn hos noen hver.

For Bratteli var dette utslag av Gerhardsens trang til å spille landsfader.¹¹⁶ «Trygve ble mørk i øynene. Han hadde ikke noe problem med å se rekkevidden av Einars ord. Det var det motsatte av en håndrekning Einar ga Trygve. På gjestebenken satt Haakon Lie. Han forsto rekkevidden, og han skalv av opphisselse.»¹¹⁷ Gerhardsens bidrag var medvirkende til at vi tapte EF-saken, skriver daværende partisekretær Ronald Bye. Einar Gerhardsen var som alltid opptatt av partiets fremtid, og han var «behersket begeistret» som Bye skriver, for partiets ledelse. Trolig betraktet han Bye i lignende gate som Jens Haugland: «Haakon Lie i mindre format.»¹¹⁸ Han ønsket hverken Bratteli som partiformann eller Bye som partisekretær.

Gerhardsen ville fremfor alt bruke sin landsfaderlige kraft til å holde partiet sammen i tiden etter folkeavstemningen. Guttorm Hansen slutter seg til dem som har sagt at dette var et historisk landsmøteinnelegg, men som Brattelis mann var han skuffet: «Gerhardsen, som selv hadde stått som en eksponent for kravet om full lojalitet og partidisiplin, gav her grønt lys for fraksjonsdannelse innad. Gerhardsen hadde med sin fabelaktige intuisjon skjønt at dette var en ekstraordinær situasjon som krevde andre holdninger enn dem partiets tradisjoner tilsa.»¹¹⁹ Dette var ikke den drahjelpen partiledelsen trengte for å få ja-flertallet i havn. Haakon Lie og andre på ja-siden i partiet gremmet seg. Her ble det gitt grønt lys for en kamp *mot* vedtaket det samme landsmøtet skulle gjøre.¹²⁰ Finn Gustavsen mener at «mer enn noen handling av én person bidro dette til utfallet, kanskje ble det *den* avgjørende faktor.»¹²¹ Gerhardsen var ja-mann, men han visste at partiet skulle leve videre etter avstemningen, det måtte unngå en opprivende og ødeleggende splittelse. Derfor ble det sagt i en karikaturtegning i Dagbladet: «Når Gerhardsen sa ja til EF, lød det som et nei.»

Allerede i trontaledebatten 1961 sa Gerhardsen noen sannhetens ord om EEC: «lederskap er kanskje også evnen til å være i kontakt med folk og ikke skille lag med det ... Går vi splittet inn i fellesmarkedet, vil denne splittelsen kunne følge oss langt inn i en vanskelig framtid.»¹²² Da var det trolig både land og parti han tenkte på, men i første rekke partiet. For Jens Haugland og andre som havnet på nei-siden, handlet det om å forebygge skadene som kunne komme – og som kom.¹²³ Einar Gerhardsen ga grønt lys til å motarbeide det vedtaket som landsmøtet skulle fatte. For Gerhardsen var partiets enhet viktigere enn EF, og derfor tenkte han lenger enn 25. september 1972. Den landsfaderrollen han etter Brattelis mening spilte, spilte han godt.

Etter landsmøtet i april ble alt satt inn på å vinne folkeavstemningen. Det var meget kort tid å gjøre på. Partisekretariatet ble en ja-maskin som gikk for fullt under ledelse av Ronald Bye. Bye tok oppdraget på største alvor. Han var ikke til å kjenne igjen fra sine første år, skriver Arbeiderpartiets Per Kleppe: «Den åpenhet og toleranse – særlig sammenlignet med Haakon Lie – som han hadde vist i begynnelsen av sin sekretærtid, var borte. Nå gjaldt det å nedkjempe motstanden, koste hva det koste ville. Han myntet slagordet 'A-velger er ja-velger'. Det var jo ikke sant, meningsmålingene viste at Arbeiderpartiet var splittet. Hans utfall mot EF-motstandere i partiet var i mange tilfeller unødige sårende.»¹²⁴ Einar Gerhardsen peker i sine memoarer på at kravet til lydighet i EF-saken var provoserende. Partiledelsen kjørte «for hardt ut med kravet om lojalitet overfor landsmøtets vedtak i EF-spørsmålet. Det var feil å sidestille dette vedtaket med et programvedtak».¹²⁵ For Ronald Bye var dette en valgkamp som skulle vinnes – det var partiets og landsmøtets beslutning.¹²⁶ Det var valgkamper han kunne, og nok en gang var det Arbeiderpartiet som skulle vinne folket.

Bratteli ledet partiet etter sin vante sinnsro med behandling i partiets organer som plattform. Hans form kunne håndtere medlemmenes tvil, men denne gang hadde striden sprengt sine rammer, det var hele folket som var involvert, og grupper og bevegelser gikk i inngrep med hverandre. Folkebevegelsen og ja-bevegelsen, AIK-fraksjonen, de artikulerte nei-folkene i stortingsgruppen – dette kunne ikke kontrolleres gjennom vanlig partihåndtering. I tillegg kom den regnbuen utenfor Arbeiderpartiet av kristne, grønne og røde grupperinger av mange valører som tok

del i den store kampen fordi den var frakoplet andre store saksområder og ideologier. Bratteli med sin politiske form sto rådløs både overfor den effektive utenomparlamentariske motstanden og den indre opposisjonen i partiet. Bare denne avstanden mellom partielite og selve debatten kan forklare et så ulykksalig slagord som «A-velger er Ja-velger». Flere av nei-folkene var yngre, med mindre ærbødighet for partiet, mer hardtslående i sin demagogi, og mer strategiske i sine beslutninger. Da saken kom på banen, var partiet satt på benken. Slik EF var frakoblet «liberal politikk» i Venstre, var EF frakoblet sosialdemokratiet. Bratteli hadde troen, men ikke kontrollen. Nei-mannen Arne Kielland kunne ikke la være å beundre Bratteli: «Han er så fjern, og samtidig så ekte lojal overfor sin visjon av Vest-Europa. Han er gjennom troverdig, det er bare feil tru han har. Jeg frykter at han er villig til å splitte partiet heller enn å miste Europa av syne. Han tror det bare er en kneik dette – som vi må over, som i 1949. Her ligger hans storhet og hans tragedie.»¹²⁷

Broderstrid

Når aktørene ser tilbake, er det bemerkelsesverdig hvordan erfaringene med den offentlige EF-striden deler seg. Motstandere husker perioden som en usedvanlig god tid med folkelig engasjement og tverrpolitisk samarbeid. På ja-siden gjennomgikk mange en vanskelig periode. En vond tid, skriver Odvar Nordli ganske enkelt. Folkemøtet kom tilbake som et viktig politisk forum med uventet stor tilslutning i fjernsynsalderen, skriver Berge Furre i sin norgeshistorie. Standen – plakatkabakken – fikk sitt store gjennombrudd: Politisk agitasjon flyttet ut på gaten. Rommet for meningsbrytning og kritikk videt seg ut.¹²⁸ Nesten alle bemerket den høye temperaturen: «Om Norge varit Sydamerika, skulle det väl ha inträffad en rad politiska mord her i landet», var Einar Førdes kommentar til et svensk tidsskrift.¹²⁹

De som erfarte EF-kampen som tung, er mange. Odvar Nordli skriver at «vi snakket over hodet på hverandre, og forbi hverandre. Det som skulle være en opplysningskampanje, ble en kamp mot vindmøller. Antakelig forvirret det mer enn det opplyste. For mange var vel også dette taktikken. Til slutt hadde jeg følelsen av at vi sto på hver vår tue og skrek høyt over hodet på de fleste av dem som skulle ta standpunkt ved folkeavstem-

mingen».¹³⁰ I Arbeiderpartiet og i debatten ellers druknet «visjonene og ideene i et virvar av detaljer og juristeri om muligheter, bindinger og forpliktelser.[...] Demagogiens innebygde dynamikk førte til at så vel ja- som nei-siden stort sett tegnet situasjonen i svart og hvitt.»¹³¹

Fra første stund ble det satt inn «et skyts av halvsannheter og direkte løgn som tok pusten fra en», skriver ja-generalen Haakon Lie.¹³² Det som ble presentert, var et vrengebilde av virkeligheten, skriver han. Grunnen til at debatten gikk skeis, var at det ikke var partiene, men «Folkebevegelsen» som drev kampen, dvs. folk som ikke måtte stå til ansvar for sine ord. Hele 65 prosent av Arbeiderpartiets velgere stemte nei. Det var Arbeiderpartiets velgere som sørget for nei-flertall. Generaltabben var – og her er Haakon Lie og Arve Solstad i Dagbladet enige – å vente på forhandlingsresultatet før partiet satte partimaskineriet i gang. Dermed kunne, slik også Einar Førde og Thorbjørn Berntsen har konkludert, EF-motstanderne i Arbeiderpartiet forberede et nei.

Partisekretæren i 1972, Ronald Bye, omtaler EF-kampen som en «valgkamp» – for øvrig en «knokkelkamp», den verste han har vært med på – uten sammenligning.¹³³ For Norge ble EF-kampen et politisk jordskjelv – og for arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet ble det en broderstrid, skriver Ronald Bye.¹³⁴ Og journalist i Arbeiderbladet og Bratteli-biografen Gidske Anderson skriver at EF-saken forgiftet det politiske liv i Norge. «Det var folk som var blitt uvenner, nesten for livet. Familier lå i krig.»¹³⁵ Haakon Lie, som hadde vært med på det meste i norsk politikk siden 1920-årene, hadde aldri opplevd noe som kunne sammenlignes med ukene foran folkeavstemningen.¹³⁶

Reiulf Steen og Thorvald Stoltenberg var det vi kan kalle visjonære EF-tilhengere. For dem handlet det ikke om tilgang til markeder, men om en historisk forpliktelse til samarbeid i Europa. EF var et internasjonalt solidaritetsprosjekt. Stoltenberg innser etter to folkeavstemninger at nordmenn flest ser det annerledes: «Nordmenn er lojale mot sine egne røtter, det har folkeavstemningene i 1972 og 1994 lært meg. I flere industrier hvor alle trodde på klart ja-flertall, ble det også nei, eller knappere ja-seier enn man kunne ventet. Jeg tror noe av grunnen er at folk føler større lojalitet overfor det de kommer *fra* enn det de selv *er*, og går vi litt bakover i historien, er vi jo fiskere og bønder nesten alle sammen.»¹³⁷ Stoltenberg registrerte ikke omfanget av folks skepsis. Om det var han ikke alene, men

Stoltenberg er åpen om denne manglende følelse for hva som rørte seg.¹³⁸ Han reiste rundt om i landet sammen med Thorbjørn Berntsen og andre, og innledet på møter. Stoltenberg kommenterer lakonisk at Berntsen fikk mest applaus, mens han selv ble veldig oppmuntret av den lille applausen han fikk. For Stoltenberg var EF-kampen i 1972 stimulerende, selv om han måtte konstatere at nei-prosenten var oppe i både 70 og 80 der han hadde propagandert for medlemskap.¹³⁹

Ja-mannen Per Kleppe bemerker med selvinnsikt at hans egen stil passet nokså dårlig til den slagordspregede og tilspissede debattstilen som etter hans mening tok over. I debatten holdt han en noe tilbaketrukket stil, til tross for at han hadde vært sentral i forhandlingene i Brussel. Kleppe konstaterer at nei-siden hadde det følelsesmessige overtaket.¹⁴⁰

Kristelig Folkeparti betraktet en fløy ledet av Kåre Kristiansen og Egil Aarvik søknaden som et ja-standpunkt og som ville la forhandlingsresultatet bli det avgjørende: En søknad måtte innebære et ønske om å gå inn. Derfor var det logisk å avvente resultatet av forhandlingene før debatten begynte. Slik var det også med nestoren i partiet, Kjell Bondevik. Men da tiden var inne, sa han nei. For den øvrige nei-siden i sentrumpartiene var mye skjedd med EF etter at Norges søknad var sendt i 1967 og bekreftet i 1970. Det var ikke nødvendig å vente på forhandlingsresultatet for å ta stilling. I Kristelig Folkeparti gjorde ulike vurderinger samarbeidsforholdene vanskeligere, selv om det ikke gikk så galt som i Venstre. Kåre Kristiansens relasjon til Lars Korvald ble vanskeligere, og han legger mye av skylden på KrFU som stadig kom med provoserende vedtaksforslag. Og lederen var Kristiansens nemesis: «Leder for denne var [...] Kjell Magne Bondevik, og han brukte organisasjonen og det apparat som tidligere formenn og sekretærer hadde skapt, til en målbevisst kamp mot EF-medlemskapet helt fra starten av.»¹⁴¹

Kristiansen skriver at han hadde tenkt å ligge lavt fordi Kristelig Folkeparti var splittet: «Da kampen tok til for alvor, viste det seg umulig for meg å leve opp til en slik 'lav-profil'-målsetting.»¹⁴² Sakens sentrering om to poler kunne ikke la et politisk interessert menneske forbli uberørt. Kristiansen skriver at etter hvert ble «utnyttelsen av folks uvitenhet mer og mer fremtredende og tendensiøs. Motparten ble etter hvert frakjent hederlige motiver og påstandene ble mer giftige. Når man først hadde klart å mistenkeliggjøre motivene, var ikke veien lang til å antyde at

motparten hadde skumle mål. Til slutt gikk det hele ut på en fordømmelse av den moralske holdning, eller retttere sagt mangel på moralsk holdning hos motparten.»¹⁴³

For en engasjert ja-mann som Kåre Kristiansen var det deprimerende at kristne og radikale miljøer fant hverandre: «Særlig oppsiktsvekkende, og fra mitt synspunkt bekymringsfull, var den ‘naturstridige’ allianse som etter hvert utviklet seg mellom pietistiske, verdikonservative og ortodokse kristne på den ene siden og politisk hyperradikale og nesten blodrøde marxist-sosialister på den andre.»¹⁴⁴ Kristiansen omtaler Folkebevegelsen som «advokat Haugestads velorganiserte og velfinansierte organisasjon, som kunne utnytte en imponerende stab av frivillige intellektuelle, sterkt skriveføre, ofte hensynsløse og politisk bevisste mennesker – de fleste av dem med en umiskjennelig rødfarge».¹⁴⁵ Dessuten var flere av dem bitre Nato-motstandere.

For Kristiansen gikk det på helsen løs: «Under hele EF-striden var jeg så naiv og blåøyet at jeg i ettertid nesten ikke har kunnet finne unnskyldninger for det. Jeg har foran forsøkt å skildre litt av de uhyggelige og usaklige angrep jeg ble gjenstand for og den psykiske påkjenning som dette medførte.»¹⁴⁶ Kristiansens partikollega og ja-mann Egil Aarvik erfarte under EF-saken et klima han ikke likte: «Etter min mening var det skremmende å se hvor lett det i gitte situasjoner kan være å manipulere et demokrati. Og hvor vanskelig det kan være å ta standpunkt på grunnlag av rasjonelle argumenter. Slagord og stemningsbølger kan komme til å telle mer enn saklige resonnementer.»¹⁴⁷

Jens Haugland så at gammelt vennskap gikk i oppløsning. Mot slutten av EF-kampen i september, skriver Haugland i dagboken at striden om EF er blitt mer bitter enn han hadde trodd: «Det nærmar seg uvennskap eller fiendskap mellom partifellar. Det finst partifolk som ikkje vil helse på einannan lenger.»¹⁴⁸ Men for Haugland var EF-striden likevel et høydepunkt. På møtene over hele landet var det fulle hus og ivrig debatt. Haugland slo til med det gamle slagordet til Trond Hegna, «Ingen nordmann til salgs!» «Vel var det demagogisk, men det gjaldt sjela og sjølvrespekten til det norske folket.»¹⁴⁹

På nei-siden så man – i ettertid – naturlig nok mer positivt på tiden som fulgte etter at forhandlingsresultatet var klart. KrFs Bergfrid Fjose skriver: «Det vart brukt til dels harde metodar i kampen om røys-

tene, men det var òg mykje lun humor på b e sider. Karikaturteiknarane hadde ein glansperiode. Det var endelaust med motiv, og vitsemakerane fekk boltra seg som fisken i vatnet.»¹⁵⁰

Nei-mannen Thorbjørn Berntsen erindrer at medlemmer av stortingsgruppen var «engasjert i møter om EF land og strand rundt. Ofte én for og én mot på samme måte. Argumentene ble mer og mer ytterliggående på begge sider. Mye av det som ble sagt, var helt fantastisk og utenfor enhver realitet. Her var begge sider like gode – eller like ille, som vel er en mer korrekt karakteristikk. Men sjøl om en del av argumentasjonen skar ut, var EF-debatten i bunn og grunn en god debatt. Aldri tidligere har så mange mennesker tatt del i den politiske diskusjonen og måttet ta standpunkt til en lang rekke viktige spørsmål som under EF-debatten. *Men* slik diskusjonen og kampanjen for de to standpunktene utviklet seg, m tte den skape vondt blod. Vi som var motstandere, ble tatt til inntekt for enkelte helt rabiante utfall mot partiets fremste tillitsvalgte fra enkelte av medlemskapsmotstanderne. Men det ble ikke spart på kruttet fra noen av partene.»¹⁵¹

EF-kampen var selvfølgelig en påkjenning for de delte stortingsgruppene. Parlamentarisk leder Guttorm Hansen hadde sin fulle hyre med   holde stortingsgruppen samlet: «I stortingsdebatter om EF, opplevde jeg at partiets gruppemedlemmer tok replikk etter innlegg fra partikolleger. Det er ellers helt utenkelig. Men her opptrådte både Einar Førde og Arne Kielland som replikkmakere både mot Knut Frydenlund og mot meg som gruppeformann.»¹⁵²

EF-journalistikken (1972)

EF-debatten hadde sin intense fase fra januar 1972 da forhandlingsresultatet forelå, og frem til folkeavstemningen 25. september. Fordi Stortinget i 1962 hadde besluttet at folkeavstemning skulle avholdes, ble den nasjonale offentligheten ladet med «utenomparlamentarisk» energi. Folket skulle bestemme, og dermed ble opinionens sentrum – den offentlige mening – viktigere enn Stortinget. De antatt viktigste arenaene i offentligheten, Norges 150 aviser landet rundt, sto i en strategisk situasjon, og de endte i all hovedsak på ja-siden. I Norge kom 93 ja-aviser og 25 nei-aviser ut i 1972. Noen få tok ikke standpunkt. Alle Høyre-aviser og A-presseavisene

(utenom Aura Avis) var ja-aviser. Slik sett var holdningen langt mer monolittisk enn foran Nato-landsmøtet i 1949. Ni av ti Senterparti-aviser var nei-aviser. Unntaket var Kongsberg Tidende. Men senterpressen var ikke stor. Bare den viktige Venstre-pressen var delt omtrent på midten, med de store regionavisene på ja-siden.

Avisene tok standpunkt – med meget få unntak – i tråd med sine partier. I tillegg kommer over 40 aviser som ikke tok standpunkt. Skjevheten blir langt tydeligere beregnet etter ukeopplag. Da sto ja-avisene for 81 prosent av det totale opplaget. Hele seksti prosent av nei-opplaget sto bare tre aviser for: Dagbladet, Nationen og Vårt Land.¹⁵³ Kåre Kristiansen mener at for KrF spilte standpunktene til Dagen og Vårt Land en stor rolle. «Når det gjaldt Dagen visste alle lang tid i forveien hvilken helt konsekvent og avvisende holdning redaktør Arthur Berg gjennom mange år hadde utviklet til EF-saken.»¹⁵⁴

Partipressens paradoksale selvbilde (lojalitet og uavhengighet) lot seg i mange tilfelle ikke håndtere i denne fasen. Det overordnede var å informere folk i henhold til partilinjene. Det var ensbetydende med å marginalisere motstanden i partiet og ignorere synspunktene i halve befolkningen. Avisenes holdninger til EF sprang ut av partitilknytning, ikke av redaksjonens eller lesernes holdninger. Målt i opplag per dag var 76 prosent av avisene for EF og 15 prosent mot.¹⁵⁵ Arne Kielland på Arbeiderpartiets nei-side er en tanke ironisk om idyllen: «Partiavisene og referatene fra fylkesårsmøtene strutter av iver etter å fortelle hvor fint dette blir. Det fine – og verdige – refererer seg til måten vi, tilhengere og motstandsfolk i partiet, snakker sammen om saka på. Vi er en pryd for norsk debatt og EF-debatten i sin alminnelighet. Vi er mer og mer overbevist om at partiet kan komme gjennom vanskene uten skader, skriver Arbeider-Avisa.»¹⁵⁶

Aftenposten var landets klart største avis i 1972. Den hadde to utgaver daglig og var den eneste norske avisen med egen korrespondent i Brussel. I Aftenposten kom også nei-innlegg på trykk. Sjefredaktør Hans Vatne, som ofte kalte Folkebevegelsen for «den organiserte antibevegelse», sa senere om innleggene at «EF-saken sjokkerte meg. Jeg har aldri opplevd før at folk til de grader endret måte å artikulere seg på. Den språkbruk og adferd vi ble konfrontert med, var noe aldeles nytt. Sindige mennesker skiftet lynne og argumentasjonsevne.»¹⁵⁷

Det gjaldt også Aftenpostens redaksjonelle stoff. En leder i avisen 12. februar 1972 slår fast at saklige argumenter fra Folkebevegelsens side ikke kan forventes, ganske enkelt fordi det ikke finnes saklige argumenter mot medlemskap. Det varslet en hardere linje fra Aftenpostens side, ofte signert Egil Sundar. Avisen kom fra en avisgruppe med slagkraft. I 1972 hadde Schibsted-gruppens to aviser (og tre utgaver) alene nesten en firedel av det samlede opplaget i Norge. Arbeiderpressens 40 aviser sto for 22 prosent, og de øvrige 55 prosent var det den borgerlige pressen ellers som sto for. Aftenposten lot en del av sine liberale verdier fare dette året. Aftenposten mistet nyansene i sine oppslag, synes Arne Kielland med flere: «Men det ser ut til å være gjengs oppfatning på tinget for tida at Aftenposten er ute av stilen. Det er virkelig oppsiktsvekkende. EEC-saka har brakt toppskribenter i Akersgatas ener helt ut av balanse. Noen lukter spirende småfascisme fra tidlig i 30-åra i den tonen som nå tidvis dominerer.»¹⁵⁸ I morgenutgavens leder 2. februar 1972 sto følgende:

Felles for alle disse såkalte «tverrpolitiske» bevegelsene som oppstår og forsvinner igjen som meslinger eller røde hunder, er at de virker i strid med demokratiets normale blodomløp og nervesystem. De blokkerer viktige kommunikasjonskanaler mellom de styrende og de styrte, mellom velgere og tillitsmenn, mellom grupper og interesser. De er sykdomstegn i demokratiets organisme, og kan som meslingene, efterlate varig skade og svekkelse når de selv er forsvunnet. Og akkurat som røde hunder kan svekke et foster når angrepet kommer i svangerskapets kritiske måneder, kan «Folkebevegelsens» opptreden mens det norske folk går svangert med en viktig beslutning, føre til at beslutningen kommer misdannet eller dødfødt til verden, skjebnesvangert hemmet i utviklingen av overtro, fordommer og mistankens gift.¹⁵⁹

Rent bortsett fra den oppfinnsomme analogien til menneskekroppen som gjenkjennes fra hetsen mot kommunister og jøder i mellomkrigstiden, er lederen et utrert eksempel på Aftenpostens EF-dekning. Det var fremfor alt redaksjonssekretær Egil Sundar, og i noen grad Lars Hellberg, som holdt denne stilen.

Den 8. mai skrev Egil Sundar i Aftenposten at «SF planlegger politisk streik. Etter hva Aftenposten har brakt på det rene, har spørsmålet om bruk av vold i kampen mot norsk EF-medlemskap vært alvorlig drøftet på topp-plan i Sosialistisk Folkeparti.» Bakgrunnen var «et fortrolig brev» til lagstyrene fra partiformann Finn Gustavsen og sekretæren Per Eggum Maurseth. Det journalistiske poenget om bruk av vold ble ikke benyttet i overskriften. Dagen etter ble påstandene fulgt opp på lederplass. Påstanden om voldsbruk ble av Maurseth i samme avis karakterisert som løgn. Også 15. mai gikk Finn Gustavsen til angrep på Aftenposten med anklager om forsøpling av debatten og bevisst bruk av løgn.¹⁶⁰ Aftenposten 26. mai 1972 kunne igjen melde at spørsmålet om bruk av vold mot norsk EF-medlemskap var blitt drøftet på topplan i SF. Aftenpostens morgenutgave skrev under overskriften «SF beredt til å ta i bruk hardere metoder fremover: Sosialistisk folkeparti føler seg på defensiven i EF-kampen. Partiet er beredt til å ta i bruk hardere metoder i tiden fremover. – Politiske streiker må komme, sa nestformannen Berge Furre, da partiets «lille landsmøte» for lukkede dører drøftet den videre strategi. Spørsmålet om bruk av vold har vært seriøst drøftet i mindre partigrupper, også på topplanet. På et møte som Aftenposten kjenner til hos partiets tidligere nestformann, Ola Bonnevie, understreket Finn Gustavsen som partiformann at man måtte være forberedt på bruk av vold i EF-kampen. Eventuell voldsbruk vil etter beste SUF-mønster bli fremstilt som såkalt «motvold», og begrunnet med at man bare forsvarer seg mot det etablerte samfunns «maktovergrep».¹⁶¹ Finn Gustavsen skriver: «Handlingen er typisk for den opphetede atmosfæren i 1972 og framfor alt den journalistikk som ble presentert i Aftenposten med Egil Sundar som den drivende kraft. Han gikk ikke av veien for å servere renspikkede usannheter og reagerte ikke da vi stemplet ham som løgner, en nøktern kjensgjerning som denne avisa under normale forhold ville gått rettens vei med.»¹⁶²

Denne linjen brøt med en ellers moderat innenrikspolitisk profil som skulle sikre avisen vekst. Avisen hadde løsnet på båndet til Høyre for å fange bredere. Forklaringen er, som så mange har påpekt, at dette var et unntaksår. Da sjefredaktør Vatne kom med en antydning til selvkritikk på avisens vegne når det gjaldt ordbruk og sammenblanding av referat og kommentar i et intervju i Orientering, skal harmen ha bredt seg i

politisk redaksjon. Egil Sundar skal ha satt sin stilling inn på at Vatne måtte snu.¹⁶³

Om Aftenposten var i harnisk, hadde Dagbladet en god tid, avisen som den 20. januar 1972 bekreftet sitt EF-standpunkt rakt imot sin tidligere redaktør og steinharde EF-tilhenger Helge Seip. Avisen kunne bringe lekkasjer og andre oppslag som ett for ett tydet på at det gikk motstandernes vei. For det store flertallet av aviser var det ellers omvendt, de flokket seg om sine partier like inn i nederlaget. Ulempene med partipressesystemet ble i EF-saken synlig for avisene selv, og kom ikke godt ut av sammenligningen med Dagbladet og Riksringkastingen. Dagbladet hadde mye av den friske journalistikken, og folk kunne ha tillit til kringkastingen som det brede, upartiske mediet. Prinsippet med partipresse led ikke med EF-saken noe endelig nederlag, men konflikten innførte mer refleksjon i journalistikken. I årene som fulgte, ble det talt og skrevet fra pressehold om hvor nødvendig det var med en mer uavhengig og kritisk posisjon. Begrepet *korrektiv*, som først ble benyttet om Riksringkastingens rolle, ble etter hvert benyttet av redaktør Einar Olsen og Arbeiderpartiets nestformann Reiulf Steen om pressens stilling overfor partiet. Slike tanker ble ikke delt av partisekretær Ronald Bye og andre i partiledelsen.¹⁶⁴

Dagbladet sto i en særstilling med kombinasjonen av et sjeldent nei-standpunkt og sin undersøkende politiske journalistikk. Fra 1970 var Dagbladet sentral i å tydeliggjøre frontene som ble utviklet; den avdekket nye motstandere på Stortinget, og uteskete mulige motstandere i regjeringen. Stadig flere tillitsvalgte i Arbeiderpartiet bestemte seg for å stemme nei, noe som fikk frem frustrasjonen til de lojale som sto på partiets landsmøtevedtak. På Stortinget telte Dagbladet og nei-siden opp nei-stemmer. Tallet 38 var målet. Et medlemskap kunne stoppes selv med et ja-flertall i folkeavstemningen i tråd med paragraf 93 i Grunnloven som krevde tre firedels flertall.

Polariseringen ble understøttet av Riksringkastingens håndtering. EF-saken utgjorde en utfordring for NRK som monopol; kringkastingen kunne ikke ta stilling i kontroversielle spørsmål, og heller ikke betrakte dette som et av mange politiske spørsmål der dekningen ville jevne seg ut over tid. EF-saken var spesiell. NRK kunne ikke behandle saken som en valgkamp, der flere partier får sin tilmålte taletid. Fungerende

kringkastingssjef Torolv Elster gjorde det klart tidlig i 1972 at NRK måtte betrakte EF-saken som en sak med to, og bare to, sider og at en balanse måtte tilstrebes også på kort sikt, helst i hvert enkelt program. Saken måtte ses på som dominerende i en avgrenset periode, og mangfoldet i debatten måtte kokes ned til avstemningsspørsmålet: ja eller nei. Dette var et uangripelig standpunkt, samtidig som det bidro til å tydeliggjøre frontene. Omtrent halvparten av stoffet i radio og tv skulle da være nei-orientert stoff, noe som var enormt mye informasjon og debatt sammenlignet med den store overvekten ja-aviser. Den pluralistiske pressen var langt mer ensrettet enn statsmonopolet NRK. NRK var korrektivet.¹⁶⁵

Den relativt nøytrale og brede dekningen i NRK ble slik meget viktig for nei-siden. Dekningen tok noe av kraften ut av den dominerende og klare ja-innretningen i avisene. Avstemningsresultatet tyder på at avisdekningen ikke hadde den påvirkningskraft mange hadde trodd. Den vanlige konklusjonen i ettertid er at pressens opinionsdannende makt var overvurdert og også fullstendig i utakt med leserne, til tross for at opinionen svingte svakt i retning ja-flertall månedene før folkeavstemningen. NRKs monopolstilling og brede og mer nøytrale dekning ga partene en i utgangspunktet mer jevnbyrdig dekning, noe nei-siden tjente på. Denne form for dekning hadde eteren alene og ble på et vis stående over partiavisene.

Det nøytrale NRK ble selvsagt fulgt med argusblick. Tv-ansiktene Krogh, Sørebo, Harborg og Rustad ble alle ansett for å være ja-folk: «Det er alltid trivelig med radiogutta Sørebo og Harborg i nærheten. Det får ikke hjelpe at de er hele eller halve tilhengere av EF og at det av og til skinner gjennom.»¹⁶⁶ Finn Gustavsen var ikke imponert over NRKs nøytralitet: «NRK-medarbeidernes evne til upartiskhet, frigjort fra deres egne oppfatninger, var varierende, mildest talt, med Lars Jacob Krogh som ytterpunkt. [...] [Det var] Ja-folkenes strategi å gi EF-kampen et partipolitisk, og særlig et *Arbeiderparti*-politisk preg. NRKs ledelse bøyde seg for denne strategien.»¹⁶⁷ Fjernsynets Guro Rustad kritiseres av motstanderne etter dekningen av utenriksdebatten: «Hun hadde av en eller annen grunn ikke fått med Thorbjørn Berntsens hovedinnlegg, mens hun hadde god dekning av partiledere og andre tidlig i debatten, stort sett bare pro-folk. Ingen er i tvil om at hun sjøl er pro, og derfor er vi på vakt. De fleste motstanderne i Arbeiderpartiet kom langt ut

i debatten, og kom knapt med i media.»¹⁶⁸ Men da professor Jörgen Westerståhl fra Göteborgs universitet undersøkte dekningen, fant han en rimelig balanse mellom ja- og nei-sidens andel av sendetiden.

Gjøvik-erklæringen (1972)

Den 4. mars 1972 sa lederen for Europabevegelsen Haakon Lie at et eventuelt nei må få konsekvenser for regjeringen. Dagen etter slo Aftenposten opp at det blir: «Regjeringsskifte i Norge hvis flertall mot EF». Tanken var trolig som vanlig å få noe politisk til å hende, i dette tilfelle å få Bratteli ut på banen med et ultimatum til Arbeiderpartiets velgere. Påstanden ble gjentatt i Aftenposten 11. april, etter et foredrag av selvsamme Haakon Lie: «Haakon Lie: EF-nei betyr at Bratteli går.» Den 20. mars sa også Helge Seip til Aftenposten at «Bratteli må gå etter et flertall mot EF». Tittelen på lederen i samme avis var «Brattelis skjebne». Spekulasjonene ble ofte lansert som fakta og rop på en eller annen reaksjon fra regjeringshold som ikke kom, kanskje av ren og skjær stahet. Ronald Bye var i beit for ammunisjon i kampanjen, men det var ikke han som bestemte farten. Trygve Bratteli nølte, eller fulgte sin egen tidsplan.

På Arbeiderpartiets EF-landsmøte i april kom intet ultimatum. Tvert om vanket det advarsler og motargumenter fra nei-siden. Bjørn Tore Godal og andre frarådet kabinettsspørsmål. Bratteli sa at regjeringen ville komme tilbake til spørsmålet dersom det ble nødvendig. I august ble det ansett som overmodent. Norge måtte få en avklaring fra regjeringen om at den ville gå av dersom det ikke ble ja-flertall. På partikontoret var det fremfor alt partisekretær Ronald Bye som var utålmodig, og Haakon Lie presset fortsatt på. LO-toppen ønsket en avklaring for å sikre ja-flertall på sin egen kongress.

Kabinettsspørsmålet var trolig først unnfanget av Europabevegelsen med Haakon Lie i spissen, støttet av Guttorm Hansen og Aftenposten. Ja-siden kjempet i motvind og måtte få det store partiet i gir. For Haakon Lie og Ronald Bye måtte EF-avstemningen gjøres til et regjeringsvalg. Slik det lå an, var regjeringens eksistens som symbolmarkering det eneste gode kortet og ble det i enda større grad etter at fiskeriminister Knut Hoem og Einar Gerhardsen «sviktet» ja-siden. Ifølge Odvar Nordli var dette likevel ikke Brattelis syn: «Hans aversjon mot teatralisk dramatikk i politikken

og hans inngrodde tro på organisasjonsdemokratiet og folkestyret, gir ikke som logisk slutning en slik holdning for en folkeavstemning.»¹⁶⁹

At regjeringen ville gå av om det ble nei-flertall, var opplagt, men spørsmålet var om regjeringen skulle vifte høyt med det i offentligheten på forhånd. Nordli har rett i at dette ikke var den nøkterne Brattelis form, men Bratteli ønsket ikke desto mindre å vinne avstemningen. Sentralstyret, stortingsgruppen og regjeringen foruten sekretariatet i LO møttes over to dager på Gjøvik. Landsstyret var ikke innkalt. Som Brattelis biograf Paul Engstad skriver om disse dagene: «... under et møte med så mange mennesker, og framfor alt med så mange journalister til stede, kan mye skje. Og det gjorde det.»¹⁷⁰ Kabinettspørsmålet ble gjort klart etter at Arbeiderpartiets sentralstyre, stortingsgruppens styre og regjeringen kom sammen på Gjøvik den 22. august. På et folkemøte i Gjøvikhallen erklærte Bratteli at regjeringen ville «ta følgen» av et nei.

En av dem som trolig fikk ting til å skje på Gjøvik, var Arbeiderbladets politiske medarbeider Arne Strand. Strand snakket mye med Arbeiderpartiets tillitsvalgte den første kvelden og fikk inntrykk av at kabinettspørsmål lå i luften. Arbeiderbladet antok at andre aviser kom til å antyde det samme. Utviklingen av en mer selvbevisst presse var kommet dithen at Arbeiderbladet da ikke kunne unnlate å ta dette opp.¹⁷¹ Strand skrev sin artikkel i utgaven som var utlagt på møtet morgenen etter. Der kunne sentralstyret, stortingsgruppen og regjeringen foruten sekretariatet i LO lese konklusjonen de skulle falle ned på senere på dagen: «Regjeringen går ved Nei-flertall». Radioen refererte det samme senere. Deltakerne leste her ikke bare en avis som trakk forhastede slutninger. Dette var signaler i det ledende partiorganet og regjeringsorganet. Partifolkene på Gjøvik kunne regne med at avisen var godt informert om hva partiledelsen ønsket. Partiveteranen Paul Engstad skriver: «Det var jo all grunn til å tro at Arbeiderbladet, med en landsmøtevalgt redaktør, som var representert i de bestemmende organer, her refererte det som sentralstyret og andre hadde diskutert.»¹⁷²

Arbeiderbladet hadde rett, eller *fikk* rett. Bratteli ba alle regjeringsmedlemmene komme med sine oppfatninger. Det kan antas at denne lojale kretsen ønsket å si hva Bratteli antakelig ønsket å høre. De hadde alle lest avisen, og deres lojalitet gikk til Bratteli og det han antakelig selv mente. Begrunnelsene var nok både av taktisk og politisk art, og

konklusjonen ikke entydig. Flertallet sa at det var opplagt at regjeringen måtte gå, og at det mest klargjørende var å si ifra. Bratteli konkluderte: «I en aktuell situasjon må en imidlertid se i øynene at det ikke er mulig å støtte regjeringen ved å gå imot dens politikk.»¹⁷³ Var det Arbeiderbladet som fikk møtet til å falle ned på kabinettsspørsmål? Hadde avisen offentliggjort en selvpoppfyllende profeti?

Etter stortingsvalget ett år senere kunne velgerne for første gang etter EF-kampen gi karakter til partiene. Det ble, med Trygve Brattelis, Reiulf Steens og andres metafor, et jordskjelv. Arbeiderpartiet gikk tilbake med mer enn elleve prosent, omtrent like mye som det nye SV fikk. Dette var folkets dom over blant annet Gjøvik-vedtaket. Nei-siden, som var retorisk og strategisk mer avansert enn ja-siden, hadde allerede lenge lansert «kabinettsspørsmålet» fra Bratteli som press mot Arbeiderpartifolket. Det var en fortolkning som regjeringens egen (det mest reale er å si klart fra) ikke kunne måle seg med. Til tross for at mange hadde sett dette før Gjøvik-møtet, hadde regjeringen ingen motstrategi.

Mange var for å gi et klart svar straks, slik som Per Kleppe, Guttorm Hansen, Reiulf Steen og Gunnar Berge. Nei-mannen Jens Haugland reagerte sterkt på Gjøvik-erklæringen og fryktet store konsekvenser for nei-siden: «Kabinettsspørsmålet til Bratteli er eit utilbørleg press på trugne partifolk. Og hadde ikkje Bratteli vore så fargelaus og så lite førarperson som han er, ville praktisk tala heile veljarmassen i Arbeiderpartiet følgt han.»¹⁷⁴ Også Thorbjørn Berntsen var med sitt nei-standpunkt sterkt imot kabinettsspørsmålet: «Ikke minst fordi dette satte meg og mange med meg i en forferdelig lojalitetskonflikt. Det var selvfølgelig også noe av hensikten fra de som var de store ideologene bak dette kabinettsspørsmålet – ikke minst Ronald Bye. Jeg ble skuffet, fortvilet og rasende.»¹⁷⁵ Til NRK sa Thorbjørn Berntsen umiddelbart etter at han hadde hørt om vedtaket: «Dette har de ikke rett til. Det er ingen som har personlig eiendomsrett til Det norske Arbeiderparti».¹⁷⁶ Det var heller ingen tvil om hva Einar Gerhardsen mente om saken selv om han var forsiktig i sine uttalelser.¹⁷⁷

Vedtaket dominerende tolkning i offentligheten ble nei-sidens. Erklæringen var ikke «avklarende», men et forsøk på utpressing: Senere statsråd for Arbeiderpartiet Inger Louise Valle skrev senere at «Vi gav EF-motstanderne et poeng ved at vi i regjeringsspørsmålet hadde valgt

en ‘ulykkelig’ prosedyre. Mennesker er mer følelser enn fornuft. I følelsesmessige konflikter skal det ofte bare én bemerkning til før det utløses aggresjon eller begeistring. Gjøvik-vedtaket utløste aggresjonen.»¹⁷⁸ Venstre- og nei-mann Gunnar Garbo fikk inntrykk av at folk mente at «Trygve Bratteli hadde gjort sitt livs dumhet. Utspillet hans virket snarere til vår fordel».¹⁷⁹ Heller ikke senere SV-representant Hanna Kvanmo syntes Gjøvik-vedtaket var «særlig imponerende».¹⁸⁰ Men Kvanmo likte Bratteli og mener han ble lurt av sine egne fordi den ene partisekretæren etter den andre forsikret om at det gikk mot seier for ja-siden. Som politiker mener Kvanmo at Bratteli burde gjennomskuet spillet. Men som menneske hadde han kvaliteter av fineste slag.¹⁸¹

Ja, hva mente egentlig Bratteli selv? Statsråd Inger Louise Valle tror at Bratteli helst ikke ville kommet med en erklæring fordi det forfatningsmessig korrekte var å fremme kabinettsspørsmålet til Stortinget når regjeringens nederlag eventuelt var et faktum.¹⁸² «Saken var vel at Bratteli, etter lenge å ha studert fordeler og ulemper ved et kabinettsspørsmål, var usikker på hva som var klokt, og fulgte sin fatalistiske innstilling». Noen vil se denne uviljen til å styre som en svakhet, skriver Odvar Nordli, men «tro om det ikke var hans evne til å lytte og tjene og på det grunnlaget å lede som skapte statsmannen».¹⁸³ Kanskje var han bare demokrat og lot flertallet bestemme i fravær av noen egen tanke eller strategi. Bratteli konkluderte at en erklæring skulle gis, men ikke i en utfordrende form. Om formen var nøytral, ble den likevel utfordrende så det holdt. Nei-siden vant definisjonsmakten – dette var «kabinettsspørsmål mot folket». At erklæringen ikke fikk ønsket effekt, skyldes også AIKs motsvar.

AIK

Partiene responderte på engasjementet i folket og offentligheten. Gunnar Garbo skriver eksempelvis at «Markedsdebatten i Stortinget i juni 1972 ble langt på vei et ekko av den ordstriden for og imot norsk medlemskap som foregikk utenfor huset.»¹⁸⁴ Noe av det som kjennetegnet motstanden mot EF var at så mye foregikk utenfor partiene. Slik sett har den likheter med målsaken og avholdssaken.¹⁸⁵ I god avstand fra partiene og deres aviser ble alle former for informasjonsmaterie (brosjyrer, løpesedler, aksjonsaviser) produsert i kjempeopplag og spredt av aksjonene og bevegelsene på

begge sider, særlig fra Folkebevegelsen. Den hadde et sterkt distribusjonsapparat gjennom sine medlemmer og lokale foreninger. Rundt 110 000 var medlemmer, og trolig mellom to tredeler og tre firedeler av dem var aktive.¹⁸⁶ På det meste hadde den 130 000 medlemmer og 50 lokallag. Bare kontaktutvalget for Universitetet i Oslo hadde 1500 medlemmer. I sekretariatet i Oslo arbeidet over femti ansatte og mange utover i fylkene, mange uten lønn. Dette veide opp ja-dominansen. Nei til EEC og EEC-nytt kom ut i et opplag på til sammen 20 millioner eksemplarer gjennom EF-striden. EEC-nytt kom alene ut med 14 numre i et samlet opplag på 14 millioner.¹⁸⁷ EEC Nytt Ekstra var en løpeseddel som ble trykt om natten og distribuert gjennom bevegelsens brede kontaktnett. Flere numre av EEC-Nytt Ekstra ble gitt ut i dagene foran folkeavstemningen og delt ut av medlemmene der folk var på vei til arbeid. Det faglige utvalget ga ut bladet Trygge Arbeidsplasser. Andre trykksaker tok opp ulike temaer, og noen lokallag ga ut egen avis.

Fra august 1970 da Folkebevegelsen mot EF-medlemskap ble stiftet, var den ikke bare en avgjørende faktor for nei-sidens seier, men sørget også for seier i Stortinget. Det er betegnende at folkebevegelsen la opp sin strategi etter Stortingets dagsorden. Plasseringen av aksjonsuker skjedde ut fra Stortingets EF-debatter.¹⁸⁸ Demonstrasjonstogene i Oslo ble lagt forbi Stortinget. Store mengder motargumenter ble rettet mot Stortingsmelding nr. 50 1971–1972 i «motmeldingen». Stortingsrepresentanter meldte seg inn i Folkebevegelsen. Arne Kielland (AP) og Bjørn Unneberg (SP) var først ut. Fra juni 1972 deltok nei-partiene med representanter i Folkebevegelsens råd og ga Folkebevegelsen større politisk legitimitet. Det utviklet seg også et uformelt og tverrpolitisk kontaktforum for EF-motstandere på Stortinget. I juni ble Kontaktutvalget opprettet, der stortingsrepresentanter deltok sammen med representanter fra Folkebevegelsen. En oppgave for kontaktutvalget var å engasjere stortingsrepresentanter i Folkebevegelsens kampanje. Nei-siden og ja-siden dannet egne tverrpolitiske kontaktutvalg. Stortinget var ved siden av pressen den sentrale adressaten, ikke bare for budskapet men også for aksjons- og arbeidsformene. Alt dette ga seg også utslag i uformelle skiller. Venstre-representanten Gunnar Garbo skriver: «Det var allerede blitt slik at vi motstandere lett fant fram til samme bord i stortingsrestauranten. Vi slo oss ikke uten videre ned sammen med partifeller som stod på den andre siden i kampen.»¹⁸⁹

Den andre nøkkelfaktoren på den utenomparlamentariske neisiden som nei-representantene kunne spille på, var Arbeidernes Informasjonskomite, AIK. I januar 1972 var det klart at Arbeiderpartiets informasjonsarbeid ikke ville ivareta motstandernes interesser. Det måtte, som Thorbjørn Berntsen skriver, være en måte å markere motstand mot norsk medlemskap på, som Arbeiderparti-tilhenger. Etableringen av en Arbeidernes Informasjonskomité ble kunngjort på en pressekonferanse 24. januar 1972, med Bernt H. Lund som leder. Det ble bygd opp en organisasjon frem mot det ekstraordinære landsmøtet til Arbeiderpartiet 21. og 22. april. Etter landsmøtet gikk informasjons- og rekrutteringsarbeidet videre med brosjyrer, løpesedler og stensiler om flere titalls emner. AIK lignet svært mye på fraksjonsvirksomhet, som ikke var tillatt. Men Gerhardsen hadde legitimert denne typen motstand i sin landsmøtetale. Derfor ble ordet fraksjon unngått av både partiet og AIK. Dette var informasjonsvirksomhet.

AIK dannet rundt 50 mindre komiteer rundt om i landet med til sammen rundt 1200 medlemmer.¹⁹⁰ Fra den sentrale komiteen i Oslo gikk det ut informasjonsmateriell som de lokale komiteene spredte. Det viktigste utspillet var brosjyren «Til Arbeiderpartiets velgere» som etter en idé fra folkebevegelsens Ragnar Kalheim ble spredt til nesten alle husstander i landet. Den utdypet Gerhardsens gavepakke på landsmøtet. Pressearbeidet var ledet av Arbeiderblad-journalisten Bengt Calmeyer.¹⁹¹ AIK-kontakter mottok også kortfattede artikler om ulike temaer som kunne sys inn i og tilpasses egne innlegg til lokalpressen. AIK organiserte også talerturneer. De mest ønskede talerne ute i distriktene var Thorbjørn Berntsen, Ragnar Kalheim, Karl Evang, Einar Førde og Rune Gerhardsen.¹⁹²

AIK måtte holde en saklig, men direkte tone overfor sine partifeller. Som en Markus Antonius sa Bernt H. Lund i sin 1. mai-tale 1972 på Youngstorget: «Vår regjering mener at vi gjennom norsk medlemskap i EF nettopp skal kunne bidra til internasjonal solidaritet og sosialisme, og Trygve Bratteli er en ærlig og aktverdig mann. Cappelen er en aktverdig mann. Per Kleppe er en aktverdig mann. De er alle aktverdige menn. Men også ærlige og aktverdige menn kan ta feil. Og her tar de faktisk feil.»¹⁹³ Vrien på Shakespeare skulle understreke at AIK ikke var ute etter å ta partifellene, men å føre saklig debatt.

På landsmøtet til Arbeiderpartiet hadde flere AIK-ere tatt ordet i diskusjonen om et mulig kabinettsspørsmål og argumentert sterkt imot dette av hensyn til partiets enhet. Dette var nei-sidens og AIKs klare oppfatning. Bernt H. Lund skulle imidlertid forandre AIKs holdning til kabinettsspørsmålet kort tid før regjeringen Brattelis Gjøvik-vedtak. Meningene var delte, men underveis antok stadig flere i AIK og folkebevegelsen at et kabinettsspørsmål ville komme utover sommeren 1972. Samtidig søkte AIK etter noe som kunne bidra til å trekke fordelaktig oppmerksomhet mot AIK.

Siden AIK hele tiden hadde vært sterkt imot kabinettsspørsmål, vakte det oppsikt da Bernt H. Lund på en pressekonferanse 15. august, uten å ha avklart med andre i AIK, erklærte at kabinettsspørsmål ikke ville være noen katastrofe, og at en ny Bratteli-regjering uansett ville måtte komme raskt tilbake. Dette utdypet Lund i en kronikk i Dagbladet. Hensikten var å ta luften ut av kabinettsspørsmålet som likevel ville komme. Lunds utspill svekket smellet fra den ballongen som var ment å sprekket tett oppunder folkeavstemningen og som skulle komme som et sjokk.¹⁹⁴ AIK fikk frem at en borgerlig regjering ville bli et kort mellomspill. Og dessuten plasserte AIK seg selv i avisene. Arbeiderpartiets ja-side mente at Lund var på jordet. Men så var også ansvarhetslinjen kastet over bord. De siste ukene ble debatten enda hardere, men AIK holdt inn til mål. Det var seieren som skulle gi AIK vanskeligheter.

Om virkningen av Gjøvik-erklæringen ble det trukket forskjellige konklusjoner. Den hadde sikkert virkninger i flere retninger. Dels fikk den, som vel var hensikten, noen tvilere som ikke ønsket borgerlig regjering til å stemme ja. Dels provoserte den noen Arbeiderparti-velgere til å stemme nei. Kanskje viktigst, nei-siden fikk et ekstra argument om at regjeringen forsøkte å presse folket i innspurten av EF-kampen. Som symbolsk markering ble den gjort til et slags klimaks foran avstemningen. Som offentlig, symbolsk form hadde den to sider som skjerpet både nei- og ja-siden. Per Kleppe tror at den fikk mye å si for EF-debattens form i offentligheten. Det ekstraordinære landsmøtet hadde vist et stort mindretall mot EF, og det i en forsamling som ingen kunne tro var representativ for grunnplanet i Arbeiderpartiet. Erklæringen var et forsinket, og derfor et litt tragikomisk eksempel på ettpartistatens beslutningslogikk. Nå skrev man 1972, og formelen virket ikke lenger. I Orientering skrev Gustavsen om «Brattelis boomerang»: Dette var et vedtak som

rammet kasteren selv. Gustavsen skriver i sine memoarer: «Bratteli er en dyktig politiker og et skikkelig menneske. De få gangene vi har vært på tomannshånd, uten å prate politikk, har jeg hatt glede av det. Men når en politiker leder sitt parti til så knusende nederlag som Arbeiderpartiets i 1972 og 1973, burde han tatt konsekvensene av det, ikke minst når han også hadde truet hele *folket*; stemmer dere nei, går jeg.»¹⁹⁵ Selv Haakon Lie mente at Gjøvik-erklæringen fungerte mot sin hensikt – men da fordi vedtaket kom for sent.

Venstre deles (1972)

Sigurd Hoel skrev om Venstre rett etter krigen: «Venstre er plaget av indre nid og nag som av en krampe. Hver av de to gruppene innen partiet tenker: De andre partiene kan enda gå an; men det blir ikke til å puste her i landet, så lenge denne andre gruppen i Venstre får lov til å trives og blomstre.»¹⁹⁶ Selv til spøk å være, kommenterer John Lyng, var dette kraftig kost. Men partiet skulle møte undergangen i de lange knivers år 1972, og uten hjelp fra andre.

På Venstres landsmøte i april året før hadde partiet vedtatt at forhandlingene med EF burde fortsette og at partiet skulle ta standpunkt etter at forhandlingene var sluttført. Om kvelden benket delegatene seg for å se Dagsrevyen der Lars Jacob Krogh, ennå i svart/hvitt, konstaterte at Venstre fortsetter å skyve problemene foran seg. Det var en observasjon som rommet en urovekkende forutanelse. Hans Olav Tungesvik, den gang Venstre-mann, kommenterte neste morgen i plenum at reportasjen hadde gitt «eit totalt vrengebilete av det som skjedde. Heile framstillinga var sterkt usakleg, tendensøs og skandaliserande for partiets leiarar og for landsmøtet». Men for mange lå det en dyp sannhet i disse ordene fra NRK.¹⁹⁷ Og noen måneder senere gikk fem av Venstres folk på Stortinget inn for å trekke EF-søknaden tilbake, sammen med samtlige av Senterpartiets 20 representanter. Kompromissvedtaket fra landsmøtet i 1971 var verdiløst.

Et avgjørende landsmøte ble avholdt i Folkets Hus Oslo i mars 1972. Norges Venstrepresselag møttes i forveien for å velge utsendinger til landsmøtet. En stor gruppe Dagblad-journalister dukket opp, anført av Per Vassbotn. EF-landsmøtet endte med at et klart flertall gikk inn

for en anbefaling om å stemme nei til norsk medlemskap, men også at ingen av partene skulle ta partiet til inntekt for sitt syn i debatten. Det skulle vise seg vanskelig å følge opp. Helge Seip ble grundig kritisert i sin gamle avis for å gi inntrykk av at han representerte partiflertallet i EF-saken, og for sin uforsonlige debattstil: «Hvem vil stemme på en mann som har kalt dem for 'mistenkeligjøerne, neimennene som vil tenne skammens bauner ...'»¹⁹⁸

Etter folkeavstemningen lå partiet nede for telling, med et flertall i stortingsgruppen for medlemskap og flertall mot i alle andre fora. Spørsmålet var om Venstre skulle ta del i den regjeringen som skulle føre forhandlinger med EF om en handelsavtale. Det foregikk hektisk møtevirksomhet i landsstyret og i begge fløyene i stortingsgruppen rett etter avstemningen. Landsstyret vedtok å henstille til mindretallet i stortingsgruppen om å gå inn i regjeringsforhandlinger med Kristelig Folkeparti og Senterpartiet «på partiets vegne». Helge Seip og flertallet i stortingsgruppen nektet å delta i en ny regjering. De fant seg ikke i diktat fra partiet. Mindretallet med Gunnar Garbo og Halvard Eika i spissen tok del i regjeringsforhandlingene.

Spørsmålet om deltagelse i en ny borgerlig regjering delte partiet. Stortingsgruppen var delt i to fraksjoner, og planleggingen av et nytt parti var begynt i det skjulte. Landsstyremøtet tre dager etter folkeavstemningen «ble en stormfull opplevelse, et bikkjeslagsmål med alle mulige ingredienser – personlige utfall, insinuasjoner, dulgte trusler og gråtkvalte innlegg. I timevis varte dette minnerike nervepresset, som deltakerne verken før eller senere har opplevd maken til.»¹⁹⁹ Det var gått for kort tid siden folkeavstemningen, tapet og seieren satt i kroppen. Flertallet i landsstyret gikk inn for at Venstre skulle ta del i en ny regjering, mens flertallet av stortingsgruppen anført av Helge Seip, gikk i mot. Da landsstyret anbefalte at stortingsgruppen burde medvirke i en mellompartiregjering, var det klart at Helge Seip og hans krets måtte bryte ut.

Avisene så straks for seg en endelig kløyving av partiet på landsmøtet på Røros i november 1972. Venstreavisene flokket seg om sine fraksjoner ut fra standpunkt til regjeringsspørsmålet. Ja-avisene mente stort sett at flertallet måtte være forsiktede med å presse sitt standpunkt på representanter som bare er ansvarlige overfor seg selv og sitt parti. Dagbladet kritiserte flertallet i stortingsgruppen for ikke å ville være med og løse

regjeringskrisen: «Det vitner om et elitesyn og en politisk individualisme som ikke er i samsvar med moderne demokratiske stemninger.»

Så gikk det en tid med gjæring i to leire frem til landsmøtet på Røros i november. Den latente krisen var godt stoff i pressen. Gildt var det med interne splittelser allerede da, enten det er mellom partifeller eller partifraksjoner. Og Venstre var, på tross av størrelsen, ikke hvilket som helst parti i Norge.

I oktober hadde Seip-gruppen hendene fulle med å forberede dannelsen av et nytt parti. Det ble holdt strategimøter og knyttet kontakter. Det viktigste spørsmålet gjaldt Venstre-pressen: «Det ville ikke blitt noe nytt parti hvis ikke de store og ledende Venstre-avisene hadde stilt seg lojale til planene utover høsten. Hadde den solide Venstre-pressen vendt Seip-fløyen ryggen under disse forberedelsene, ville prosjektet øyeblikkelig ha blitt skrinlagt.»²⁰⁰ Redaktørene støttet sine representanter, og Seip-fløyens folk pleiet sine kontakter behørig i redaksjonene til Fædrelandsvennen, Stavanger Aftenblad, Haugesunds Avis og Bergens Tidende. I Oslo var VG en støttespiller sammen med Aftenposten. Også Thorbjørn Wale ved Institutt for Journalistikk, med permisjon fra Trønder-Avisa, arbeidet sammen med Thor Bjarne Bore i Vårt Land med å etablere en ny pressetjeneste for det nye Seip-partiet. I Dagbladet skrev Wale at splittelse ikke var til å unngå – avstanden mellom de to fløyene var for stor. Et nytt parti var helt nødvendig for Seip-fløyens folk om de ønsket seg en fremtid i politikken.

Seip manifesterte flere motsetninger. Som journalist og politiker lot han det siste dominere over det første. Han var økonomisk skribent i Dagbladet etter krigen og ble politisk redaktør etter Einar Skavlan, og stortingsrepresentant i 1954. I noen år representerte han en av de skarpe pennene innen Dagblad-radikalismen. I ettertid er det påfallende at han da var på venstre side i Venstre utenrikspolitisk sett. Da Seip falt ut av Stortinget i 1961 til fordel for Finn Gustavsen, gikk han tilbake til Dagbladet på fulltid. Han var på tale som ny formann for Venstre i 1964, men for mange – og for Røiseland – var det drøy kost å velge en Dagblad-redaktør til formann. Da Seip ble formann i Venstre etter Gunnar Garbo på landsmøtet i 1970, var det etter samarbeid mellom Stavanger Aftenblad og ledende folk i stortingsgruppen.²⁰¹ Da fikk Seip støtte av Røiseland. Seip hadde forlatt «Dagblad-Venstre». Fra å være en

radikaler i 1950-årene ble han etter hvert ikke bare moderat, men ytterst krass mot de radikale kreftene i Venstre og Unge Venstre. Ja, spør Olav Garvik som har fulgt Seip og Venstre i en årrekke, hva slags mirakuløs prosess hadde han egentlig gått gjennom? Garviks svar er at Seip var av det slaget som gikk hundre prosent inn for det han ble satt til, enten det var Dagbladet eller politikk – ikke minst EF. Denne innsatsen og identifikasjonen var så sterk at en smule kritikk mot det han arbeidet med, ble tolket som personlige angrep. Hans forsvarsposisjon kunne fortone seg som anstrengt og påfallende, skriver Garvik.²⁰² Også Garbo påpeker at Seip hadde anlegg for å se konspirasjoner, noe Unge Venstre fikk merke.

I presselosjen i Stortinget hadde Helge Seip viktige rådgivere. Det gjaldt «garvete journalister som i mange år enten hadde vært aktive i Venstre, eller som åpent sympatiserte med partiet. Det var personer som fløy høyt og lavt, som samlet viktige informasjoner både hist og her. Alt dette kunne det være nyttig for en Venstre-formann å bli innviet i. Som erfaren pressemannt visste Seip å utnytte også slike muligheter.»²⁰³ Garvik nevner NRKs Herbjørn Sørebo som en fortrolig med Seip. Bergens Tidendes Oslo-redaktør Olav Maaland var en annen, og Odd Hatløy i Stavanger Aftenblad en tredje.

Det er gjerne slik at pressen i sitt selvbilde følger saker og dekker begivenheter i ettertid. Logisk nok, det kan vel ikke berettes om hendelser før de har funnet sted? Vel, noe av det viktigste kjennetegnet på toneangivende politisk journalistikk er nettopp at den foregriper. Ikke minst kommentargenren dreier seg om forhåndsvarsling. Spådommer er en aktiv instans i det politiske kretsløpet, helst av det slaget som aner konflikter. Norsk politisk historie er rik på eksempler der deler av pressen driver saker og med eller mot bedre vitende søker å regissere neste dags episode. Det Seip-kritiske Dagbladet sto nesten alene i Venstre-pressen mot den gruppen som nå arbeidet for en ny viktig politisk hendelse; splittelsen av Norges første parti og stiftelsen av et nytt sosialliberalt parti. Seip-gruppen fikk støtte, noe som ga arbeidet energi og tro på at et parti kunne få støtte utover i landet.²⁰⁴ Men Dagbladet så hvor hen det bar, og foregrev begivenhetenes gang. I Dagbladet var splittelse, brudd og et nytt parti et behørig varslet faktum. Mens artiklene i stor grad besto av regulær journalistisk dekning, bedrev overskrifter og intervjuer (selvoppyllende) dommedagsprofetier.

På Venstres landsmøte på Røros 10. og 11. november 1972 møtte 220 delegater og et stort oppbud av presse som været et vendepunkt for Norges eldste parti. Partiformann Helge Seip åpnet landsmøtet med en tale som gjorde håp om forsoning eller kompromiss til en svunnen drøm. Dette var Venstres skjebnetime, skrev Aftenposten. Mindretallet i stortingsgruppen nektet fortsatt å støtte regjeringsdeltagelse på partiets vegne. Et forslag om å støtte deltagelse i regjeringen fikk klart flertall, og Helge Seip uttalte med dypt alvor han ikke lenger kunne være formann for partiet. Han oppfordret alle som var enige med mindretallet om å komme på et eget møte i kjellerstuen på Røros Turisthotell på kvelden. Seip, Røiseland og andre forlot lokalet. Nå var det «Rest-Venstre» mot «Seip-partiet».

Kvelden før landsmøtet tok til 10. november hadde Venstre-presselaget sitt årsmøte samme sted. Der var presselagets representasjon i Venstres organer et tema. I realiteten handlet det om selve ordningen med parti-presse. I debatten tok Per Vassbotn sterkt til orde for at representasjon i partiet var et fremmedlegeme. Vassbotn var mer orientert enn de fleste om at det snart ikke ville være så mye parti å være representert i. Han påpekte også at det var en generell utvikling i pressen henimot større uavhengighet. I en prøveavstemning fikk Vassbotns forslag klart flertall.²⁰⁵ Etter landsmøtet skrev avisen til stortingsgruppen, og kunngjorde på lederplass, at avisen ikke ville møte på gruppemøtene i Stortinget. Arve Solstad pekte senere på at avisenes påvirkningsmakt uansett var overvurdert, noe som tok vekk en viktig begrunnelse for å holde seg med en partiløjal presse.²⁰⁶

Umiddelbart etter landsmøtet ble det nye partiet uformelt grunnlagt i Kjellerstua på Røros Turisthotell. Bare lojale pressefolk hadde adgang, selvsagt ingen fra Dagbladet. Det ble nedlagt referatforbud, men til internt bruk skulle en journalist fra Fædrelandsvennen skrive referat. Ikke desto mindre brakte Dagbladet et dekkende referat fra møtet mandagen etter landsmøtet. Garvik skriver at «når man tenker på hvor korrekt og detaljert referatet var, nytter det ikke annet enn å spekulere over hvilke tekniske metoder som må ha vært i bruk».²⁰⁷ Det gikk rykter om avlytting via en båndopptaker gjemt i peisen. Henrik Bastiansen forteller at Vassbotn hadde fått en av deltakerne, Henrik P. Thommesen, til å lese opp sitt private referat for ham over telefon, som Vassbotn tok opp på bånd.²⁰⁸

Helge Seips mål var å komme inn på Stortinget i 1973. Til det trengte han et nytt parti, og for å klare det, trengte han støtte fra den solide Venstre-pressen. Den fikk han stort sett, men den massive støtten fra de store regionavisene viste seg å ha begrenset nytte for Det Nye Folkepartiet både i 1973 og 1977. Valget i 1973 opplevdes som et nederlag for det nye partiet, og i 1977 røk partiets ene representant, Ole Myrvoll, ut av Stortinget. Nok et signal om at presse og «opinion» var to enda mer forskjellige størrelser enn før. Venstres splittelse er en historie der pressen tar del i en partisplittelse og partidannelse, men også at et parti tar del i splittelsen av en partipresse. Det siste var mer vellykket enn det første. Den lenge så sterke og mangfoldige Venstre-pressen gikk i oppløsning i midten av 1970-årene, delvis som senskader etter EF-kampen. Over tid var det Venstre som klarte å bygge opp partiarbeidet. Det hadde Unge Venstres engasjement og 1970-årenes radikale og motkulturelle tendenser å flyte på. Helge Seip ble sekretær i Nordisk Råd og flyttet til Stockholm.

Crotale (1973)

Korvald-regjeringen ble langt på vei et forretningsministerium, skriver Gunnar Berge ironisk. For ham var Korvald-regjeringen et middelmådig mellomspill. «Det ble en slags politisk æresrunde for dem som vant folkeavstemningen. Ved slike anledninger blir det ikke satt rekorder. Det ble det da heller ikke her.»²⁰⁹ Guttorm Hansen kaller regjeringen Korvald en «fredet» regjering. Den var ikke mer fredet enn at den led under mangel på respekt fra alle politiske kanter og fra byråkratiet. Den kunne plages, men ikke felles midt i EF-forhandlingene og var rimelig trygg frem til valget i 1973. «Spøkefullt ble det sagt at denne regjering ikke gikk før den ble hentet av politiet.»²¹⁰ De tre partiene i Korvald-regjeringen hadde svak støtte i Stortinget, bare 38 representanter. Fratrukket de syv EF-tilhengerne i Kristelig Folkepartis gruppe var tallet 31 representanter. Hovedoppgaven var å få til en god handelsavtale med EF som hele Stortinget kunne slutte seg til. Regjeringen fikk leve fordi Norge måtte få frihandelsavtalen i havn. Den nye statsministeren skrev siden: «Så lenge Regjeringen arbeidet med dette spørsmålet, ville den kunne regne med arbeidsro. På den annen side hadde heller ikke Regjeringen planer om å legge fram utfordrende saker av annet slag for Stortinget. Den regnet med å kunne sitte til valget i 1973.»²¹¹

I motsetning til Berge og Hansen, trodde Trygve Bull at Korvald-regjeringen ville «innta en meget respektert stilling i vår politiske historie».²¹² At Korvald styrte regjeringa godt, var alle enige om, skriver også Bergfrid Fjose som satt i regjeringen for Kristelig Folkeparti. «Han fikk folk til å samarbeide og det var aldri tegn til 'sprikende staur».²¹³ «Korvald-regjeringa vart rekna som folkefleirtalet si regjering. Det var mykje godvilje utanfra og mykje gjensidig velvilje innan regjeringa, endå ho var samansett av folk fra tre parti.»²¹⁴ Regjeringa hadde en distriktspolitisk profil som lå nær SF, mener Fjose. Den grønne bølgen viste motstand mot maktkonsentrasjon nasjonalt og internasjonalt: «Mangt var på gang og kunne sett positive resultat om ikkje abortkampen hadde kome og skapt motsetningar som på ein måte var enda hardare enn i EF-striden.»²¹⁵ Lars Korvald selv fikk stort sett god attest også fra opposisjonen. Guttorm Hansen skriver at statsministeren var den store overraskelsen. «Korvald hadde vært forholdsvis anonym til tross for sin ledende stilling i Kristelig Folkeparti. Vi som kjente ham, hadde stor respekt for hans integritet og evne til å finne politiske løsninger. Han var på mange måter en typisk representant for norsk lekmannsbevegelse. Pragmatisk og jordnær i sin hverdagslige ferd, samtidig full av streng pietistisk moral og med en snev av bedehusforkynneren i stemmen når han svingte seg ut over det praktisk-politiske plan. Men i motsetning til Borten var det ingen tvil om hvem som ledet regjeringen.»²¹⁶

Nærmest regjeringskrise var Crotale-saken om kjøp av raketter til forsvar av norske flyplasser. Også den ble en del av EF-skismaet i Norge. For deler av ja-pressen var nederlaget hardt å svelge, det gjorde at forhandlingene med EF ble vanskeligere enn de hadde behøvd å være. På Stortinget lagde ja-siden problemer for regjeringens forsøk på å lage en god handelsavtale med EF. Crotale-forhandlingene var innledet allerede i 1967 under Borten-regjeringen og ført videre under Bratteli-regjeringen som la opp til å dekke kjøpet i statsbudsjettet for 1973. Crotale-kjøp ble nøye diskutert i samband med medlemskapsforhandlingene i 1971. Stortinget vedtok kjøpet, men kontrakt var ennå ikke tegnet med det franske selskapet.

Etter hvert som kostnadene til våpenkjøp antok enorme summer ble det vanlig å tenke inn gjenkjøpsavtaler eller andre forhold som kunne styrke norsk industri. De rent forsvarsstrategiske hensynene kunne ikke

være enerådende. Det gjaldt både Norge og andre land. Den norske interessen for en god handelsavtale med EF ga Frankrike mulighet til å legge et mildt press på Norge for å ta en avgjørelse når det gjaldt innkjøp av Crotale-raketter. Men Norge kunne også prøve å snu spillet til egen fordel. Storprodusenten Frankrike var ivrig etter å få Norge til å kjøpe Crotale, og dette merket regjeringen seg også etter at en frihandelsavtale kom på dagsordenen. Korvald-regjeringen lette etter mottrekk. En mulighet var å antyde at om ikke den norske aluminiumsindustrien ble behandlet godt, kunne Crotale-kjøpet bli utsatt eller annullert. I mars 1973 besluttet regjeringen Korvald å koble Crotale-kjøpet til forhandlingene om en frihandelsavtale. Regjeringen antok at det beste ville være ikke å ta direkte kontakt med den franske forhandlingsdelegasjonen, men å benytte seg av uformelle kontakter med styreformannen for Thomson-CSF som produserte Crotale, som igjen kunne, for å få solgt sin raket, påvirke den franske regjeringen i norsk retning.²¹⁷ Thomson-CSF fikk signaler om at det ville være en stor fordel for et eventuelt kjøp av raketter om selskapet kunne bidra til å finne en bedre løsning når det gjaldt aluminiumskvoter. Thomson-CSF tok hintet og kontaktet straks den franske regjeringen.

I mars 1973 ble koblingen mellom Crotale-kjøp og forhandlingene om frihandelsavtale kjent. Daværende Høyre-formann Kåre Willoch skriver litt mystisk at han fikk avslørende papirer om saken. Han viste dem til handelsminister Helge Seip. To påstander ble fremmet: at regjeringen hadde bundet Stortinget til kjøp av Crotale, og at Norge praktiserte kobling mellom handelspolitikk og våpeninnkjøp som ikke var drøftet med Stortinget. Handelsminister Halvard Eika var sentral, det var en mistro til nei-mannen Eika i internasjonale spørsmål, som nå kom til overflaten igjen, særlig fra Seip-Venstre og Høyre. I et møte i den «utvidede» 28. mars stilte Kåre Willoch spørsmål om det fantes en kobling mellom Crotale-innkjøp og forhandlingene, noe Eika kunne bekrefte. Norge måtte gjøre det som var mulig for å få til en best mulig avtale.²¹⁸ Det var også Frankrike som først hadde foretatt en slik kobling. Statsminister Korvald beklaget at saken ikke hadde vært forelagt komiteen, men at koblingen ikke var del av selve forhandlingene.

Kåre Willoch var trolig tipset av det som ennå var omtalt som «egen presse». Under forhandlingene om handelsavtale med EF ble

Aftenpostens korrespondent i Brussel kritisert for å ha levert informasjon om norske forhold til EF-kommisjonen, som skulle gi inntrykk av at Korvald-regjeringen ikke hadde den nødvendige støtten hjemme. Forhandlingsleder Jens Evensen nevnte ikke Aftenposten ved navn, men pekte på dette som et problematisk element ved forhandlingene.²¹⁹ Arne Treholt skriver at «Mediene representerte i den innledende fasen av forhandlingene en konstant hodepine. Uansett hva delegasjonen foretok seg, ble det galt. Det kunne nesten synes som om pressen var ute etter å straffe forhandlingsdelegasjonen for resultatet av folkeavstemningen. Med unntak av Dagbladets Jon Hjalmar Smith, som var korrespondent i Bonn, tilhørte de fleste i pressekorpsset den harde kjerne som i kampens hete hadde tøyd grensene for det som kunne betraktes som nøktern og objektiv nyhetsformidling.»²²⁰

Særlig Aftenposten ble opplevd som aktivt motarbeidende av forhandlerne. Helst var det en strategi som kunne rettferdiggjøre den ytterliggående profilen Aftenposten hadde lagt seg til i EF-striden. Etter at forhandlingene var sluttført, sa Jens Evensen til Dagbladet 17. april 1973 at det hadde skapt vanskeligheter at enkelte aviser hadde rapportert på en så subjektiv måte at det nærmest var uriktig, det de skrev. Kommisjonen har fått et inntrykk av at forhandlingsdelegasjonen ikke har noen støtte hjemme i Norge. Det var Aftenpostens virksomhet Evensen beskrev. Nestlederen i delegasjonen, Ulf Underland, sa til Dagbladet 5. mai 1973 at: «Jeg er overrasket over at en bestemt avis i så stor grad formidlet den annen parts syn og samtidig, ved å blande kommentarer og referat, gav inntrykk av at Norges opplegg og argumentasjon var uholdbar.»

Med Eikas svar til Willoch og Stortinget kunne saken vært ute av verden. Men da handelsavtalen med EF skulle ratifiseres 24. mai 1973, var det formannen for «den utvidede», Helge Seip sin tur til å røre i saken. Han ba om alle relevante papirer. Komiteen gjennomgikk dokumenter og innkalte embetsmenn. Enkelte forhold ble avdekket som ikke var opplyst, og som ikke rimte med pressemeldingen som regjeringen hadde sendt ut.²²¹ Komitéinnstillingen var kritisk. Spørsmålet var om regjeringen hadde plikt til å orientere Stortinget om koblingen eller ikke. Når denne koblingen så var gjort, var neste spørsmål om Stortinget nå var bundet av regjeringens kreativitet. Hvis regjeringen etter reglene ikke kunne vurdere kjøp av Crotale på fritt grunnlag, hadde den et problem.²²²

Noen slik fare fantes ikke. Stortinget har full rett til å gripe inn i alle slike internasjonale avtaler. Men regjeringen hadde hatt mange møter med «den utvidede» om forhandlingene med EF, uten at koblingen til Crotale-kjøpet var nevnt. Opposisjonen reagerte dels på at koblingen var uklok, men enda mer på at Stortinget ikke var konsultert.²²³

Etter lang dags debatt fremmet Arbeiderpartiet mistillitsforslag i visshet om at det ikke ville bli vedtatt. Bratteli hadde begynt valgkampen mot stortingsvalget noen få måneder fremme. Flere i Arbeiderpartiets stortingsgruppe var skeptiske til å fremme mistillitsforslag på Crotale-saken sammen med Høyre og Seips nye markeringsivrige Venstre-parti. Jens Haugland, Tove Pihl, Reiulf Steen og andre i Arbeiderpartiet var kritiske til å ramme regjeringen og dermed arbeidet med handelsavtalen. Bratteli argumenterte med støtte fra ja-folkene Guttorm Hansen, Knut Frydenlund, Odvar Nordli og andre for å fremme mistillitsforslag. EF-saken lå bak.

Dersom Arbeiderpartiet hadde fått med seg hele eller deler av den borgerlige opposisjonen på å felle regjeringen, ville det trolig ødelagt samarbeidsklimaet for en borgerlig koalisjonsregjering etter valget. Men de borgerlige partiene – av samme grunn – holdt sammen. Høyre og Helge Seips DNF kritiserte, men støttet regjeringen i siste instans. Det var for lengst klart at Stortinget ikke hadde bundet seg til noe som helst. Dette ble enda tydeligere senere, for det ble ikke noe av Crotale-kjøpet. Da det ble kjent at Crotale var utviklet med støtte fra apartheid-regimet i Sør-Afrika, ble den allerede tvilsomme våpenpolitikken til Frankrike for uspiselig. En annen, mer norsk og mindre heroisk, grunn til at rakettkjøpet ble skrinlagt, var at Norge fant det best å velge samme system som USA.²²⁴

Bratteli går av i Arbeiderbladet (1974)

Stortingsvalget i 1973 var et dobbelt nederlag for Arbeiderpartiet: For det første var dette det første valget etter krigen hvor stemmeflertallet gikk til borgerlige partier selv om andelen mandater sikret et sosialistisk flertall: DNA fikk 35,3 prosent, innpå en firedel av stemmene fra 1969-valget var tapt. Arbeiderpartiet og SV fikk 78 mandater (hvorav SV 16) og de borgerlige 77. For det andre var dette et øredøvende nei-valg. Den 28.

september 1973 noterte Jens Haugland i sin kladdebok: «Stortingsvalet gikk vel slik ein måtte vente. EF-saka var så idiotisk handtert av DNA med Bratteli i brodden at nederlaget nå var uunngåeleg.»²²⁵ Valgresultatet var en kalddusj for partiet. Den strenge enveisrettede og hierarkiske partistrukturen hindret motforestillinger i å nå opp til ledelsen. Ifølge Per Kleppe ble Bratteli overrasket: «Trygve hadde ikke Einar Gerhardsens ‘fingerspissfølelse’. Einar snakket med folk og været stemninger, Trygve leste rapporter. I sentralstyret 24. september sa han: ‘Valgresultatet var uventet, vi trenger tid til å tenke oss om. Vi må ikke la oss provosere av SV.’ Han understreket at ‘vi ønsker ikke regjeringssamarbeid med SV’. Han nevnte at de danske sosialdemokratene angret bitterlig på ‘det røde’ med SF.»²²⁶ Bratteli kalte valget «sjokkartet» i en tale på det lille landsmøtet – dette var «Arbeiderpartiets Dunkerque». Men den nye situasjonen skulle altså ikke medføre en ny holdning til det lille partiet på venstresiden, som nå ikke lenger var så lite. Likevel – slik var norsk parlamentarisme at en nei-regjering gikk, og en ja-regjering Bratteli igjen overtok.

På landsstyremøtet i oktober 1973 stilte Bratteli spørsmålet om han fremdeles var partiets statsministerkandidat. «Jeg ville ha ordnede forhold før jeg går løs på regjeringsdannelsen», sa Bratteli til Guttorm Hansen.²²⁷ Svaret var naturligvis et enstemmig ja. Dette nøytraliserte ledersnakket for en tid, men misnøyen var tydelig. Reiulf Steen mener at: «Det var helt urimelig og meget urettferdig at angrepene først og fremst ble rettet mot Trygve Bratteli, en leder som i full forståelse for, og med dyp innsikt i hvor vanskelig oppgaven hadde vært, hadde påtatt seg å lede partiet gjennom en tung periode.»²²⁸ Ja, hvem skulle kunne ta over etter Bratteli? Steen skriver: «Noen så seg om etter en ny Einar Gerhardsen, andre etter en norsk Olof Palme. Slike folk faller som kjent ikke ned fra himmelen. Einar Gerhardsen var riktignok fortsatt en høyst levende personlighet, men som leder tilhørte han en legendeomspunnet historie. Olof Palme tilhørte Sverige.»²²⁹

I september 1973 ønsket likevel ledende folk i Oslo Arbeiderparti et ekstraordinært landsmøte for å velge ny partiformann. Også LO ville bytte ut Bratteli, og dessuten bytte ut Reidar Hirsti i Arbeiderbladet. Presset på Bratteli økte, kanalisert til ham på ulike tidspunkter av ledende partifolk som Bjarne Mørk Eidem, Ronald Bye og Rolf Hansen. Bratteli

måtte unektelig bokføre ruvende nederlag: EF-avstemningen i 1972 og stortingsvalget i 1973. Logisk nok virket det som om Bratteli så dette som partiets nederlag mer enn partiformannens. Og Bratteli likte ikke å bli skubbet på. Hans eventuelle avgang ville ikke løse noe problem, sa han. Mulige etterfølgere fantes, men ingen opplagt kandidat. Reiulf Steen var omstridt. Andreas Cappelen og Knut Frydenlund var lite akseptable for nei-siden. Odvar Nordli og Bjartmar Gjerde ble nevnt.

Bratteli, som la slik vekt på «organisasjonsmessig ordnede forhold», kunngjorde plutselig sin avgang i et intervju med journalist Arne Strand i Arbeiderbladet 7. juni 1974, før noen i partiledelsen var orientert. Etter vårsesjonen 1974 hadde Arbeiderbladet ønsket å intervju statsministeren om halvåret som var gått. Paul Engstad forteller at «Bratteli sa til Strand at dette skulle han få svar på, men at han måtte love å bruke ordrett det Bratteli dikterte. Deretter skrev Bratteli selv denne delen av intervjuet. Saken kom på første side med tittelen: 'Bratteli vil gå av som formann på landsmøtet.'»²³⁰ Bratteli begrunnet avgangen slik: «Denne oppfatningen skyldes ingen spesielle politiske begivenheter. Jeg kan kanskje si det slik at det er grense for hvor langt mine krefter rekker.»

Bare et par måneder var gått siden Rolf Hansen hadde tatt dette opp med ham uten respons. Dessuten, å gå av i avisen var ikke Brattelis stil, og ikke på noen måte ansett som akseptabel fremgangsmåte. Guttorm Hansen mener det var underlig at Bratteli skulle melde dette i et avisintervju: «Det var så ulikt ham at jeg ikke finner annen forklaring på det enn at han ville etablere en faktisk situasjon på denne måten og dermed unngå mykt press om å trekke seg og spekulasjoner i massemedia om han ville fortsette eller ikke. Men det å ikke melde fra om sin beslutning til sentralstyret i partiet på forhånd er uvanlig. Han insisterte jo alltid på at saker skulle behandles i 'ordnede former'»²³¹ Denne gangen var det Bratteli som brukte offentligheten for å gjøre en beslutning ugjenkallelig. Offentligheten kan ikke tømmes – bare avledes med enda mer informasjon. Da Bratteli hadde avklart sin avgang i Arbeiderbladet, var alle spekulasjoner om den saken verdiløse. Hans eget problem var løst, og han fikk fred det knappe året frem til landsmøtet.

Med sin avklaring hadde Bratteli i det samme tegnet et stort, nytt spørsmålstegn i offentligheten og i partiet: Hvem skulle ta over? Det var et knapt år til landsmøtet, og parti og offentlighet gikk inn i en tid

med spekulasjoner om den nye ledelsen. Bratteli selv forholdt seg passiv – fatalistisk – til spørsmålet. Han hadde tilsynelatende ingen favoritt. Til Tor Aspengren sa Bratteli at det var minst tre navn som var aktuelle og som nå måtte vise hva de var gode for frem til 1977. Å kunngjøre sin avgang ett år før landsmøtet uten på forhånd å ha avklart etterfølgeren, var noe nytt. Det var å gi fra seg kontroll, ikke akkurat DNA-lederes stil. Den virksomme landsfader Einar Gerhardsen slapp til fra sidelinjen med sine forslag. Også den politiske situasjon i sin helhet merket den åpne fremtiden i partitoppen.²³²

Bratteli hadde god føling med tillitsmannsapparatet, men menige medlemmer og DNA-velgerne hadde han mindre kunnskap om. Han baserte seg på korrekt saksgang i partiets kanaler, men hans demokratiske og lyttende væremåte begrenset seg til Arbeiderpartiets sentrale fora. Derfor hadde det klare EF-resultatet og deretter det knusende nederlaget ved valget kommet overraskende på ham. Partiet gikk tilbake over elleve prosent og mistet tolv mandater. Det hjalp lite at Bratteli leste partiets distriktsaviser – de skjulte omfanget av den kritiske holdningen til EF og Arbeiderparti-ledelsen. A-pressen var forventet å følge opp partiets standpunkt i EF-saken. Dette skapte nok frustrasjon blant lesere og noen journalister, men lojalitet til et landsmøtevedtak var en opplagt sak. A-pressen var en ja-presse i dobbelt forstand; den hadde tildekket motstanden mot EF, og nå refererte den for partiledelsen hva den ville høre. Den produserte ingen kritisk offentlighet, og kunne ikke fungere som korrektiv.

I formell forstand var Bratteli en større partidemokrat enn Gerhardsen, selv om Hirsti-affæren (som vi kommer til) tyder på noe annet. På det tidspunkt Bratteli endelig avløste Gerhardsen, var forholdet mellom folk, partiledelse og medier i ferd med å forskyve seg. Referansene gikk i retning svekket partiloyalitet og økt interesse for uavhengig informasjon, særlig fra kringkastingen. I enda større grad enn Gerhardsen burde Bratteli vendt seg til folk utenfor partiorganene, men han var en partiets mann. En side av Gerhardsens beskrivelse av Bratteli var at han ikke hadde den personlige appell som måtte til for å vinne valg. Mye tydet jo på dette, men likevel er dette bare delvis treffende. Bratteli hadde integritet og karakter som nådde frem til lesere og tv-seere og til folk på politiske møter. Bratteli nøt respekt. Men beskrivelsen traff også: Begrenset appell avspeilet en like begrenset evne til å fornemme stemningen i folket.

Alcan-saken (1974)

Høsten 1974 startet behandlingen av hjemkjøpet av Alcan-aksjer. En stor del av norsk aluminiumsindustri hadde i 1967 gått over til utenlandsk eierskap da det kanadiske selskapet Alcan kjøpte halvparten av Årdal og Sunndal Verk. Regjeringen besluttet å kjøpe aksjene tilbake. Det ble ikke billig. For halvparten av Alcans aksjer skulle staten betale 350 millioner, det samme som Alcan hadde betalt for alle aksjene i 1966. I tillegg skulle Alcan få betydelige skattelettelser. De borgerlige partiene mente kjøpet var for kostbart.

SVs store gruppe på Stortinget mente at staten skulle kjøpt alle Alcans ÅSV-aksjer og gikk overraskende imot avtalen. «Det er intet mindre enn et mysterium at SV med Reidar T. Larsen i spissen gikk imot dette og attpåtil var villig til å felle regjeringen på saken. Hadde Larsen glemt sitt eget slagord fra EEC-kampen: «Nei til salg av Norge?»²³³ Arbeiderpartiet hadde vurdert å forhandle med SV, men tanken ble avvist fordi Larsens krav om full sosialisering ble ansett som uakseptabel. Det faktum at de borgerlige partiene og SV var negative til avtalen, valgte Arbeiderpartiet å ikke benytte overfor Alcan for å få en bedre avtale.

Regjeringen trengte flere enn egne stemmer for å få avtalen vedtatt, men SV og de borgerlige partiene gikk altså imot. Dagbladet kunne 7. desember 1974 med god grunn melde at det gikk mot regjeringskrise. Og da Stortinget behandlet saken fredag 13. desember 1974, var regjeringen forberedt på å falle.²³⁴ Trygve Bratteli gjorde det klart at regjeringen ville gå av dersom den fikk flertallet mot seg. Han reiste hjem til Ullevålsveien for å spise middag i den tro at dette var hans siste dag som statsminister.

SV hadde flere intense gruppemøter. Reidar T. Larsen og de fleste i gruppen landet altså på at hjemkjøpet ikke var akseptabelt. Larsen skriver at han nesten hadde tatt «feil» standpunkt fordi pressen tok for gitt at SV ville støtte hjemkjøpet. Han følte seg låst til et standpunkt: «Et av de ivesen Stortingets presselosje har etablert og holder i hevd er å kaste seg over passende representanter når det foreligger viktige uttalelser eller meldinger fra regjeringen. På stående fot skal de ha en kommentar. Ofte har de selv hatt stoffet i hendene lenge før stortingsrepresentantene har fått se det, og kan gjennom overrullende spørsmål presse fram svar på vanskelige punkter.»²³⁵

Slike raske vurderinger suges fort opp av pressen, skriver Larsen, som kan medføre at en representant binder seg selv og partiet til galt standpunkt: «I Alcansaken brente jeg meg på denne forkastelige galoppen.»²³⁶

Flere i SV, som Finn Gustavsen, hadde trolig sans for hjemkjøpet, men bare Gustavsen nektet å bøye av for gruppeflertallet. En av de store parlamentarikerne fra 1960-årene hadde forsvunnet fra Stortinget i 1969, men var nå tilbake i SV-gruppen som parlamentarisk leder. Han ville støtte regjeringens hjemkjøp av aksjer.²³⁷ Gustavsen var ikke til å rokke, og forholdet til SV-gruppen ble kjøligere.²³⁸ Til og med Berge Furre var sint. Bull skriver om Gustavsen at han isolerte seg unødig.²³⁹ Men Bull ser i ettertid at Gustavsen hadde rett, og at han og resten av SV-gruppen tok feil.²⁴⁰

Gustavsen forteller om forbitelse i SV-gruppen, både over standpunktet hans og over lekkasjene til pressen som luktet indre splid. Etter en intern avstemning i SV-gruppen om Alcan-saken, var stemmetallene i avisene dagen etter.²⁴¹ «Nå fikk vi et nytt og vondt element inn i drøftingene våre: – Hvem lekker til pressa?»²⁴² Etter et møte som varte til langt på natt var Gustavsen i ferd med å legge seg på sitt kontor da Per Vassbotn dukket opp: «Jeg buste irritert ut med at jeg ikke hadde noe å fortelle ham, men det kunne jeg spart meg. Det var gått 15 minutter siden SV-møtet var ferdig. Vassbotn fortalte meg det viktigste som hadde skjedd.»²⁴³ Også Reidar T. Larsen i industrikomiteen skriver at «I perioder var det indre samholdet i SVs gruppe nær ved å bli ødelagt på grunn av lekkasjer som fjernet mulighetene for en forsvarlig indre behandling av vanskelige og ømtålige problemer.»²⁴⁴

Dagbladets Per Vassbotn var engasjert i Alcan-saken og tok et uvanlig initiativ. Fra å være politisk journalist, ble han for en kort stund politisk forhandler. Vassbotn ønsket hjemkjøp og ville forhindre regjeringens avgang. Han ville løse Alcan-krisen. Gunnar Alf Larsen la merke til Vassbotns opptatthet av saken: «Vassbotn var mer enn interessert outsider. Han var sterkt engasjert, og tydelig involvert i SVs behandling av saken.»²⁴⁵ Gustavsen skriver at Vassbotn «var personlig oppbrakt over både de borgerlige og SV som ikke innså at hjemkjøpet av Alcan-aksjene var riktig fra et nasjonalt synspunkt».²⁴⁶

Vassbotn ville gripe inn for å redde regjeringen og ønsket at Gustavsen og Bratteli skulle snakke sammen i enerom for å finne en ordning: Gustavsen skriver at «Vassbotn spurte om jeg var villig til å drøfte situasjonen med statsminister Bratteli, uten at noen andre ble blandet inn i det på noen av sidene. Jeg sa meg villig til det. Vassbotn formidlet en

‘føler’ via en av Brattelis statssekretærer som var til å stole på. Vassbotn sa at etter hans oppfatning var det lite som skulle til av ‘konsesjoner’ fra statsministeren for at et flertall i SV-gruppa kunne stemme for hjemkjøpet.»²⁴⁷ Bratteli fikk meldingen, men ingenting skjedde. Et slikt møte kunne realisert et vedtak som både Arbeiderpartiet og SV-gruppen kunne stemt for, og kunne oppfylt det Vassbotn allerede hadde beredt grunnen for i Dagbladet.²⁴⁸ Det var en selvoppfyllende profeti Vassbotn prøvde på, for den 12. desember skrev han i Dagbladet: «SF og Gustavsen er på offensiven i Alcan-saka.»²⁴⁹

Dette var et uttrykk for tidens politiske miljø der grenseoppgangen mellom politikk og journalistikk ennå ikke var glassklar. Også tidligere hadde folk i pressen forsøkt seg som politiske forløserer, oftere enn offentligheten vil få vite. Ett eksempel er Einar Gerhardsens samtale med Venstres formann Bent Røiseland i september 1962, på initiativ fra Bergens Tidendes Oslo-redaktør, Olav Maaland: Han hadde i sin tur konferert med Gerhardsens pressesjef Olaf Solumsmoen. (Haakon Lie tror initiativet kom fra Gerhardsen selv.) Gerhardsen var inne på tanken om en koalisjon med Venstre for å nøytralisere SF, men også for å ta brodden av store og viktige Venstre-aviser i områder der Arbeiderpartiet sto sterkt: Bergens Tidende, Stavanger Aftenblad og Fædrelandsvennen.²⁵⁰ Som et lite parti med stor presse, ville Venstre tapt på begge fronter. For som Gerhardsen sier, og som SV og Senterpartiet etter åtte år med Arbeiderpartiet kan skrive under på, i en koalisjon mellom et stort og et lite parti, er det alltid det lille partiet som taper. Ingenting kom ut av samtalen mellom Gerhardsen og Røiseland. «Det hele var åpenbart resultatet av at et medlem av Stortingets presselosje hadde forsøkt seg som korridorpolitiker.»²⁵¹

Slik var det også under Alcan-saken. Intet kom ut av Vassbotns initiativ. Han trakk seg straks tilbake i journalistrollen. I stedet brukte Senterpartiet middagspausen den 13. desember til å diskutere hjemkjøpet som selveste Per Borten hadde innledet i sin regjeringsperiode. Mang en senterpartist mente at det rimte dårlig med partiets profil ikke å gå inn for hjemkjøp. Senterpartiet reddet regjeringen.

Orientering ofres

I andre halvdel av 1960-årene var aktivismen blitt radikalisert og dogmatisert. I 1970-årene fortsatte engasjementet, blant annet knyttet til utdanningspolitikk og internasjonal solidaritet. Aksjoner for Nicaragua og palestinerne fylte gatene, men fikk ingen parlamentariske virkninger. De første miljøaksjonene fant sted mot regulering av vassdrag i Aurland og Mardøla. I 1975 kom skattestreiken på Hitra for bedre forhold for bøndene.²⁵² Aksjonen bidro til at et flertall på Stortinget ville heve bøndenes inntekter til industriarbeidernivå. Radikale og «motkulturelle» fant sammen og dannet basis for motstanden mot EF-medlemskap. Men venstresiden slet med å holde sammen. MI-bevegelsen tok sin egen fremmedartede og totalitære vei. Prisen for samlingen i partiet SV ble faretruende høy. Den norske demokratiske sosialismens viktigste kanal skulle ofres.

På SFs siste landsmøte i januar 1975 var Orientering på dagsordenen. Avisens skjebne skulle besegles. SFs ledelse gikk inn for å følge avtalen med de andre partnerne i valgforbundet med å nedlegge avisen, selv om Friheten ikke viste tegn til å trappe ned. Fra 1973 hadde Orientering vært underlagt SFs pressestyre, noe som i praksis betydde at Orientering var blitt partiavis med landsmøtevalgt redaktør.²⁵³ Bakgrunnen var et ønske om å ha kontroll i samlingsprosessen. Orientering var plassert i den foraktede partifolden, som Gustavsen hadde harselert over.

Noen måneder senere, i mai 1975, vedtok landsstyret at den nye avisen Ny Tid skulle komme ut fra og med august. Orientering skulle fortsette som månedsavis inntil man kunne se hvordan NKP's landsmøte forholdt seg til samlingsprosessen og Friheten. Dette var dødskysset, slik Orienterings-folkene Gustavsen, Cordtsen og Evensmo så det: en langsom struping av venstresidens mest suksessrike initiativ etter krigen. Kort etter vedtok flertallet i SFs sentralstyre at landsstyret skulle innkalles for å bestemme Orienterings fremtid, i praksis vedta nedleggelse. Gustavsen protesterte, men SFs landsstyre vedtok i juli å legge ned Orientering fra den dato Ny Tid kom ut.²⁵⁴

Kjell Cordtsen var valgt til redaktør i Orientering med et ganske stort mindretall mot seg i 1971, et signal om at avisen burde gjenspeile partiet tydeligere. På landsmøtet i 1973 tok ingen opp striden. Gustavsen skriver at det ville «eksponert politiske motsetninger som av pressen

ville blitt umåtelig forstørret og rammet partiet». ²⁵⁵ Ikke desto mindre mente kritikere av avisen at redaktør Cordtsen var for mye SF, og for lite SV, og svak på fagbevegelse og kvinnespørsmål. Cordtsen representerte en forestilt «høyreside» i SF sammen med Gustavsen og til dels Berge Furre. Saken var heller at han var for mye pressemann og for lite partipolitiker. Påtrykk fra Sigurd Evensmo, Finn Gustavsen, Berge Furre og de ansatte sikret Cordtsen fortsatt redaktørjobb også i 1975. Evensmo truet med å bryte forbindelsen med Orientering dersom ikke Cordtsen ble gjenvalgt. ²⁵⁶ Men valgkomiteen sørget for at den nye redaktøren for SVs nye avis måtte ha støtte fra tre firedeler av landsstyret. Det ville utelukke Cordtsen som redaktør for Ny Tid. Slik SF-stifterne så det, var dette et initiativ fra de unge som ikke hadde den samme erfaringen med Arbeiderpartiets totalitære trekk, men som var desto mer innforstått med marxistisk teori.

SVs arbeidsutvalg vedtok at Berit Ås skulle stille i NRK Fjernsynets partilederdebat foran kommunevalget i 1975. Tradisjonen tilsa at parlamentarisk leder stilte i denne debatten, og Gustavsen var dessuten det opplagte trekkplasteret. Men hans skeptiske holdning til NKP og til hele samlingsprosessen talte mot ham. Offisielt var Berit Ås' argument at det var behov for å få frem kvinnepolitiske spørsmål. Finn Gustavsen konstaterte at han ikke lenger hadde tillit som parlamentarisk leder. I Dagbladet var tittelen: «SV utelukket ham fra partilederdebat: Gustavsen går i protest.» SVs hovedstyre omgjorde vedtaket, men Gustavsen var gått lei. Pressen benyttet ord som selvødeleggelse og hønsegård. ²⁵⁷ Berge Furre tok over som parlamentarisk leder. Så kom Orientering ut med sitt siste nummer etter 22 års drift. Ny Tid kom med sitt første, under ledelse av Audgunn Oltedal, opprinnelig fra Venstre. I en forunderlig selvødeleggende prosess så det ut som om den nye samlede venstresiden langsomt og omhyggelig slo vrak på sin beste politiker, sin beste journalist og sin beste avis.

Hirsti får «silkesnoren» (1974)

Fra 1965 ble Arbeiderbladet opposisjonsorgan og kunne legge an en mer kritisk og offensiv vinkling. Sammen med Aktuell, Tiden og Arbeidernes Opplysningsforbund fortsatte Arbeiderbladet som et sentralt politisk og

kulturelt tyngdepunkt i arbeiderbevegelsen. Opplaget steg hvert år på slutten av 1960-årene og frem til 1971. Utenriksjournalister og korrespondenter gjorde avisen mer lesverdig. Med Reidar Hirsti i redaktørstolen begynte flere yngre journalister i avisen. Arvid Jacobsen begynte i 1967 og Tor Axelsen tre–fire år senere. De betraktet seg primært som politisk interesserte pressefolk, dernest som partifolk. Avisens historiker Bjørn Bjørnsen skriver: «At de delte avisas grunnsyn, var en selvfølge, men hvor langt skulle lojaliteten gå overfor den til enhver tid rådende partivilje som til overmål slo floker på seg rett som det var? Hvor nødvendig var det, og ikke minst hvor tjent var avisa med det? Mange lange diskusjoner gav aldri noe klart svar.»²⁵⁸

Problemene oppsto ifølge Hirsti først da EF-saken igjen ble satt på dagsordenen i 1970. Avisen måtte følge partiets standpunkt, men samtidig være rimelig åpen overfor ulike synspunkter. Dermed kom avisen under åpen ild fra begge sider. LO var kritisk til at avisen ga Ragnar Kalheim og andre på den faglige nei-siden spalteplass. Dessuten oppsto økonomiske problemer fordi utgifter til distribusjon og lønn økte og fordi mange – særlig nei-folk – ifølge Hirsti sa opp avisen. Ti tusen abonnenter forsvant fra ja-avisen Arbeiderbladet på to år, og underskuddet vokste. Mange Oslo-folk på nei-siden foretrakk Dagbladet. Helfrelste ja-folk gikk til Aftenposten. Det var en mager trøst at en rekke aviser hadde problemer på denne tiden.

Fremgangen hadde vært jevn fra 1945 til langt inn i 1950-årene under ledelse av Olav Larssen og Rolf Gerhardsen. I 1955 var den driftige Johan Ona innom Arbeiderbladet som disponent, og avisproduksjonen ble modernisert. Uttelling kom i form av mange nye abonnenter og økning i annonsene. Arbeiderbladets opplag stabiliserte seg på rundt 68 000 mot slutten av 1960-årene.²⁵⁹ Andre aviser som Bergens Tidende og Adresseavisen kom opp på siden av Arbeiderbladet i opplag, mens Aftenposten og VG økte forspranget i Oslo. VG hadde begynt sin tabloide oppmarsj. Hirsti liberaliserte avisen forsiktig. Han hadde åpnet den for mer debatt. Folk fra venstreopposisjonen og borgerlig side slapp til.²⁶⁰

Så kom altså EF-saken. Sjefredaktør Reidar Hirsti observerte en polarisering som avisen ikke kunne unnslipe: «EF-debatten utviklet seg gradvis til en verbal sleggekasting uten like. Ofte var det som å oppleve

en fanatisk religionskrig, der det bare eksisterte himmel og helvete – og ikke noe innimellom.»²⁶¹ Rundt 5000 abonnenter forsvant i 1972 og like mange i 1973. Utluftingen fra EF-striden kunne ikke reverseres, debatten var kommet for å bli. Avisen kunne ikke bare avvise Ragnar Kalheim og SV-erne på politisk grunnlag. Hva lojal presse skulle bety, måtte defineres løserer – eller annerledes – enn i 1960-årene. Men i november 1973 reiste noen av gamlekara i LO krav om styring på en måte som varslet oppgjør. Økonomien i avisen var unektelig elendig, og den ble satt i sammenheng med den mer liberale linjen. Aviser av Arbeiderbladets type gikk tilbake over hele den vestlige verden. Kritikerne så også bort fra at partiet nettopp hadde fått etterkrigstidens kraftigste ørefik av velgerne. Av Ronald Byes memoarer går det frem at problemene var både økonomiske og redaksjonelle.²⁶² De økonomiske var gjengs for store deler av arbeiderpressen. På budsjettet for 1974 sto et udekket underskudd på 1,5 millioner samtidig som opplaget gikk nedover. I Oslo var VG i sterk vekst. A-pressen og Johan Ona hadde gitt et driftstilskudd til Arbeiderbladet, men fremmet samtidig krav om innsparinger. Det redaksjonelle problemet var den liberale linjen som blant annet fortrenget faglig stoff.

Arbeiderbladets situasjon ble diskutert mellom Ronald Bye og Reiulf Steen fra partiet, og Tor Aspengren, Odd Højdahl og Jens Chr. Hauge fra LO. Højdahl var redd for at LO skulle bli sittende med en svær regning for en avis de ikke var fornøyd med. LO var misfornøyd med dekningen av fagbevegelsen og en «lunken politisk linje». «I hele A-pressen hadde det foregått en liberaliserings- og løsrivelsesprosess fra Arbeiderpartiet. Hensynet til partiet måtte vike for den frie, uavhengige, kritiske journalistikken. Reiulf var en av de ivrigste talsmennene for denne 'frigjøringen', som også førte til at det nærmest ble et vanntett skott mellom partikontoret og redaksjonen i Arbeiderpartiets hovedorgan.»²⁶³ I tillegg, skriver Bye, uten å være konkret, hadde avisen «åpenbare interne styringsproblemer».²⁶⁴

Reidar Hirsti ble innkalt til Brattelis kontor. Daværende partisekretær Ronald Bye påpeker at Jens Chr. Hauge og Tor Aspengren var med på møtet for at ikke Bratteli skulle vri seg så mye at saken trakk ut.²⁶⁵ Saken måtte ikke lekke ut før redaktørspørsmålet var brakt i orden. Bratteli ble presset til å gjøre noe han mislikte sterkt. Brattelis første ord utmerket seg ikke med diplomatisk takt: «Vi har bestemt oss for å be deg om å gå

av som redaktør i Arbeiderbladet». Dette minnet ikke så lite om Gerhardsens «Noen av oss har snakket sammen», som Bratteli hadde langt oppe i halsen. Bratteli var ikke drivkraften bak avsettelsen, men hadde latt seg overbevise om at den var nødvendig. LO og partikontoret med Ronald Bye var de som nå ønsket et skifte. Hirsti hadde ikke kommet stort bedre ut av det med den nye partisekretæren Ronald Bye enn med Haakon Lie.²⁶⁶ Bye hadde satt alt inn på å vinne folkeavstemningen og hadde tidligere kritisert Arbeiderbladet for ikke å følge opp partiets utspill. Bye hadde overbevist en motvillig og nølende Trygve Bratteli om at et redaktørskifte hastet. Det avgjørende for Bratteli var den harde økonomiske realitet: Dersom ikke Hirsti gikk, ville LO stoppe støtten til Arbeiderbladet.

Ikke desto mindre var det den korrekte Trygve Bratteli som avsatte Reidar Hirsti mellom to landsmøter i mars 1974. Hirsti hadde tenkt å gå av i 1975, men ett år var for lenge å vente for LO. Bratteli kunne forhindre oppsigelsen ved å henvise til partidemokratiet. Hirsti hadde ikke gjort seg skyldig i noen forsømmelse som forsvarte denne måten å behandle en landsmøtevalgt redaktør på. Bratteli kunne byttet ut styreformannen i avisen – ham selv. Han var blitt overbevist om at den økonomiske situasjonen var akutt og at noe måtte gjøres, hvor ubehagelig det enn var. Den dialogorienterte Einar Gerhardsen, som fikk plassert Hirsti i Arbeiderbladet, kommenterte senere redaktørstriden slik: «En rolig samtale måtte kunne ha løst konflikten. Reidar Hirsti er av dem det går an å komme på talefot med.»²⁶⁷ Men her var det monolog som gjaldt; senere fikk sentralstyret seg forelagt Hirstis permisjonssøknad til etterretning.

Hirstis var ingen opprører, men ja-mann og lojal i sin redaktørgjerning. Han var også formann for Norsk Redaktørforening, og som sådan var avsettelsen en provokasjon mot hele redaktørstanden. I vide redaktørkretser og på tvers av partigrensene ble redaktørens avmakt observert. Presse og kringkasting dekket skiftet av redaktør grundig, og kritikken mot avsettelsen kom fra mange hold. I Dagbladet pekte Per Vassbotn på det paradoksale at nettopp partiledelsens harde ja-politikk i 1972 hadde ført til at avisen mistet mange tusen abonnenter og fikk en dårligere økonomi. Arne Skouen skrev i sin Ytring i Dagbladet: «Når man leser en avis i utvikling – som blir bedre og bedre – protesterer man når

redaktøren får silkesnoren.»²⁶⁸ Det som ble oppfattet som et angrep på en fri og kritisk journalistikk, ville neppe la seg gjenta. Både redaktørens linje og økonomien ble trukket frem av blant annet VG. At det skulle være «et behov for Hirsti i Industridepartementet», som Bratteli sa til Aftenposten, lød mildest talt hult, ja, som et ekko fra 1950-årene.

Redaksjonsklubben i Arbeiderbladet uttalte at «Fremgangsmåten ved redaktørskiftet har fått leserne av avisen til å stille spørsmålet om denne [åpne og uavhengige] linjen nå skal brytes. En samlet redaksjonsstab vil derfor slå fast at det ikke kommer på tale med inngrep utenfra i redaksjonens selvstendighet, og har med tilfredshet konstatert at dette også er den nye redaktørens holdning.»²⁶⁹ Redaksjonsgruppens vedtak i Arbeiderbladet sto på forsiden 5. april. Makten hadde talt, redaktører kunne fjernes uten saklig grunn. Partimakten var også bekreftet ved Hirstis reaksjon: Han avfant seg med situasjonen uten å mukke. Men oppmerksomheten rundt hendelsen ga samtidig næring til tanken om en mer uavhengig presse.

Landsmøtet året etter bekreftet at partiledelsen alltid har rett. Trygve Bull, den aldri hvilende betrakter fra venstre som var blitt SV-er, skrev senere at «kanskje det aller verste ved avsettelsen var at det etterfølgende landsmøtet nesten ikke gav et pip fra seg. Da jeg erfarte dette, følte jeg mer enn noensinne hvor riktig jeg hadde handlet ved i 1973 å forlate et parti hvor de mest elementære rettsgarantier både for tillitsmenn og for medlemmer ble tilsidesatt.»²⁷⁰ Dog kom et «pip» fra Jostein Nyhamar, tidligere redaktør i magasinet Aktuell: En lojal og dyktig medarbeider som Hirsti var behandlet på en opprørende måte, sa Nyhamar fra talerstolen. Etterfulgt av applaus sa han at det var uakseptabelt at en landsmøtevalgt tillitsmann slik ble presset ut av et verv.²⁷¹ Bratteli var spak. Han måtte svare at Nyhamars fremstilling var skjev og at det hadde vært et spørsmål om avisens være eller ikke være. Selvmotsigende til Bratteli å være, sa han at Arbeiderbladets vansker var av samme karakter som andre tilsvarende aviser møter i Norge og andre land: «Dette ville ha meldt seg uansett hvem som hadde vært i de sentrale stillinger i Arbeiderbladet, sa Bratteli.»²⁷² Så hvorfor sparke Hirsti? «Jeg er aldri blitt klar over hva som kan ha forledet den ellers så rettsindige Trygve Bratteli til i 1974 å begå ikke bare den urett, men det direkte brudd på Arbeiderpartiets lover som det var å avsette den landsmøtevalgte sjefredaktør», skriver Bull.²⁷³

To hovedforklaringer foreligger. LO ønsket bedre økonomisk styring, sekundært en bedre faglig dekning. LO var lei av å sprøyte nye midler inn i den konstant kriserammede avisen. Hirsti måtte byttes ut med en mer kuttvillig redaktør. Tor Aspengren bekreftet mange år senere til historikeren Hans Olav Lahlum at problemet ikke var Hirstis redaktørgjerning, men økonomien.²⁷⁴ At LO var misfornøyd med avisens dekning av faglig stoff, var ikke utslagsgivende.

Fra Reidar Hirstis og journalistklubbens side dreide saken seg om å få vekk en egenrådige redaktør. Hirsti hadde gjort avisen mer åpen for kritiske syn på EF, muligens også på sikkerhetspolitiske spørsmål. Hirsti hadde åpnet Arbeiderbladet for spalten «meninger om mangt» som slapp til andre synspunkter enn Arbeiderpartiets og som heller ikke ble fulgt av en partitro redaksjonell «hale». Journalisten Tron Gerhardsen, som forlot Arbeiderbladet i 1973 etter åtte år, hadde inntrykk av at med Hirsti, assistert av Trons far Rolf, ble avisen «en friere, mer spennende og åpen debattavis. Arbeiderbladet gikk foran i kampen for å akseptere aktiv meningsbryting i et parti med autoritære trekk».²⁷⁵ Men Einar Olsen poengterer at Hirsti kunne stått i mot. Han var valgt av landsmøtet, og han var representert i alle partiets maktorganer. Hans linje i avisen var heller ikke fullt så partikritisk som Hirsti gir inntrykk av i ettertid, mener Olsen.²⁷⁶

Trygve Bull skriver at «Den *politiske* grunn til at Hirsti ble avsatt lå nok ikke bare i at han hadde vært Einar Gerhardsens kandidat mot Per Monsen (evt. Olav Brunvand), men at han ovenikjøpet under EF-kampen hadde åpnet avisen også for de partifeller som tillot seg å trosse kabinettsspørsmålet fra Gjøvik og hærs-karen av 'korttidssekretærer', oppnevnt av Det allmektige SEKRETARIAT. At han tidligere et helt år (1969) hadde latt meg boltre meg fritt som spaltist tredje hver uke (riktignok vekslende med to fremtredende teologer) – var vel i denne sammenheng å ligne med ei pølse i slaktetida! [...] Også partiledelsen kunne, med rette, oppfatte flere av mine 'spaltist-bidrag' som kritiske. Og en så vidt åpen tale – på en så vidt fremtredende plass – var den gangen ikke vanlig.»²⁷⁷ Trygve Bull ringte Hirsti en dag for å berømme hans politiske mot: Den dagen skrev både Libertas-mannen Trygve de Lange og SF-formann Knut Løfsnes i avisen. «Det er godt gjort å brette ut en slik avisside rett for nesa på Haakon Lie», sa Trygve Bull.²⁷⁸

Hirstis problem var at han var en vel ansett avismann og lojal partimann, men uten innflytelse sentralt i LO og i partiet. Formelt var han på innsiden og medlem, men reelt sett hadde han ikke tillit. Kontrasten var påfallende sammenlignet med forgjengerne Tranmæl og Larssen. Han hadde ikke spilt sine kort godt. Det var ingen annen enn Hirsti selv som ble presset når man presset Hirsti. Hva journalistene i Arbeiderbladet og eventuelt Redaktørforeningen mente, spilte mindre rolle.

En konsekvens av Hirstis avgang var at landsmøtet i 1975 vedtok at Arbeiderbladets redaktør, som da ble Per Brunvand, skulle ansettes av sentralstyret.²⁷⁹ En av journalistene i Arbeiderbladet disse ukene i 1974, Bengt Calmeyer, skrev senere at alle i avisen var så opptatt av å få til nyordningen med ansatt redaktør at de ikke fikk påvirket selve ansettelsen. For sent måtte Calmeyer som leder av redaksjonsklubben forsone seg med at Per Brunvand var tiltenkt stillingen. Calmeyer forsøkte å overbevise Steen om at Brunvand ikke var mannen Arbeiderbladet trengte i denne vanskelige tiden.²⁸⁰ Brunvand var for mye partimann, og for lite avismann. På tross av reformen i ansettelse av sjefredaktør, satt avisen med en sjefredaktør som var mer partitro enn Hirsti. Tendensen var likevel tydelig over tid: Fra Tranmæls sentrale stilling i en årrekke, var redaktørens rolle i partiledelsen blitt gradvis svekket, og ute av ledelsen fra 1975.

Lex Arbeiderbladet

Avisdøden, partienes økonomi og presseorganisasjonenes varsko resulterte gradvis i erkjennelse om avisene som et offentlig ansvar. I 1966 nedsatte Stortinget Hellerud-komiteen. Flertallet av komiteen foreslo at Norge skulle opprettholde en differensiert dagspresse ved å gi nummer 2-avisene (de nest største avisene i et område) avslag i papirprisen inntil et visst antall tonn. Bare Høyre var prinsipielt skeptisk til statlig støtte. Et differensiert politisk utsyn burde komme frem innen den enkelte avis, og pressefrihet og åpenhet for debatt burde være et krav til alle aviser.²⁸¹ Færre og mer robuste aviser la grunnen for en slik mulighet. Også fjernsynets inntog hadde gjort sitt til å se muligheten av partiavhengige medier som kunne arbeide desto mer journalistisk. Høyre hadde med interesse merket seg at partiet fikk politisk dekning i andre borgerlige aviser (for-

trinnsvis den sterke Venstre-pressen) der det ikke fantes Høyre-organer. De avisene som ble mer dominerende i sine områder, utvidet sitt politiske perspektiv. For Arbeiderpartiet var det derimot viktig å opprettholde støtten til de mange små og sårbare arbeideravisene som det ikke var noe alternativ til. A-pressen dro mest nytte av pressestøtten fordi den besto av mange nummer 2-aviser oppunder støttegrensen. Færre, men sterkere felles-borgerlige organer var ikke hva DNA ønsket.

Mange store Høyre-aviser i tillegg til Arbeiderbladet fikk ingen eller liten støtte. Over ti Høyre-aviser hadde forsvunnet fra 1950 til 1970. Flere av de gjenstående store Høyre-avisene hadde likevel en rimelig god økonomi fordi de dominerte sitt område. Fremdeles var det landets største avisgruppe. Arbeiderbladet fikk derimot ingen kompensasjon for sin utsatte stilling i hovedstaden. Bratteli-regjeringen ville i hovedsak følge de retningslinjer som var foreslått av Dagspresseutvalgets innstilling fra 1973, og den la frem en proposisjon for Stortinget sammen med forslag til nødvendige tilleggsbevilgninger. Men heller ikke regjeringen Brattelis nye forslag til beregning av pressestøtte ga vesentlig uttelling til Arbeiderbladet.

Før Per Brunvand tok over fikk redaksjonen et kort mellomspill med Einar Olsen i redaktørstolen. Egentlig var Olsen den opplagte etterfølgeren. I Stavanger gjorde Olsen en god jobb i Rogalands Avis, ikke minst under valgkampen i 1967: «Det ble hevdet at Olsen langt på vei vant valget for Arbeiderpartiet i Stavanger i 1967. Det mener han nok selv også», skriver Gunnar Berge.²⁸² I avisen Vestfold i Tønsberg var han igjen i ferd med å skape opplagsvekst. I Dagbladet ble han omtalt som en slags Olav Thon i norsk dagspresse: Han greide å snu tilsynelatende håpløse foretak ved å sanere og bygge nytt.

Da Einar Olsen svært motvillig tok over som sjefredaktør i Arbeiderbladet etter Hirsti, visste han at økonomien var elendig og at redaktørsituasjonen var så prekær at han kunne sette betingelser. Olsen satte endringer i pressestøtten som betingelse for å tiltre. Finansminister Kleppe vred seg, men Aspengren slo i bordet. Innstillingen fra Dagspresseutvalget ble omgjort. Etter en høring i pressekreterer la Bratteli og departementet frem et tilleggsforslag til loven, der Arbeiderbladet ble tatt inn i varmen. Avisen fikk støtten firedoblet til mer enn tre millioner i året. Endringen var ikke bare som skapt for det sterkt trengende regjeringsorganet, den *var* skapt for det.

Tilleggsforslagene gikk ikke frem av proposisjonen fra regjeringen og var ikke presisert ellers heller. Etter en del forvirring gikk det opp for opposisjonen at en endring var lagt inn i forskriftene nettopp av hensyn til Arbeiderbladet, på siden av prinsippene som var lagt til grunn for støtte. Under stortingsbehandlingen av forslaget til tilleggsbevilgningen var kritikken mot regjeringen naturlig nok hard. Willoch og Syses innlegg, skriver Fredrik Sejersted, må være noe av det sinteste de to noen gang har kommet med fra den talerstolen.²⁸³ Saken gjaldt «beklagelige elementer av manipulering, handlinger i strid med Stortingets tidligere uttrykte vilje, snedige fortolkninger og politisk hestehandel» i et forsøk fra regjeringen på «å mele sin egen kake». Astrid Gjertsen fra Høyre tolket forslaget slik at «... støtteberettiget er aviser med over 40 000 i opplag, som begynner på A og har redaksjonslokaler på Youngstorget».²⁸⁴

Høyre satte frem mistillitsforslag, men SV støttet regjeringen. Også et moderat forslag om at de nye forskriftene skulle trekkes tilbake, ble nedstemt, og Arbeiderbladet beholdt sin støtte. Det så opplagt ut som om regjeringen hadde favorisert sitt eget organ uten saklig begrunnelse og ikke informert eller gitt fagkomiteen dokumentasjon slik at den kunne ha mulighet til å diskutere saken. Dessuten satt beklagelsen fra statsministerens side så langt inne at den nærmest var en bekreftelse på at makta rår. Stortinget hadde nesten uforvarende vært med på å løse Arbeiderpartiets redaktørproblem. Etter Lex Arbeiderbladet kom statsstøtten opp i 20 millioner i året.²⁸⁵ Og det, kan vi føye til, var kanskje avgjørende for at avisen kunne leve sitt dobbeltliv som «selvstendig og lojal» i ytterligere to tiår.

Sprekker i den annen partimakt

Høsten 1973 ønsket Dagbladets Arve Solstad å intervju Trygve Bratteli som igjen var blitt statsminister. De møttes på statsministerens kontor, og tegneren Hans Normann Dahl var med. Han benyttet en uvanlig vri: Han tegnet statsminister Bratteli og redaktør Solstad sammen i konversasjon på kontoret. Arve Solstads biograf Christopher Hall Gylseth skriver at «Det som her fant sted, var et møte mellom to kapasiteter på hvert sitt felt, mer likeverdige enn hva som var tilfelle med de fleste andre journalister».²⁸⁶ Riktignok kan det hevdes at tegningen var utslag av

journalistisk selvhøytidelighet som skulle nå de store høyder i Dagbladet og andre aviser noen år senere. Like fullt illustrerer tegningen møtet mellom to forskjellige og likeverdige samfunnsfelt, et politisk og et journalistisk, som ble synlig i 1960-årene. Hva redaktøren og statsministeren her foretok seg, var å vise frem sine særskilte, men likestilte former for makt.

Fra 1965 var perioden der valg betydde gjenvalg, over. Velgerne og leserne hadde andre meninger og nye informasjonsbehov. Dette kom klart til uttrykk under EF-striden. Utviklingen gikk videre i retning av et løsere forhold mellom parti og presse. En slik differensiering fant sted i alle partipressegrupper. Mange av avisene på borgerlig side var regjeringsorganer fra 1965, men pga. regjeringens vanskelige situasjon etter valget i 1969, forble de i tvedydig opposisjonsrolle: både til regjeringen og til Arbeiderpartiet. Vekslingen mellom posisjon og opposisjon spilte etter hvert mindre inn i avisenes politiske journalistikk, og ga næring til differensieringen mellom partier og presse. Da pressestøtte ble innført i Sverige og Norge rundt 1970 for å avhjelpe avisødnen, var en sidevirkning at avisenes større økonomiske handlefrihet smettet over på redaksjonene. Den nøytrale kringkastingen og EF-saken gjorde også sitt. Men tendensen til fallende partiloyalitet var fremfor alt et produkt av en langsiktig journalistisk selvforståelse som noe særskilt – uavhengig av partiene. Profesjonaliseringen ble omstøpt i en mer elaborert presseetikk, etter- og videreutdanning, og en egen journalistutdanning. Journalistikk ble et fag. Markedet og den nye selvbevisstheten lå til grunn for en ny symbiotisk relasjon mellom journalistikk og politikk utover i 1970- og 1980-årene.

De *uformelle* bindingene til partiet var lett lesbare i avisene. Arnhild Skre bekreftet med sin studie av ledere i Aftenposten, Dagbladet og Arbeiderbladet foran valgene fra 1957 til 1973 at avislederne ble benyttet som valgkanal for partiene.²⁸⁷ I denne perioden var det primære formål foran valg å skaffe stemmer til partiet ved å profilere dem når det gjaldt saker og andre partiers standpunkter. Mer overraskende; tendensen økte. Et eksempel: I 1972, da Dagbladet skulle ansette to redaktører, var Herbjørn Sørebo på tale som den ene, ved siden av Arve Solstad. I diskusjonene med nestformannen i styret, Helge Rognlien, opplevde Sørebo at det var viktigere å finne en person som kunne arbeide politisk enn redaksjonelt.²⁸⁸ Et annet eksempel: «Få er klar over hvilken enorm

betydning det hadde for et parti som Høyre å ha Smitt Ingebretsen som sjef for landets største avis gjennom mere enn et decennium.» John Lyng skriver dette i sine memoarer fra 1973.²⁸⁹ «Hans egen romslige holdning skapte øket forståelse for Høyres politikk, langt ut over kretsen av de tradisjonelle høyrevelgere.»

Imidlertid uttrykker denne tiltakende tendens som valgkanal en overgang fra en passiv talerørsfunksjon til en offensiv mobiliseringsfunksjon. Tendensendringen bør forstås som uttrykk for en mer refleksiv og selvstendig holdning i redaksjonene, der argumentasjon og temaer produseres i større grad i redaksjonene enn på partikontoret eller i pressebyrået. Partiengasjementet økte, men antok en form der avisen så seg selv i større grad som aktør. Avpartifisering kom trolig senere til lederartikkelen enn til andre avisgenrer, særlig i valgkamper. Da var det overordnede målet å markere avisen i kampen om stemmene.

Ikke desto mindre var idealet om selvstendighet fra partiet levende i 1970-årene. Når redaktører i 1975 ble bedt om å ytre seg om redaktørgjerningen, hadde de ikke mange lovord om partibindingen, særlig ikke på borgerlig side. Torolv Kandahl, sjefredaktør i Aftenposten 1961–1970 og stortingsrepresentant (H) 1950–1953, slo på glasset: «Grunnloven har gitt oss rett til 'frimodige ytringer om statsstyrelsen og hvilken som helst annen gjenstand'.» Disse frimodige ytringer er makthavernes korrektiv, det er gjennom dem folket kan gjøre sine meninger hørt, og det er den frie presses plikt og oppgave å være den daglige budbringer mellom folket og makthaverne. Det er bare når pressen fyller denne sin oppgave, at den har rett til å bli karakterisert som «den fjerde statsmakt».²⁹⁰

Da Rolf Kluge ble redaktør for høyreavisen Asker og Bærums Budstikke i 1961, gikk han bort fra den partiavismodellen fordi den var eneste avis i sitt dekningsområde. I 1975 skrev Kluge at partipressen var et brudd med det som fantes av en journalistisk tradisjon: «Interessen for den mer rendyrkede journalistiske informasjon fikk vike for partiinteressene. Den samfunnsorienterende journalistikk ble mer agitatorisk og kom ikke til å utvikle seg til det profesjonelle nivå norsk presse trengte, og leserne efter hvert kom til å forlange. Med partiavisen fikk vi den ulykksalige tilstand hvor redaktøren hadde en fot i kommunestyret eller nasjonalforsamlingen og en i avisen. Og det var sjelden han hadde råd til å spandere 'godfoten' i avisen. For han hadde som regel større ambisjoner

som politiker enn som redaktør. Det var utrolig nok vanlig å betrakte politikken som et slags avansement for redaktøren!»²⁹¹ Koblingen hemmet den journalistiske utviklingen, mente Kluge. «Sammenblandingen av politikk og redaktørgjerning har bidratt til å holde norsk journalistikk på et amatørmessig nivå. [...] Redaktørstolene er derfor ofte blitt besatt av rene amatører. Amatørskap er riktignok en forutsetning i politikken. Men i avisen burde kravet være journalistisk profesjon. Ønsket om å ha en partipolitisk ledet avis har stilt kravet til den journalistiske kvaliteten i bakgrunnen.»²⁹²

En nestor innen journalistopplæringen i Norge, tidligere redaktør Thorbjørn Wale, skriver i 1975: «Mens man tidligere så det som helt naturlig at norske aviser var partiorganer, er situasjonen i løpet av de senere år blitt endret slik at den sterke partitilknytningen er blitt et alvorlig problem for norske pressefolk – ikke minst for redaktørene. Avisene er på mange måter kommet i en ny situasjon, der partitilknytningen ofte føles som en belastning og som en svakhet.»²⁹³ Wale påpeker at det er dukket opp en ny standardforklaring på at pressen ikke innfrir bedre enn den gjør: «Ondets røtter er å finne i partitilknytningen. Den gjør aviser halvsnar og halværlige, urettferdige og usaklige.»²⁹⁴ Henrik Wergeland kom på moten: Nei, Presse, løft din sterke Arm! Befri Alverden i sin Harm, fra Tvang!

For Wale var det nye i situasjonen karakterisert ved monopolisering og profesjonalisering. Det første refererer til at én avis tok over lokalområdet med ansvar for *alle* leserne. Når en avis står igjen i et distrikt, oppstår et behov for at «den enkelte avis lever opp til idealet om å være den fjerde statsmakt».²⁹⁵ Profesjonaliseringen har styrket en presseideologi hvor kjernen er at avisen skylder *leseren* sin sterkeste lojalitet. Avisen er målet i seg selv, og skal tjene alle. I voksende grad krever journalistisk arbeid spesialistkunnskap. Det er ikke nok å kunne skrive godt og være velorientert. Wale skriver: «Profesjonaliseringen har styrket oppfatningen av at yrkesrollen er å være den selvstendige og uavhengige informasjonsformidler.»²⁹⁶ Avisdøden fra krigen og de senere fusjonene førte altså ifølge Wale til erkjennelsen om et bredere samfunnsansvar. Rasjonaliseringen kunne bety at de resterende aviser i området fikk bedre forhold.

Tendensen er klar: «Avisene frigjør seg fra partiene – ikke så meget ideologisk som organisatorisk. Avisen kan fortsatt være alliert med et

bestemt parti, men avisen vil i større grad selv avgjøre hvordan den skal fremme det felles samfunnssyn. Avisen betrakter seg ikke som instrument for partiet, men som en likeverdig partner. Personer med daglig dobbeltrolle som avismann og politiker blir sjeldnere. *Partiets oppgave er å vinne offentlig makt. Avisens oppgave er å være avis.*»²⁹⁷ Herbjørn Sørebo formulerte det slik: *Langsomt ble faget vårt eget.*

